

TARİH ANABİLİMDALİ
M. Ö. II. BİNYILDA SURİYE-KENAN
BÖLGESİNİN SİYASİ TARİHİ

HAZIRLAYAN
Burak TAŞDÜVENCİ
YÜKSEK LİSANS TEZİ
DANIŞMAN

Doç. Dr. Akın BİNGÖL
KARS-2020

T.C

**KAFKAS ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
ESKİÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI**

**M. Ö. II. BİNYILDA SURİYE-KENAN BÖLGESİ'NİN
SİYASİ TARİHİ**

Burak TAŞDÜVENCİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Danışman ve Jüri Üyeleri

Danışman: Doç. Dr. Akın BİNGÖL
Üye: Doç. Dr. İbrahim ÜNGÖR
Üye: Dr. Ogr. Uyesi Mustafa KARAGEÇİ

KARS-2020

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	I
ÖZET.....	II
ABSTRACT	III
KISALTMALAR	IV
TABLO ve HARİTALAR LİSTESİ.....	V
GİRİŞ	1

I. BÖLÜM

KENAN HALKI VE KENAN ÜLKESİ

1.1. Suriye-Kenan Bölgesinin Tarihi Kaynakları.....	4
1.2. Kenanlılar ve Kenan Ülkesi	6
1.2.1. Mari Kaynakları	8
1.2.3. Antik Mısır Kaynakları.....	10
1.2.4. Mitanni Kaynakları	11
1.2.5. Lübnan Sahilinden Elde Edilen Kaynaklar	12
1.2.6. Ugarit Kaynakları.....	16

II. BÖLÜM

SURİYE-KENAN BÖLGESİNDE YER ALAN DEVLETLER

2.1. Ebla Krallığı	21
2.2. Mari Krallığı.....	25
2.3. Ugarit Krallığı	31
2.4. Yamhad Krallığı.....	44
2.5. Qatna Krallığı.....	50

III. BÖLÜM

M.Ö. II. BİNYILDA MISIR VE HİTİT DEVLETLERİNİN SURİYE-KENAN BÖLGESİ POLİTİKALARI

3.1. Mısır Krallığı'nın Suriye-Kenan Bölgesi Politikası	57
3.2. Hitit Krallığı'nın Suriye-Kenan Bölgesi Politikası	82
SONUÇ.....	92
KAYNAKÇA	94
EKLER.....	107
ÖZGEÇMİŞ.....	114

ÖNSÖZ

Çalışmamızda M. Ö. II. Binyılda Suriye-Filistin bölgesi'nin siyasi tarihi incelenmiş ve bu döneme açıklık getirilmeye çalışılmıştır. Suriye-Kenan toprakları, Eskiçağ'dan itibaren devletlerin ve halkların ilgisini çekmiş olan bir bölgedir. Bölgede yaşayan halklardan biri olan Kenanlılar bölgeye M.Ö. III. binyıl civarında gelmişler ve bugün İsrail, Filistin, Lübnan ve Şam'a kadar Suriye topraklarına yayılmışlardır. Yazılı metinlere göre Kenan ülkesinde tek bir kral bulunmamakta olup, pek çok kralın varlığı anlaşılmaktadır.

Suriye-Kenan bölgesi, erken dönemlerde Antik Mısır gibi devletlerle ticari ilişkilerde bulunmuş olan bir bölgedir. Bölgede yer alan önemli krallıklar Ebla, Mari, Yamhad, Qatna ve Ugarit gibi devletlerdir. Bu krallıklar M.Ö. II. binyılın başından dönemin sonuna kadar bölge siyasetinde önemli rol oynamışlardır. Ancak siyasi açıdan önemli bir konumda yer alan bölge dış güçlerin de ilgisini çekmiş, Mısır ve Hititler gibi devletler çeşitli nedenlerle bölgede egemenlik kurmaya çalışmışlardır.

Antik Mısır'ın Suriye-Kenan politikası, 18. hanedan'ın kurucusu firavun Ahmose ile başlatılabilir. Bu hanedan zamanında Mısır, bölgede egemenliğini sağlamak adına Mitanni ve Hitit devletleriyle mücadeleye girmiştir. Mitanni devleti arşivinin bulunamaması, bu devletin bölge politikası hakkında ayrıntılı bilgi sahibi olmamızı engellemekte olup, Mısır ve Hitit arşivleri Mitanni devletinin Suriye-Kenan politikasına ışık tutmaktadır. I. Hattuşili ile beraber Suriye seferlerine başlayan Hititler, Şuppiluliuma ile Mitanni devletine ağır bir darbe vurarak, bu devletin ve Mısır'ın Suriye-Kenan topraklarının bir kısmını eline geçirmiştir. Böylece Mısır ve Hitit devletleri arasında Kadeş savaşına giden süreç açılmış, Kadeş savaşı ve barışı ardından bölge Mısır ve Hititler arasında bölünerek taraflar kardeş ilan edilmiştir.

Tez çalışmamda benden yardımlarını eksik etmeyen tez danışmanım Doç. Dr. Akın BİNGÖL'e, Dr. Öğr. Üyesi Mustafa KARAGEÇİ'ye, Prof. Dr. Alpaslan CEYLAN'a, Doç. Dr. Nezahat CEYLAN, Doç. Dr. Oktay ÖZGÜL, Doç. Dr. İbrahim ÜNGÖR, Doç. Dr. Yavuz GÜNAŞDI'ya teşekkür ederim. Çalışmalarım bana yardımcı olan ve vakitlerini ayıran Dennis PARDEE, Mary BUCK ve Mustafa Emre ÇINAR'a teşekkür ederim. Benden desteklerini eksik etmeyen babam Mustafa Taşdüvenci ve annem Selma Taşdüvenci'ye teşekkürlerimi sunarım.

KAFKAS ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
ESKİ ÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI DALI
M.Ö. II. BİNYILDA SURİYE-KENAN BÖLGESİNİN SİYASİ TARİHİ
YÜKSEK LİSANS TEZİ
Burak TAŞDÜVENÇİ
Doç. Dr. Akın BİNGÖL
2020- V+114 s.

ÖZET

Kenanlılar, M.Ö. III. binyılın başlarında Filistin coğrafyasına gelmiş Batı Sami kökenli bir kavimdir. Kenan ülkesi, bugün İsrail, Filistin, Lübnan, Ürdün'ün bir kısmı ve Şam'a kadar Suriye'nin bir bölümünü kapsayan topraklara verilen bir isimdir. Buna karşılık yazılı metinlere göre Kenan kültürü, Suriye'de Ugarit ve Ebla kentlerine kadar etkisini göstermektedir. Kenan Ülkesi ve Kenanlılar hakkındaki bilgilerimiz Suriye-Kenan bölgesinde bulunan Ebla, Mari ve Ugarit gibi arşivler ile Antik Mısır belgelerine dayanmaktadır. Antik Mısır, Suriye-Kenan hakkında bilgi veren en önemli kaynaklardan birini oluşturmaktadır.

Araştırma konumuz olan M.Ö. II. binyılda Suriye-Kenan coğrafyasında Ebla, Mari, Ugarit, Yamhad, Qatna ve Amurru gibi büyük yerel krallıklar tespit edilmiştir. Çalıştığımız dönemde Hitit, Mısır ve Mitanni, bölgede hâkimiyetlerini sağlamak için birbirlerine karşı savaşlar vermiş olan devletlerdir.

Suriye-Kenan bölgesinin Mısır ile olan ilişkisi, oldukça eskilere dayanmaktadır. Ancak bu ilişki ticari bir nitelik taşımaktadır. Mısırın bölgede egemenlik kurma amacı ise firavun Ahmose'nin hükümdarlığı esnasında gerçekleşmiştir. Ancak Hitit Krallığı gücünü toparlayana kadar Mitanniler, Mısır'ın karşısında en büyük engel olmuştur. Şuppiluliuma ile beraber Hititler de Suriye-Kenan bölgesini kendileri için almak istemişlerdir.

Çalışmamızda Kenan adının anlamı ve Kenan ülkesinin nerede bulunduğu açıklık getirmeye çalışarak, Suriye-Kenan bölgesinde kurulmuş olan yerel krallıkları inceleyerek; Mısır ve Hititlerin bölge üzerindeki siyasi tarihine göz atacağız.

Anahtar Kelimeler: Kenan, Mısır, Mari, Ugarit, Qatna.

Kafkas University
Institute of Social Sciences
History Department
Department of Ancient History
Political History of Syria-Canaan Region in Second Millennium B. C.
Master's Thesis
Burak TASDUVENÇİ
Assoc. Prof. Dr. Akin BİNGÖL
2020- V+114 p.

Abstract

The Canaanites, are a Western Semitic origin people that came to the Palestinian geography at the beginning of the III. Millennium B.C. The Land of Canaan is a name given to the territory covering today's Israel, Palestine, Lebanon, a part of Jordan and part of Syria including Damascus. But according to the written texts, we can easily say that Canaanite culture shows its influence up to the cities of Ugarit and Ebla in Syria. Our information about Canaanites and Land of Canaan are based on archives such as Ebla, Mari and Ugarit in the Syrian-Canaan region and Ancient Egypt Egyptian documents. Ancient Egypt is one of the most important sources providing information about Syria-Canaan.

The Syro-Canaan region is one of the regions that have attracted the attention of various peoples throughout the history. Ancient peoples, who wanted to keep this region in their hands, fought a relentless struggle against each other. Our research subject is M.Ö. II. Large local kingdoms such as Ebla, Mari, Ugarit, Yamhad, Qatna and Amurru were identified in the Syrian-Canaan geography in the millennium. Hittite, Egypt and Mitanni states that fought wars against each other in order to dominate the region in this era.

The relationship of Syro-Canaan with Egypt can be traced back to very old times. However, this relationship was a commercial nature. The aim of establishing a Egyptian sovereignty over the region can be started with during the reign of Ahmose. However, until the Hittite Kingdom recovered its power, the Mitannian state was the biggest obstacle to the Egypt. With the region of Šuppiluliuma, Hittites also wanted to secure the region for themselves.

In our study, we try to clarify the meaning of the name Canaan, Canaanite People and the Land of Canaan. We also examine the local kingdoms established in the Syro-Canaan region and political history of Egypt and the Hittites over the region.

Keywords: Canaan, Egypt, Mari, Ugarit, Qatna.

KISALTMALAR

ARM:	: Archives Royales de Mari
AT	: Alalah Tabletleri
BASOR	: Bulletin of the American Schools of Oriental Research
EA	: El-Amarna Tabletleri
CAH	: Cambridge Ancient History
ERC	: Editions Recherche sur les Civilisations
IFAO	: Institut Français d'Archéologie Orientale
IEJ	: Israel Exploration Journal
ELI	: Egyptian-Levantine Interaction
KTU	: Die keilalphabetischen Texte aus Ugarit
MARI	: Mari Annales de Recherches Interdisciplinaires
MDAIK	: Mitteilungen des Deutschen Archäologischen Instituts, Abteilung, Kairo.
OR	: Orientalia
PRU	: Royal Palais d'Ugarit
RS	: Ras Shamra
RSO	: Ras Shamra-Ougarit
SMEA	: Studi Micenei Ed Egeo Anatolici
STOR	: Studia Orientalia
TA	: Tel-Aviv
UF	: Ugarit-Forschungen
Urk.	: Urkunden des Agyptischen Altertums, 4.Abt.

TABLO ve HARİTALAR LİSTESİ

Tablo 1: M.Ö. III. Binyılın Ortalarına Ait Ebla Kral Listesi	107
Tablo 2: Mari Kral Listesi.....	1077
Tablo 3: Ugarit Kral Listesi	108
Tablo 4: Mısır-Kenan İlişkisi	108
Tablo 5: M.Ö. II. Binyılın Sonuna Kadar Mısır Hanedan Listesi.....	112
Tablo 6: I. Hattuşili'den İtibaren Hitit Kral Listesi.	112
Harita 1: M.Ö. II. Binyılda Suriye-Kenan Bölgesi.	113
Harita 2: Kenan Ülkesi Sınırları ve Kenan Kültürü'nün Yayıldığı Alan.....	113

GİRİŞ

Tezimizin ana konusunu, M.Ö. II. binyılda Suriye-Kenan coğrafyasının siyasi tarihi oluşturmaktadır. Tezimizde bölgede yaşamış olan halklardan biri olan Kenanlılar da araştırılmış, Kenan adının etimolojik anlamını ve Kenan Ülkesi'nin konumuna da yer verilmiştir. Bölgede yer alan krallıklarından da bahsedilerek Ebla, Mari, Yamhad, Ugarit ve Qatna krallıkları incelenmiştir. Bu krallıklardan M.Ö. III. binyılda da görülmekte olan Ebla ve Mari krallıklarının geçmiş tarihlerinden de kısaca bahsedilmiştir.

Tezimizin I. bölümünde Kenanlılara ve Kenan Ülkesi'ne değinerek, bu konu hakkında bilgi verilmiştir. Kenan Ülkesi'nin konumuna açıklık getirmeye çalışırken Alalah, Mari, Mısır ve Mitanni kaynaklarından faydalanılmıştır. Ancak bahsettiğimiz Mitanni kaynakları, gerek Vaşukanni ve gerekse Mitanni Kraliyet Arşivi'nin keşfedilmemesi nedeniyle, El-Amarna arşivinde ele geçirilen belgeler ile kısıtlıdır. Bu nedenle Kenan Ülkesi hakkında en önemli kaynağı, Antik Mısır oluşturmaktadır.

Tezimizin II. bölümünde, Suriye-Kenan bölgesinde kurulmuş olan yerel krallıklardan bahsedilerek; Qatna, Yamhad, Ugarit, Ebla ve Mari krallıklarına yer verilmiştir. Bu krallıklardan M.Ö. II. binyılda da mevcut olan Ebla ve Mari kentlerinin bu dönemdeki tarihlerinden de kısaca incelenmiştir. Ele almış olduğumuz krallıklarda hüküm sürmüş olan krallar incelenerek, yapmış oldukları siyasi icraatler anlatılmaya çalışılmıştır.

Tezimizin III. bölümünde M.Ö. II. binyılda bölgede egemenlik kurmaya çalışan devletler incenmiştir. Buna göre M.Ö. 16. yüzyıl itibariyle Antik Mısır, Mitanni ve Hititler, bölgede hâkimiyet kurmaya çalışmış olan antik uygarlıklardandır. Bu dönemden önce bölgenin dış uygarlıklarla ilişkisi ticarete dayalıdır. Ancak bu yüzyıldan itibaren bu ilişki, yerini bir egemenlik anlayışına bırakmıştır. Tezimizde Mitanni kaynaklarının eksikliğinden dolayı Mısır ve Hitit Devletleri'nin bölge üzerindeki politikasına değindik. Mitanni Krallığı her iki krallık tarihini de ilgilendirmektedir. Ancak kendi kaynaklarının eksikliği Mitannilerin bölge politikasını gölgede bırakmakta olup, Mitannilerin Suriye-Kenan politikası Antik

Mısır ve Hitit Uygarlıklarının Mitanniler hakkında bize söyledikleri kadarıyla kısıtlı kalmaktadır.

Bölgede önemli bir güç olan Antik Mısır, Suriye-Kenan bölgesiyle köklü bir geçmişe sahiptir. Antik Mısır'ın bölge ile olan ilişkisi, Kalkolitik döneme kadar geriye gitmektedir. Antik Mısır'ın egemenlik politikası, M.Ö. 16. yüzyıl ile başlamaktadır. Bu dönemden sonra Mısır, ilk önce Mitanniler, ardından Hititler ile mücadeleye girerek, bölge egemenliğini kendinde tutmak istemiştir.

Bölge tarihinde önemli olan bir diğer devlet ise Hititlerdir. I. Hattuşili döneminde Suriye üzerinde egemenlik kurmak istediklerini gösteren Hititler, Šuppiluliuma döneminde Mitannilere ağır bir darbe indirerek Suriye'de Mitanni ve bazı Mısır topraklarını ele geçirmiştir. Bu gelişme Mısır ve Hititler arasında yeni bir mücadeleye neden olmuş ve bu durum, III. Hattuşili döneminde taraflar arasında Kadeş antlaşması yapılana kadar devam etmiştir. Antlaşma ardından taraflar arasında çatışmalar son bulmuş ve bölge paylaşılmıştır.

Konunun Niteliği, Amacı ve Önemi

Tezimizde M.Ö. II. binyılda Suriye-Kenan bölgesinin siyasi tarihi incelenmeye çalışılmıştır. Konumuza başlamadan önce Kenan adının anlamı ve Kenan Ülkesi'nin konumu araştırılmıştır. Bunun için arkeolojik kazılar sonucu keşfedilen çiviyazılı kaynaklardan faydalanılmıştır. Bu kaynaklar Mısır, Mitanni, Alalah gibi kaynaklardan elde edilmiştir. Ardından bölgede kurulmuş olan yerel krallıklar araştırılmış, bunların tarihleri incelenmiştir. Bu krallıkların kral listelerine de yer verilmiştir. Tezimizin son bölümünde ise Mısır ve Hitit devletlerinin Suriye-Kenan bölgesi üzerindeki siyasi tarihi açığa kavuşturulmaya çalışılmıştır. Ancak Mitanni arşivlerinin keşdilmemiş olması, Mitannilerin bölgedeki tarihleri hakkında ayrıntılı bilgi sahibi olmamıza engel olmaktadır.

Tezimizde ilk amacı, bölgede yaşamış halklardan biri olan Kenanlıları araştırmaktır. Bu nedenle çalışmamızda ilk önce Suriye-Kenan bölgesinde yaşamış olan halklardan biri olan Kenan halkı, halkın kökeni, kelimenin kökü ve aslı incelenmeye çalışılmıştır. Ardından çiviyazılı belgelere dayanarak Kenan Ülkesi'nin konumu üzerinde durulmuştur. Tezimizin ikinci amacı, ele aldığımız dönem aralığında bölgede mevcut olan yerel krallıkları incelemek ve siyasi tarihlerini açığa kavuşturmak olmuştur. Bu kapsamda Ebla, Mari, Qatna, Yamhad ve Ugarit

krallıkları incelenmiştir. Tezimizin üçüncü amacı ise dış devletlerin bölge üzerinde takip ettiği siyasi politika olmuştur. Böylece Hitit ve Mısır devletleri incelenmiştir. Bu devletler araştırılırken, Mitanni Devleti'nin bölgedeki tarihi ile Amurru Krallığı da Hitit ve Mısır Krallıkları ile yakından ilgili olduğu için yer verilmiştir. Böylece tezimizin konusu olan M.Ö. II. binyılda Suriye-Kenan bölgesinin siyasi tarihi incelenmeye çalışılmıştır.

Uygulanan Yöntem ve Kullanılan Terimler

Suriye-Kenan bölgesinin siyasi tarihi incelenirken ilk önce bölgedeki devletlerin kral listesi verilmiştir. Ugarit, Ebla, Mari, Qatna, Mısır ve Hitit devletleri ile kral listesine yer verilmiştir. Bu yapılırken siyasi ve dini tabletlerden, bilim adamlarının bu konuda çalışmalarından faydalanılmıştır.

Bunun ardından zorunlu olarak gördüğümüz harita oluşturulmaya çalışılmıştır. Bu harita üzerinde önemli konumlar belirtilmiştir. Oluşturduğumuz ikinci haritada ise Kenan Ülkesi hakkında bilim adamlarının görüşler değerlendirilip, tabletler yorumlanarak, tarafımızca kabul edilen Kenan ülkesi sınırları çizilmiştir. Bunları yaparken bizden önce yapılmış olan çalışmalara göz atılmış, arkeolojik çalışmalar ile keşfedilerek tercüme edilerek bilim dünyasına kazandırılan El-Amarna, Mari gibi arşivlerden faydalanılmıştır.

Tezimizde kullandığımız özel bir terminoloji ise bulunmamaktadır.

I. BÖLÜM

KENAN HALKI VE KENAN ÜLKESİ

1.1. Suriye-Kenan Bölgesinin Tarihi Kaynakları

Suriye-Kenan bölgesi, günümüzde Suriye-Filistin coğrafyasına denk düşmektedir. Eskiçağ'da Kenan ülkesi olarak anılan topraklarda, bugün İsrail, Filistin, Lübnan, Ürdün'ün küçük bir kısmı ve Şam dâhil olmak üzere Suriye'nin bir kısmı'nın bu ülke sınırları içerisinde yer aldığı söylenebilir.¹

Bölge tarihi hakkında bilgi veren önemli kaynaklar bulunmaktadır. Bu kaynakları bölgenin kendi kaynakları olarak tanımladığımız yerli kaynaklar ile çevre bölge devletlerinin kaynakları olarak sıralayabiliriz. Ele aldığımız dönemde, Suriye-Kenan bölgesi hakkında yerli kaynaklar Ebla, Mari², Ugarit³ ve Alalah kaynakları⁴ gibi büyük arşivlerden gelmektedir. Lübnan topraklarında yer alan Tyre kazılarında keşfedilen buluntular ve Tyre Krallığı'nın El-Amarna döneminde Mısır'a yolladığı tabletler, bize El-Amarna dönemi hakkında önemli bilgiler sunmaktadır. Bu merkezlerin haricinde coğrafyada yapılan arkeolojik kazılar sonucunda ele geçirilen tabletler de Suriye-Kenan bölgesi tarihi açısından önemli kaynaklar sunmaktadır.

Suriye-Kenan Bölgesi hakkında bilgi veren diğer kaynaklar ise Antik Mısır⁵ ve Hitit kaynaklarıdır⁶. Mitanni devletinin başkenti olan Vaşukanni kentinin halâ

¹ A. F. Rainey, "Who is a Canaanite? A Review of the Textual Evidence". **Bulletin of the American Schools of Oriental Research**, Sayı: 304, (1996), s. 2, fig. 1; A. E. Killebrew, "Deir el-Balah: A Geological Archaeological and Historical Reassessment of an Egyptinizing 13th and 12th Century B. C. E. Center", **BASOR**, Sayı: 343, (2006), s. 97; K. N. Noll, **Canaan and Israel in Antiquity: An Introduction**, London, Sheffield Academic Press, 2001, s. 18.

² Mari tabletleri için bak. G. Dossin, **Correspondance de Samsi-Addu et de ses fils Archives Royales de Mari 1**. Paris, Imprimerie Nationale 1950; C.-F. Jean, **Lettres Diverses Archives Royales de Mari 2**. Paris, Imprimerie Nationale. 1950; J. R. Kupper, **Correspondance de Kibri-Dagan, Gouverneur de Terqa Archives Royales de Mari 3**, Paris, Imprimerie Nationale, 1950.

³ Ugarit tabletleri için bak. P. Bordreuil & D. Pardee, "La trouvaille épigraphique de l'Ougarit: 1 Concordance", **Ras Shamra-Ougarit V/1**, Paris, Editions Recherche sur les Civilisations; P. Bordreuil & D. Pardee, "Les Textes Ougaritiques", P. Bordreuil (Ed.), **Ras Shamra-Ougarit VII**, Paris, Editions Recherche sur les Civilisations.

⁴ Alalah tabletleri için bak. D. J. Wiseman, **The Alalakh Tablets**, London, The British Institute of Archaeology at Ankara, 1953.

⁵ El-Amarna arşivi için bak. W. L. Moran, **The Amarna Letters**, Baltimore, Johns Hopkins University Press, 1992.

⁶ H. Otten, **Keilschrifturkunden aus Boghazköi**, Berlin, Akademie, 1953; G. Beckman, **Hittite Diplomatic Texts**, Atlanta, Scholars Press, 1996.

saptanamamış ve arşivinin bulunamamış olması, Suriye-Kenan hakkındaki Mitanni kaynaklarını, El-Amarna arşı ile sınırlandırmaktadır.

Antik Mısır, ileride anlatacağımız üzere bölgenin hâkimiyetini elinde tutmak için pek çok sefer yaparak, gayret göstermiştir. M.Ö. II. binyılda bölgede önemli bir güç olan Antik Mısır Krallığı'nın kaynakları, Suriye-Kenan tarihi açısından en önemli arşivlerden birini oluşturmaktadır. El-Amarna çağı olarak adlandırılan dönemde Hititler, Babilliler, Mitanniler gibi çeşitli ülkelerin kralları ve bölgedeki vasal krallar Mısır'a mektuplar göndermiş ve bunlar El-Amarna kazıları esnasında ortaya çıkarılmıştır. Söz konusu arşiv gerek bölge tarihini aydınlatmak gerekse M.Ö. II. binyılda devletlerarası ilişkileri göstermek gibi açılardan son derece önemli bir kaynaktır.

Suriye-Kenan bölgesi hakkında bir diğer önemli yabancı kaynak, Hitit arşivlerinden elde edilmektedir. Hitit arşivlerine göre Hititler, kuruluşundan itibaren Suriye'ye büyük önem vermiştir. I. Hattuşili Kuzey Suriye üzerine bu devletin ilk seferlerini düzenleyerek, böylece Hititlerin Suriye politikasını başlatmıştır. Bu dönemden itibaren yıkılışına kadar Hititler, bu bölgeyi ellerinde tutabilmek adına pek çok savaşlar vermiştir. Hititlerin Suriye'de güçlenmeye başlaması, Mısırlıların dikkatini çekmiş Hititliler ve Mısırlılar arasında Kadeş savaşı süreci yaşanmıştır. Bunun sonucunda Hititler ve Mısırlılar arasında kabul edilen Kadeş barışında her iki taraf da kendi bölgelerini kabul ederek, burayı aralarında paylaşarak birbirlerini “kardeş” ilan etmişlerdir⁷. Buna dayanarak Hitit arşivleri de Mısır kaynakları gibi önemli kaynaklar arasında yer almaktadır.

M.Ö. II. binyıla ait Suriye ile ilgili olan Babil kaynakları, Babil'in Hammurabi⁸ döneminde Mari ve Yamhad krallıkları ile olan ilişkisine bağlı olarak bu dönem ile başlatılabilir⁹. Eski Babil döneminin sona ermesinden sonra, Kassit egemenliği esnasında Babil arşivleri (El-Amarna arşivlerinde bulunan mektuplar dâhil) coğrafya üzerine kaynak sağlamaya devam etmektedir. Ancak Babil'in Suriye-Kenan

⁷ Kadeş savaşı ve barışı, Hitit ve Mısır Krallıklarının Suriye-Kenan üzerindeki siyasi tarihi ilgili bölümlerde verilecektir.

⁸ Söz konusu Hammurabi Babil'de hüküm sürmüştür. Yamhad Kralları I. ve II. Hammurabi ile Ugarit'in son kralı 'Ammurapi ile karıştırılmamalıdır.

⁹ Babil kralı Hammurabi ve icraatleri için bak. M. Van de Mieroop, **King Hammurabi of Babylon, A Biography**, UK, Blackwell Publishing, 2005, s. 64-78

hakkında sağladığı kaynaklar, Babil'in Kassit egemenliği esnasında bölgeye herhangi bir sefer düzenlememesi nedeniyle kısıtlı kalmaktadır.

Eski Asur döneminde, Šamši-Adad, oğlu Yašmah-Adad'ı Mari'ye kral olarak atayıp, Qatna krallığı ile Yamhad krallığına karşı ittifak kurarak, Suriye krallıklarıyla siyasi ilişkiler başlatmıştır¹⁰. İşme-Dagan'ın ardından, I. Asur-Uballit dönemine kadar olan Asur tarihinin, yılların iyi tespit edilememesi nedeniyle karanlıkta kalması ve ardından Asur'un bağımsızlığını kaybederek Mitanni devletinin egemenliğine girmesi nedeniyle¹¹, Asurların Suriye-Kenan hakkındaki kaynakları bilgi sağlamakta beraber kısıtlıdır.

1.2. Kenanlılar ve Kenan Ülkesi

Kenan halkı tıpkı Akadlar, Asurlar, Babilliler ve Amurrular gibi Sami ırkına mensup olan halklardan biri olup, kuzeybatı Sami grubuna girmektedirler. Kenan dili Kuzeybatı Sami dillerinden Ammonite, Edomca, İbranice, Moabca ve Fenikece dillerini de içerisine almaktadır¹². Yapılan incelemeler Kenanlıların bölgenin yerli halkı olmadığı ve bulundukları coğrafyaya göç ile geldiklerini göstermektedir. Kenanlıların Filistin coğrafyasına ne zaman göç ettikleri kesin olarak bilinmemekle beraber, halkın söz konusu bölgeye M.Ö. III. binyıl civarında göç ettikleri genel olarak kabul edilmektedir¹³.

Kenanlıların bölgeye gelmelerinin ardından kültürel anlamda bir yayılma gösterdikleri anlaşılmaktadır. Nitekim M.Ö. III. binyılın son çeyreğinde Akad kralı I. Sargon, Kenan Dini'nde tahıl tanrısı Dagan'a, Tuttul kentinde tapındığını söylemiş¹⁴, Ebla kenti arşivinde de Dagan, Baal ve Reşef gibi Kenan dini tanrılarının görülmesine ek olarak tanrı Dagan'ın unvanları arasında ^dBE Ga-na-na (Kenan'ın

¹⁰ M. Liverani, *The Ancient Near East: History, Society and Economy*, Routledge, 2013, s.227-228.

¹¹ A. Kuhrt, *Eskiçağ'da Yakınoğu*, İstanbul, Türk İş Bankası Kültür Yayınları, 2009, 383, 457-458; G. Roux, *Ancient Iraq*, London, Penguin Books, 1992, s. 262.

¹² A. M. Wilson-Wright, "The Canaanite Languages", John Huehnergard, Na'ama Pat-El (Ed.). *The Semitic Languages 2nd Edition*, New York, Routledge, 2019, s. 509; G. A. Rendsburg, "Ancient Hebrew Phonology". Alan S. Kaye (Ed.). *Phonologies of Asia and Africa (Including the Caucasus)*, Winona Lake-Indiana, Eisenbrauns, 1997, s. 65.

¹³ N. P. Lemche, *The Canaanites and Their Land, The Tradition of the Canaanites*, Sheffield, Sheffield University Press, 1991, s. 25; R. De Vaux, "Palestine in Early Bronze Age", *CAH I/II*, Cambridge, 1971, s. 234; H. Field, *Ancient and Modern Man in Southwestern Asia*, Florida, University of Miami Press, 1956, s. 51.

¹⁴ W. F. Albright, *Yahweh and the Gods of Canaan*, London, The Athlone Press, 1968, s. 108.

Efendisi) ifadesine rastlanılmıştır¹⁵. Bütün bunlar bize Kenan halkının M.Ö. III. binyılda Filistin'e gelmiş olduğunu ve Kenan kültürünün III. Binyılın son çeyreğine doğru Tuttul ve Ebla gibi uzak coğrafyalara kadar yayıldığını, sonraki dönemlerde genişlemeye devam ederek, Ugarit kentine dek ilerlediğini göstermektedir. Nitekim Ugarit kenti panteonunda da çok sayıda Kenan tanrısı tespit edilmiştir¹⁶.

Kenan adı, tarihi metinlerde ilk olarak Ebla arşivlerinde, dini içerikli bir metinde karşımıza çıkmaktadır. Bu tablette tanrı Dagan'ın unvanlarından biri olan dBE Ga-na-na ifadesi gözümüze çarpmaktadır¹⁷. Akad dilinde Kinahhu olarak anılan bu isim¹⁸, bölge krallıklarından Mari kentinin arşivlerinde¹⁹, M.Ö. 15. yüzyıldan sonra ise Boğazköy ve El-Amarna arşivlerinde de rastlanılan Kenan kelimesi, çivi yazılı metinlerde Ki-na-ah-hi, Ki-na-hi ve bu kelimenin –ni / -na şekilleriyle görülmektedir²⁰.

“Kenan” adının kökeni hakkında ise Sami veya Hurri kökenli olduğuna dair iki öneri bulunmaktadır:

- 1- Hurri kökenli olduğuna dair görüş, ilk olarak Albright tarafından ortaya atılmıştır. Buna göre Nuzi metinlerinde geçen Kinahhu kelimesi “mor” anlamına gelmekte olup, Hurri’ce olan Kinahhi’den gelmektedir. Bu kelimeye –ni eki getirildiğinde ise Kinahhini kelimesi elde edilmektedir²¹. Ancak Albright sonradan

¹⁵ L. Vigano & D. Pardee, “Literary Sources for the History of Palestine and Syria: The Ebla Tablets”, **The Biblical Archaeologist**, Sayı: 47/1, (1984), s. 10, 11.

¹⁶ Ugarit ve Kenan panteonu için bak. W. F. Albright, **Yahweh and the Gods of Canaan**, 1968, University of London, The Athlone Press; Day, J. **Yahweh and the Gods and Goddesses of Canaan**, 2002, London, Sheffield Academic Press; Gregorio D. O. Lete, **Canaanite Religion According to the Liturgical Texts of Ugarit**, Münster, Ugarit-Verlag, 2014.

¹⁷ Vigano-Pardee, “Literary Sources for the History of Palestine and Syria: The Ebla Tablets”, s. 11; Lemche, **The Canaanites and their Land: The Tradition of Canaanites**, s. 27; A. Archi, “The Epigraphic Evidence from Ebla and the Old Testament”, **Biblica**, Sayı: 60/4, (1979), s. 566.

¹⁸ J. Black, A. George, & N. Postgate, **A Concise Dictionary of Akkadian**, 2. Baskı, Wiesbaden, Harrassowitz Verlag, 2000, s. 158.

¹⁹ O. Tammuz & B. Sheva, “Canaan- A Land Without Limits”, Manfred Dietrich, Oswald Loretz (Ed.), **Ugarit-Forschungen**, Münster, Ugarit-Verlag, 2002, s. 505.

²⁰ M. C. Astour, “The Origin of the Terms ‘Canaan’, ‘Phoenician’, and ‘Purple’”, **Journal of Near Eastern Studies**, Sayı 24/4, (1965), s. 346. El-Amarna arşivinden Kenan hakkında elde edilen bilgilere aşağıda değinilmiştir.

²¹ Astour, “The Origin of the Terms ‘Canaan’, ‘Phoenician’, and ‘Purple’”, s. 346 ve dipnot 7; W. F. Albright, “The Role of the Canaanites in the History of Civilization”, **Studies in the History of Culture**, Wisconsin, Menasha, 1942, s. 25 n. 50.

bu tezinin reddedilmesi gerektiğini söyleyerek, –ni ekinin yine de Samice olmayabileceğini belirtmiştir²².

- 2- Kenan kelimesinin Sami kökenli olduğuna dair olan görüş ise, Hurri görüşünün aksine kn'n kelimesinin asıl olduğunu ve Kinahhu kelimesinin de kn'n kelimesinden türediğini savunmaktadır²³.

Astour ve Moscati'nin gösterdiği üzere Memfis'te bulunan II. Amenhotep heykeli ve İdrimi yazıtı üzerindeki Kenan ifadeleri etimolojik olarak incelendiğinde, bize Kenan kelimesinin Sami kökenli olduğunu göstermektedir²⁴. Kenan adına etimolojik anlamına baktığımızda ise bu ismin tüccar²⁵, mor²⁶, kırmızımsı mor²⁷ ve alçak bölge, alçak ülke²⁸ gibi anlamları taşıdığı görülmektedir.

Kenan ülkesi hakkında Yakındoğu coğrafyasından elde edilen kaynaklar şu şekildedir:

1.2.1. Mari Kaynakları

Orta Fırat nehri bölgesinde yer alan ve bugün Tell Hariri'ye denk olan Mari kenti kazılarında 20.000'e yakın çivi yazılı tablet keşfedilmiştir²⁹. Mari arşivinde bulunan bir tablet, Kenanlıların ikamet etmekte olduğu bir şehirden bahsetmektedir. Söz konusu tablet şu şekildedir:

9. *lú ha-ab-ba-tum ù lú ki-na-ah-nù^{meš}*

10. *i-na ra-hi-ši-im^{ki} –ma wa-ši-ib*

²² Astour, "The Origin of the Terms 'Canaan', 'Phoenician', and 'Purple'", s. 347 ve dipnot 10; W. F. Albright, "The Role of the Canaanites in the History of Civilization", **The Bible and the Ancient Near East**, 2. Baskı, 1961, s. 356 n. 50; M. Karageçi, "Fenike Dini ve Çocuk Kurbanları", **İğdir Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı: 20, (2019), s. 208.

²³ S. Moscati, **Fenikeliler**, Ankara, Dost Kitabevi, 2004, s. 28; Astour, "The Origin of the Terms 'Canaan', 'Phoenician', and 'Purple'", s. 346-347; Karageçi, "Fenike Dini ve Çocuk Kurbanları", s. 208.

²⁴ Astour, "The Origin of the Terms 'Canaan', 'Phoenician', and 'Purple'", s. 346, n. 8; Moscati, **Fenikeliler**, s. 28.

²⁵ L. L. Grabbe, "Canaanite: Some Methodological Observations in Relation to Biblical Study". G. J. Brooke, A. H. W. Curtis, J. F. Healey (Ed.). **Ugarit and the Bible**. Münster, 1994, s. 113-122; N. Na'aman, "The Canaanites and Their Land: A Rejoinder". **UF**, Sayı 26, (1994), s. 397-418; Tammuz, "Canaan- A Land Without Limits", s. 509; Lemche, **The Canaanites and their Land: The Tradition of Canaanites**, s. 53-149.

²⁶ Astour, "The Origin of the Terms 'Canaan', 'Phoenician', and 'Purple'", s. 346 ve dipnot 6-7; Albright, "The Role of the Canaanites in the History of Civilization", s. 25 n. 50.

²⁷ E. A. Speiser, "The Name Phoinikes", **Language**, Sayı 12/2, (1936-1938), s. 124.

²⁸ Lemche, "The Canaanites and Their Land", s. 26.

²⁹ D. Pardee, "Canaan", Leo G. Perdue (Ed.). **The Blackwell Companion to the Hebrew Bible** Cornwall, Blackwell Publishers, 2001, s. 154.

11. *ni-nu ú šu-nu ni-it-ta-at-tà-al*
12. *ša-bu-um ša-lim li-ib-bi be-li-ia*
13. *a-na ša-bi-šu la-a i-na-ah-hi-id³⁰*

9. *Hırsız ve Kenanlılar*
10. *Rahişum'da ikamet ediyorlar.*
11. *Bizler de, onlar da birbirimizi kolluyoruz.*
12. *Ordunun durumu iyidir.*
13. *Efendim ordusu hakkında endişelenmesin.*

Tablette Rahişum kentinde Kenanlıların ikamet ettiğinden bahsedilmektedir. Bu kentin kesin konumu halâ tespit edilememiş olmakla birlikte³¹, burası Ruhizzi kenti ile eş tutulmaktadır.³² Kent, Rainey ve Moran tarafından Anti-Lübnan Dağları'nın doğusuna³³, Durand tarafından ise Beqa Vadisi'ne³⁴, Tammuz tarafından ise Şam'ın kuzeyine, Qatna'nın ise güneyine konumlandırılmaktadır³⁵.

Bu konumlandırmalara göre bu kentin Lübnan'da Beqa vadisi, Suriye'de Şam ve Suriye-Lübnan sınırında bulunan Anti-Lübnan dağlarının doğusunu kapsayan üçgende olduğu görülmektedir. Buna göre Kenan ülkesinin doğu sınırının da böylece kuzeydoğu'da Anti-Lübnan dağları, Beqa vadisi ve Şam'ı da içine aldığı veya Şam'ın Kenan Ülkesi'nin doğu sınırını oluşturduğu kabul edilebilir. Bu bilgilere göre Lübnan ve Suriye'nin bir kısmı, bu ülkeye dâhil bulunmaktadır.

1.2.2. Alalah Kaynakları

Alalah kenti bugün Hatay ilinde, Asi nehri kıyısında yer almakta olup, Tel Açana ile eşleştirilmiştir. Kenan Ülkesi'nin konumu hakkında, Alalah kralı İdrimi'nin otobiyografisini anlattığı kitabe bize bu ülkenin lokalizasyonu hakkında fikir sahibi yapabilecek bilgiler sunmaktadır:

³⁰ Tammuz-Sheva, "Canaan- A Land Without Limits", , s. 505.

³¹ Tammuz, "Canaan- A Land Without Limits", s. 505.

³² A. F. Rainey, "Toponymic Problems (cont.)", **TA**, Sayı 6, (1979), s. 158-160; J. M. Durand, "Villes Fantomes de Syrie et Autres Lieux", **MARI**, Sayı 5, (1987), s. 220.

³³ Rainey, "Toponymic Problems (cont.)", s. 160; W. L. Moran, **The Amarna Letters**, Baltimore, Johns Hopkins University Press, 1992, s. 391; Tammuz, "Canaan- A Land Without Limits", s. 505.

³⁴ J. M. Durand, "A Review of La Terminologia dei Tessili nei Testi di Ugarit by Sergio Ribchini and Paulo Xella", **MARI**, Sayı 6, (1990), s. 660; Tammuz, "Canaan- A Land Without Limits", s. 505.

³⁵ Tammuz, "Canaan- A Land Without Limits", s. 505.

“Atımı, arabamı ve seyisimi alarak uzağa gittim. Çölü aştım ve Sutu savaşçılarının arasına katıldım. Geceyi onlarla birlikte, gizlenmiş arabamda geçirdim. Ertesi gün yoluma devam ettim ve Kenan ülkesine geldim. Ammiya kenti, Kenan ülkesinde yer alıyordu...”³⁶

Alalah kralı İdrimi'nin anlattığı bu olayda adı geçen Ammiya Kenti'nin Kenan Ülkesi içerisinde yer aldığı açık bir şekilde yazılmıştır. Ammiya kenti, bugün Byblos ve Trablusşam şehirlerinin yakınlarında bulunan Amyun'a konumlandırılmaktadır.³⁷ Kralın Kenan Ülkesi'ne geldiğini söylemesi aynı zamanda Alalah'ın Kenan Ülkesi sınırlarına dâhil olmadığını göstermektedir³⁸.

Ugarit krallığının Kenan Ülkesi'ne dâhil olmadığını kabul edersek, bu kaynağa göre Kenan Ülkesi'nin kuzey sınırlarını bugün Trablusşam'ın kuzeyinde, Lübnan-Suriye sınırında olan Nehr el-Kebir'in oluşturduğu düşünülebilir. Ugarit Krallığı'nın Kenan Ülkesi'ne dâhil olup olmadığına ise henüz tartışmalıdır.

1.2.3. Antik Mısır Kaynakları

Kenan ülkesi hakkındaki en önemli kaynaklardan birini de Antik Mısır kitabeleri ile El-Amarna arşivleri oluşturmaktadır. Antik Mısır kaynakları arasında Kadeş savaşı nedeniyle Hitit kaynakları, Kenan topraklarının Mısır egemenliği altında olmasından dolayı Lübnan içerisinde yer alan Byblos, Tyre ve Beyrut gibi kentlerin Mısır'a yolladığı El-Amarna arşivinde keşfedilen mektuplar da Mısır kaynakları içerisinde sayılabilir. Ayrıca El-Amarna arşivlerinde rastlanılan Mitanni mektupları da dolaylı olarak Mısır kaynakları içerisinde ele alınabilir.

Antik Mısırlılar, Kenan topraklarına M.Ö. 1550 ile M.Ö. 1150 yılları arasında hükmetmişlerdir. Ancak Mısırlıların bölgedeki hâkimiyetleri zaman zaman artma ve azalma göstermiştir. Dolayısıyla verdiğimiz tarihler, kesintisiz bir Mısır egemenliğini göstermemektedir.

Eski Mısır kaynaklarında “Kenan” adına ilk kez 18. hanedandan II. Amenhotep'in hükümdarlığı esnasında (M.Ö. 1450-1425) rastlanılmakta olup, söz konusu metin bu firavunun bir seferi sonucunda aldığı esirler hakkında bilgi vermekte ve firavun, bu

³⁶ A. F. Rainey, “Who is a Canaanite? A Review of the Textual Evidence”, **Bulletin of the American Schools of Oriental Research**, Sayı: 304, (1996), s. 3.

³⁷ Lemche, **The Canaanites and Their Land, The Tradition of the Canaanites**, s. 41; Rainey, “Who is a Canaanite? A Review of the Textual Evidence”, s. 4; Tammuz, “Canaan- A Land Without Limits”, s. 506 dipnot 27.

³⁸ A. F. Rainey, “A Canaanite at Ugarit”, **Israel Exploration Journal**, Sayı 1, (1963), s. 43

esirler arasında 640 Kenanlı esir olduğunu belirtmektedir³⁹. 19. Hanedanlık dönemine gelindiğinde ise Antik Mısır kaynaklarının Güney Filistin’de yer alan Gaza (Gazze)’yı belirtmek için “Kenan Ülkesi” anlamına gelen *p3 k3n’n3* kelimesini kullandığı görülmektedir. Bu dönemde Gaza, Mısır’ın Doğu Akdeniz’deki idari merkezi olma özelliğini taşımaktadır⁴⁰.

Kenan ülkesi hakkında bir diğer kaynak da, Kadeş savaşı sonrasına aittir. Hitit kralı ile Mısır firavunu arasında geçen mektuplaşmalardan edindiğimiz bilgilere göre firavun, Kadeş savaşı ardından Kenan Ülkesi’ne dönerek Sidon kentine gitmiştir⁴¹. Mitanni ve Lübnan sahilinden elde edilen kaynaklar da El-Amarna arşivinden elde edilmesi nedeniyle, Mısır kaynaklarıyla yakından ilişkilidir.

Mısır kaynaklarından hareketle Kenan ülkesinin İsrail-Filistin-Lübnan kıyı şeridini kuzey ve güney sınırları olarak aldığı görülmekle beraber, bugünkü İsrail, Filistin ve Lübnan topraklarının da Kenan ülkesinin sınırları içerisinde bulunduğu ve Gazze civarının Kenan Ülkesi’nin güney sınırını oluşturduğu kabul edilebilir.

1.2.4. Mitanni Kaynakları

Kenan ülkesi hakkında Mitanni kaynakları, El-Amarna arşivlerinde gün yüzüne çıkartılmıştır. Bu kaynaklardan sayabileceğimiz EA 30 numaralı tablette Mitanni kralı, Kenan Ülkesi krallarına bir mektup yazarak Mısır firavununa yolladığı elçinin alıkonulmadan Mısır’a hızlıca ve selâmetle ulaştırılarak Mısır’ın kale komutanına teslim edilmesini söylemektedir⁴²:

a-na LUGAL.MEŠ ša KUR Ki-na-a-á’ [-i] / İR.MEŠ ŠEŠ-ia um-ma LUGAL-ma / a-nu-um-ma ¹A-ki-ia LÚ-DUMU-KIN-ia / a-na UGU šar KUR Mi-iš-ri-i ŠEŠ-ia / a-na du-ul-lu-hi a-na kál-le-e / al-ta-pár-šu ma-am-ma / lu- ú -la i-na-ah-hi-is- šu / na-aš-ri-iš i-na KUR Mi-iš-ri-i šu-ri-bá ù a-na ù ŠU / ^{LU}hal-zu-uh-li ša KUR Mi-iš-ri-i / id-na-ni (?) ha-mut-ta li-il-li-ik / ù is-sú mi-im-ma / i-na muh-hi-šu lu-ú la ib-bá aš-ši

“Kardeşimin hizmetçileri, Kenan ülkesi krallarına, Kral şöyle der: Şimdi Akiya’yı, elçimi, ivedilik ile Mısır kralına yolladım. Kimsenin onu alıkoymasına izin vermeyin. Ona Mısır’a güvenli bir geçiş sağlayın ve Mısır kale komutanına ulaştırın.”

³⁹ Lemche, *The Canaanites and Their Land, The Tradition of the Canaanites*, s. 43.

⁴⁰ Lemche, *The Canaanites and Their Land, The Tradition of the Canaanites*, s. 46, 47; Tammuz, “Canaan- A Land Without Limits”, s. 510.

⁴¹ Tammuz, “Canaan- A Land Without Limits”, s. 512.

⁴² Rainey, “Who is a Canaanite? A Review of the Textual Evidence”, s. 6.

Mitanni kralının yollamış olduğu metinden Kenan Ülkesi'nin söz konusu dönemde Mısır kralına bağlı olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca Mitanni kralı'nın Kenan Ülkesi krallarından elçiyi Mısır'a güvenle ulaştırmalarını istemesi, Kenan ülkesinin Mısır ile sınırı olduğu, Mısır ile Mitanni ülkelerinin konumu düşünüldüğünde bugünkü İsrail, Filistin ve Lübnan topraklarının bu ülkenin sınırları içerisinde bulunduğu anlaşılmaktadır. Kenan Ülkesi'nde birden fazla kralın varlığı, bu ülkede bir bütünlüğün mevcut olmadığı sonucunu çıkarmamızı sağlamaktadır. Bu tablete göre Mısır'ın toprakları, Kenan Ülkesi'ne dâhil olduğunu bildiğimiz ve hakkında *p3 k3n'n3* (Kenan Ülkesi) olarak bahsedilen Gaza civarında kesilip, Gaza ardından Kenan Ülkesi başlıyor olmalı ve Gaza da Kenan Ülkesi'nin güney sınırında bulunuyor olmalıdır.

1.2.5. Lübnan Sahilinden Elde Edilen Kaynaklar

Lübnan sahilinden Kenan ülkesi hakkında elde edilen kaynaklar, Byblos, Tyre ve Beyrut kentlerinden Mısır'a yollanılan mektuplarla birlikte El-Amarna arşivinde keşfedilmiştir.

Byblos kenti kralı olan Rib-Haddi'ye ait olan tabletlerde “Kenan” kelimesi dört yerde anılmaktadır. Bu tabletlerden Kenan topraklarının Mısır egemenliği altında olduğu anlaşılmaktadır⁴³:

EA 109 35-55: ...Önceleri, Kenan kralları Mısırlı bir adamı gördüklerinde ön[-ünden] kaçarlardı, [ancak] şimdi Abdi-Aşırtı'nın oğulları, Mısırlı adamları köp[ekler gibi] sessiz sessiz dolaştırıyor...⁴⁴

EA 110 48-54: ...[Or]du'ya ait ait hiçbir[ir] gemi Kenan'ı terk etmeyecek...⁴⁵

EA 131 57-62: ...[Ok]çular ve destek kuvvetler [...]. O, [şehrini] ih[mâl] etmemelidir. [Eğer] [Gubl]a'ya (onları) yollamazsa onlar şehri alacak ve [...]. Kenan toprakları Kral'a ait olmayacaktır.⁴⁶

EA 137 65-77: ...Eğer kral şehri ihmâl ederse, hiçbir Kenan şehri onun olmayacaktır. (Rib-Haddi bu metni Beyrut kentinde yazdırmıştır.)⁴⁷

⁴³ Tammuz, “Canaan- A Land Without Limits”, s. 514-515.

⁴⁴ Moran, *The Amarna Letters*, s. 183.

⁴⁵ Moran, *The Amarna Letters*, s. 185

⁴⁶ Moran, *The Amarna Letters*, s. 213

⁴⁷ Moran, *The Amarna Letters*, s. 219; Tammuz, “Canaan- A Land Without Limits”, s. 515; Rainey, “Who is a Canaanite? A Review of the Textual Evidence”, s.8. Rib-Haddi'nin bahsetmiş olduğu şehir, daha önce EA 131 numaralı metinde bahsettiği Gubla (Byblos) şehridir.

Kenan Ülkesi hakkında bir başka kaynak da Lübnan'da yer alan Tyre kentinden gelmektedir. Bu kentin kralı olan Abi-Milki Mısır firavununun isteği üzerine Kenan Ülkesi'nden olan haberleri kralına bildirmektedir:

EA 151 49-67: “Kral, efendim, bana ‘Kenan içerisinde tüm duyduklarını bana bildir’ yazmış. Danuna kralı ölmüştür; onun ölümünden sonra erkek kardeşi kral olmuştur ve ülkesi barış içerisinde. Ugarit sarayını ateş yok etti; ateş sarayın yarısını yok etti ve yarısını yok etmedi; ancak Hitit ordusu orada değildir. Kadeş kralı Etakkama ile Aziru savaştadırlar – savaşta oldukları kişi ise Biryawaza’dır. Zimredda bana karşı Aziru’nun şehirlerinden bana karşı asker ve gemi topladığında onların vahşetine maruz kaldım.”⁴⁸

Tyre kralı Abi-Milki'nin Mısır firavununa yazmış olduğu bu mektuptan ilk önce Danuna, Ugarit, Kadeş ve Amurru topraklarının da Kenan Ülkesi'ne dâhil olduğu anlamı çıkarılabilecek olsa da, bu tartışmalı bir konu olup henüz kesin bir sonuca ulaştırılamamaktadır. Lemche ve Astour bu konuda Danuna ve Ugarit 'in Kenan Ülkesi'ne dâhil olduğunu belirtmektedir⁴⁹.

Rainey ise vermiş olduğumuz metni farklı bir şekilde yorumlayarak Ugarit ve Danuna memleketlerinin Kenan Ülkesi'ne dâhil olmadığını söylemektedir. Rainey, Mısır kralının kullandığı “—Kral, efendim, bana ‘Kenan içerisinde tüm duyduklarını bana bildir’ ifadelerinin standart bir kalıp üzerine oturtulmuş olduğunu belirtmiş ve iddiasını Taanah, Tyre, Ugarit, Sidon gibi kentlerin yolladığı buna benzer mektuplar ile desteklemiştir. Kenan kelimesinin Mısır bürokrasisi tarafından kullanılan bir terim olduğunu söyleyen Rainey, EA 162: 39-41 numaralı metine dayanarak bu metnin yazıldığı dönemde Amurru'nun Kenan'ın resmi bir parçası olduğunu söylemektedir⁵⁰. Tammuz da Rainey gibi firavunun Aziru'nun krallığını, “tüm Kenan'ın bir parçası” olarak kabul ettiğini belirterek, Amurru'nun Mısır'ın Asya'da yönettiği toprakların bir parçası olduğu; dolayısıyla da Kenan'ın bir parçası olduğunu ifade etmiştir⁵¹. Firavunun Amurru kralı Aziru'ya yolladığı tablet şu şekildedir:

⁴⁸ Rainey, “Who is a Canaanite? A Review of the Textual Evidence”, s. 9.

⁴⁹ Lemche, **The Canaanites and Their Land, The Tradition of the Canaanites**, s. 30-31, 40, 51; N. P. Lemche, “Greater Canaan: The Implications of a Correct Reading of EA 151: 49-57”, **Bulletin of the American Schools of Oriental Research**, Sayı: 310, (1998), 19-24; Astour, “The Origin of the Terms ‘Canaan’, ‘Phoenician’, and ‘Purple’”, s. 348 n. 22.

⁵⁰ Rainey, “Who is a Canaanite? A Review of the Textual Evidence”, s. 7-10.

⁵¹ Tammuz, “Canaan, A Land Without Limits”, s. 514 ve dipnot 65.

EA 162 39-41: “Dolayısıyla kralına, efendine hizmet et ve yaşa. Sen gayet iyi biliyorsun ki kral, tüm Kenan’a karşı öfkelenildiğinde başarısız olmaz.”⁵²

Na’aman ise yukarıda vermiş olduğumuz EA 151: 49-67 numaralı tableti Rainey’in yorumuna benzer olarak, Tyre kralının firavunun “Kenan ile ilgili olan bilgileri” yollamasını talep ettiğini, “Kenan” adının ise Antik Mısır’ın Geç Bronz çağında Asya’da olan topraklarına verdiği bir politik-bölgesel isim olduğunu belirtmektedir⁵³.

Tammuz ise Rainey ve Na’aman’ın önerilerine karşı çıkarak, farklı bir açıklama getirmektedir. Tammuz, Mısır firavunu her ne kadar Kenan hakkında bilgi istemiş de olsa, Tyre kralı firavunun dikkatini Tyre ve Sidon krallıkları arasında bulunan anlaşmazlığa çekmek isteyerek, Sidon’a karşı firavunun Tyre krallığını desteklemesini arzu etmiştir. Tammuz El-Amarna arşivinde buna benzer pek çok mektup bulunduğunu ve büyük ihtimâl ile Mısır krallığının bu gibi küçük meseleleri önemsemediğini söylemiştir. Bu yüzden Tyre kralı Abi-Milki firavunun dikkatini çekmek için farklı bir yol denemiş, mektubunda bahsettiği olayları bir öncelik sırasına koymuştur. Buradan hareketle ilk önce en önemsiz gelişmeden bahsetmiş, kendine göre en önemli olan olaya da mektubunun en sonunda yer vermiştir. Abi-Milki’nin mektubunda verilen haberlerin Danuna gibi uzak bölgelerden başlayarak yaklaştığına ve en son Tyre krallığına geldiğine dikkat çekmiştir⁵⁴.

Astour ise bu konu hakkında EA 151: 50 nolu metnin Ugarit ve Danuna bölgelerini de Kenan ülkesi içerisinde saydığını, kendisinin de buna katıldığını belirterek, El-Amarna çağında Kenan ve Amurru terimlerinin eşanlamı olarak kullanıldığını söylemiştir⁵⁵.

Lübnan bölgesinden elde edilen kaynaklara baktığımızda, Lübnan’ın Kenan Ülkesi içerisinde bulunduğu anlaşılmaktadır. Ancak Ugarit Krallığı’nın yoğun bir Kenan etkisi altında olduğu ve Ugarit kenti panteonu ve mitolojisi incelendiğinde Kenan Dini’nden etkilenildiği de rahatlıkla söylenebilecek olsa da, Kenan ülkesi sınırları

⁵² Yazar, 10. Dipnotta çevirinin bazı noktalarının belirsiz olduğunu ve farklı çevirilerin de mümkün olduğunu belirtmiştir. Moran, *The Amarna Letters*, s. 249, 250-not 10; Rainey ise bu cümleyi “...sen biliyorsun ki kral öfkeli olduğu zaman Kenan’a bütünüyle birlikte (gelmek) istemiyor” şeklinde çevirmektedir. Bak. Rainey, “Who is a Canaanite? A Review of the Textual Evidence”, s. 7.

⁵³ N. Na’aman, “Four Notes on the Size of Late Bronze Age Canaan”, *Bulletin of the American Schools of Oriental Research*, Sayı: 313, (1999), s. 33, 36.

⁵⁴ Tammuz, “Canaan, A Land Without Limits”, s. 516-517

⁵⁵ Astour, “The Origin of Terms ‘Canaan’, ‘Phoenician’ and ‘Purple’”, s. 348 ve dipnot 22.

içerisinde bulunduğunu kesin olarak gösterecek kanıtların yeterli olmadığı görülmektedir.

Tyre kralının mektubunda neden böyle bir yol izlediği açık olmasa da, Na’aman, Rainey ve Tammuz’un ortak olarak belirttiği gibi Danuna bölgesinin Kenan Ülkesi’ne dâhil olmadığı açıktır. Nitekim Alalah kralı İdrimi de biyografisinde “Kenan Ülkesi’ne geldiğini” söylemektedir.

1.2.6. Ugarit Kaynakları

Kenan Ülkesi hakkında bilgi veren bir diğer kaynak, Ugarit kentinden elde edilmektedir. Ugarit krallığının Kenan ülkesine dâhil olup olmadığı konusunda kesin bir sonuca ise henüz ulaşılammıştır. Ancak Ugarit arşivlerine bakıldığında şahıs isimlerinden hareketle burada önemli bir miktar Kenanlının yaşadığı⁵⁶, Ugarit Dini'nin Kenan Dini'nden önemli derecede etkilendiği ve bu dinin tanrılarına inandığı görülse de⁵⁷, bu saydıklarımız Ugarit Krallığı'nı Kenan ülkesinin sınırları içerisine sokmamaktadır ve bu konuda kesin bir yargıya varılmasını engellemektedir. Ugarit Krallığı'nın Kenan Ülkesi ile ilişkisi konusunda ortaya çıkarılabilecek olan yeni tabletler, bu konuyu da gün yüzüne kavuşturacaktır.

Ugarit kaynaklarından RS 20.182B+ 4-15 numaralı tablette kırıklar görülmekle beraber, tablet Kenanlılara ait bir kervanın Ugarit tarafından alıkonulması ile ilgilidir:

*“[ša-ni-ta² b]e-li aš-šum KASKAL-ni ša is-sa-ba-t²-ma²
[KÛ.BABBAR^{MEŠ}]a DUMU^{MEŠ} KUR Ú-ga-ri-it
[x (x) mi-š]i-il DUMU^{MEŠ} KUR Ki-na-hi
[ù ú- š]al-lim- šu 1 GÚ-UN 5 me-at KÛ-BABBAR^{MEŠ}
[zi²-it²-t]i² DUMU^{MEŠ} KUR Ú-ga-ri-it ša-li-i[m na²]-š²]
[ù ^MB]-ur₅-ha-nu-wa a-kán na iq-ta-bi-[(ma)]
[ma-a] a-na na-ha-sí-ia-mi-KÛ.BABBAR^{MEŠ}-ri-ha-ti [...]
[ša] ir-te-eh- i-laq-qí-mi
[a-n]a UGU KÛ.BABBAR^{MEŠ}-ia-ma is-sa-bat-ta-ni ^MBur₅-ha-nu-wa
[K]Û.BABBAR^{MEŠ}-ia-ma ù a-na-ku-ma ú šal-lim- šu
[ù] KÛ.BABBAR^{MEŠ}-šu ú-[ša?-di?-n]a DUMU^{MEŠ} KUR Ú-ga-ri-it
İR^{MEŠ} EN-ia“*

“(Dahası) ef(en)dim, el konulan ticari kervan hakkında, Ugarit ‘in oğullarına a(it gümüş)’ün toplamının yarısı, Kenan oğullarına... (gerçekten) ona ödeme yaptım. Bir talent ve 500 gümüş (şekel), Kenan oğullarına yapılacak olan (ödemenin bir kısmıdır.) Ugarit ‘in oğullarına ait (gümü)ş’ün bedeli öden(di) ve taşındı. Böylece, Purhanuwa (bana) dedi ki: “Döndüğüm zaman, geriye ne kadar gümüş kaldıysa (onları da) alacağım.” Gümüşüm s(öz konu)sunu olunca,

⁵⁶ A. Kuhrt, *Eskiçağ’da Yakındoğu*, İstanbul, Türk İş Bankası Kültür Yayınları, 2009, c. I s. 397

⁵⁷ Ugarit ve Kenan panteonu için: W. F. Albright, *Yahweh and the Gods of Canaan*, 1968, University of London, The Athlone Press; Day, J. *Yahweh and the Gods and Goddesses of Canaan*, 2002, London, Sheffield Academic Press; Gregorio D. O. Lete, *Canaanite Religion According to the Liturgical Texts of Ugarit*, Münster, Ugarit-Verlag, 2014.

Purhanuwa gerçekten de beni (ve) gümüşümü ele geçirdi ve gerçekten ona ödeme yaptım. Onun gümüşü (gerçekten de) öde(nmi)ştir. Ugarit ‘in oğulları, efendimin hizmetkârları, (Ugarit kralı?...)’⁵⁸

Kenanlıların dâhil olduğu bir diğer tablet ise KTU 4.96 (RS 11.840) numaralı tablet olup, tablette Kenanlı olduğu söylenilen bir kişi anılmaktadır:

....

2-	<i>bn. mnyy. š’rty</i>	<i>“Yün Şehri’nden”, bin Miniyi,</i>
3-	<i>aryn. adddy</i>	<i>Bir Aşdod’lu, ‘Ariyannu</i>
4-	<i>agptr</i>	<i>‘Agaptarri</i>
5-	<i>šb’l. mlky</i>	<i>Mulukku’dan, Šu Ba’lu</i>
6-	<i>n’mn. Mšry</i>	<i>Na’manu, bir Mısırlı</i>
7-	<i>y’l. kn’ny</i>	<i>Ya’ilu, bir Kenanlı</i>
8-	<i>gdn.bn.ummy</i>	<i>Ummayu’nun oğlu Guddanu</i>
9-	<i>kn’m. š’rty</i>	<i>“Yün Şehri’nden”, Kun-’ammu</i>
10-	<i>abrupu.ubr’y</i>	<i>Ubur’a’dan, ‘Abi-rap’u⁵⁹</i>

...

RS 11.840 nolu bu tablette adı anılan kentler, Ugarit krallığına bağlı olan kentlerdir.⁶⁰ Yukarıda vermiş olduğumuz tabletler hakkında Tammuz, Rainey ve Na’aman, Kenanlıların Ugarit’te bir yabancı olarak görüldüklerini ve Ugaritlilerin kendini Kenanlı olarak kabul etmediklerini ifade etmişlerdir⁶¹. Tammuz, söz konusu tabletin Aşdod kentinin Kenan ülkesi dışında yer aldığına dair bir kanıt olmadığını da belirtmektedir⁶².

Ugarit Krallığı hakkındaki en büyük sorun, bu krallığın Kenan ülkesi sınırları içerisine dâhil olup olmadığıdır. Ugarit kaynakları bize bu konuda kesin bilgi sunmamakta ve bu nedenle tartışma halâ sonuçsuz bir şekilde sürmektedir.

Kenan halkının, İsrail topraklarına M.Ö. III. Binyılda gelmiş olduğuna daha önce değinmiştik. Mari, Ebla ve bölgede keşfedilen pek çok tablet aracılığı ile Kenan dini tarafımızca bilinmektedir. Kenan Dini’ni, Ugarit Dini ile karşılaştırdığımızda Ugarit

⁵⁸ Na’aman, “Four Notes on the Size of Late Bronze Age Canaan”, s. 35

⁵⁹ Rainey, “Who is a Canaanite: A Review of the Textual Evidence”, s. 4.

⁶⁰ Na’aman, “Four Notes on the Size of Late Bronze Age Canaan”, s. 36; Rainey, “Who is a Canaanite: A Review of the Textual Evidence”, s. 4.

⁶¹ Tammuz, “Canaan, A Land Without Limits”, s. 508; Rainey, “A Canaanite at Ugarit”, s. 43-45; Rainey, “Who is a Canaanite: A Review of the Textual Evidence”, s. 4-6; Na’aman, “Four Notes on the Size of Late Bronze Age Canaan”, s. 36.

⁶² Tammuz, “Canaan, A Land Without Limits”, s. 508 ve dipnot 40.

Dini'nin Kenan Dini ile ortak bazı tanrıları barındırdığı görülmektedir. Ugarit arşivleri incelendiğinde de burada önemli bir miktarda Hurri ve Kenan varlığından da bahsedilmiştir. Nitekim Ugarit Dini'nde Kenan unsurları rahatlıkla görülmekle birlikte, Hurri unsurları da fark edilebilmektedir. Ugarit Krallığı'nın Kenan Ülkesi'ne dâhil olup olmadığı henüz kesin bir sonuca bağlanamayacak olsa da, Kenan kültürünün Ugarit topraklarına kadar olan bölgeyi etkisi altına aldığından bahsedilebilir. (Bak. Harita II).

1.2.7. Babil Kaynakları

Kenan Ülkesi'ne atıfta bulunan Babil kaynakları, Kassit döneminden başlamakta ve El-Amarna arşivinde keşfedilmiştir. Söz konusu tabletler, Kassit kralı Burra-Buriaş dönemine aittir:

*EA 8: 13-25: i-na an-na DAM-GÀR. MEŠ ú-a
ša it-ti ŠEŠ ta-abu te-bu- ú
i-na KUR Ki-na-á'-i a-na ši-ma-a-ti it-ta ak-lu- ú
ul-tu ŠEŠ-ta-a-bu a-na mu-uh-hi ŠEŠ-ia i-ti ti-qu
i-na URU-KI Hi-in-na-tu-ni ša KUR Ki-na-a'-i
¹Šu-um-ad-da DUMU ¹Ba-lum-me-e
¹Šu-ta-at-na DUMU ¹Ša-ra-a-tu₄ ša URU Ak-ka
LÚ-MEŠ-šu-nu ki iš-pu-ru LÚ.DAM.GÀR-MEŠ-ia
id-du-ku ù KÚ.BABBAR-šu-nu it-tab-lu
[KUR K]i-na-á'-i KUR-ka ù LUGAL.ME[Š-ša-İR-ka]⁶³
“Şimdi, Ahu-Tabu ile beraber giden iş temsilcilerim Kenan'da iş yaparken alıkonulmuşlar; Ahu-Tabu kardeşime gitmek üzere yola çıkınca, Kenan'da yer alan Hannathon şehrinde, Ba'lumme'nin oğlu Şum-Adda ile Akka'lı Suratna adamlarını yollayarak tüccarlarıma saldırdılar ve gümüşlerini alarak gittiler...K[enan memleketi senin ülkendir onun kralları senin hizmetçilerindir.] ”*

Kenan Ülkesi'ne atıfta bulunulan bir diğer Babil kaynağı El-Amarna arşivinden elde edilen EA-9 numaralı metin olup, metinde şu ifadeler yer almaktadır:

*EA 9: “i-na Ku-ri-gal-zu a-bi-ia Ki-na-‘a₄-ayyu-ú ga-ab-bi- šu-nu
a-na mu-uh-hi-šu il₅-ta-ap-ru-ni um-ma-a a-na qa-an-ni KUR
ku-uš da-am-ma.i na na-ba-al-ki-ta-am-ma⁶⁴*

⁶³ Rainey, “Who is a Canaanite: A Review of the Textual Evidence”, s. 6-7; Moran, *The Amarna Tablets*, s. 16.

[it-t]i-ka i ni ša-ki-in”

“Atam, Kurigalzu (zamanında) tüm Kenanlılar ona yazarak şöyle demişlerdi: ‘ülkenin sınırına [ge]l, böylece isyan ederek senin[le] müttefik olalım’”

Burra-Burias’ın Mısır firavununa yolladığı bu mektup, Mısır kralının Asur ile diplomatik ve ticari ilişkiler kurmak istemesi üzerine kaleme alınmıştır. Babil kralı Asur’un Babil’in bir vasalı olduğunu, dolayısıyla Mısır ile bu derecede bir ilişki kuramayacağını söylemektedir. Burra-Burias, daha önce gerçekleşmiş olan bu olayı aktararak, firavunu ikna etmeye çalışmaktadır⁶⁵.

El-Amarna arşivinden elde edilen bu Babil kaynaklarına göre Kenan Ülkesi’nin Mısır egemenliği altında olduğu bir kez daha anlaşılmaktadır. Kenanlıların Babil kralının sınıra gelmesine istemesi, Babil ülkesinden Kenan ülkesine gidilebilen bir sınırın mevcut olduğunu göstermektedir⁶⁶. Metinde geçen Hinnatuni şehri hakkında ise bugün Kuzey İsrail’de yer alan ve Akka şehrinin yaklaşık 30 kilometre güneydoğusunda yer alan Hanaton şehri önerilmiştir⁶⁷. Lemche ise Hinnatuni şehrini Celile bölgesinde bir kent olarak göstermiş ve İsrail yetkililerince burasının Tell Hannaton olarak kabul edildiğini söylemiştir⁶⁸. Moran ise şehrin yerinin belirlenemediğini ifade etmiştir⁶⁹.

Kenan Ülkesi’nin konumu hakkında olan görüşler kabaca Suriye-Filistin coğrafyasına işaret etmekle beraber, bu ülkenin sınırlarını kesin olarak çizememektedir. Bunda Kenanlıların güçlü bir devlet yapısı altında birleşemeyip, sürekli Mısır ve Hitit gibi devletlerin yönetimi altında bulundukları bir neden olarak gösterilebilir. Nitekim çiviyazılı metinler, örneğini verdiğimiz üzere Kenan Ülkesi’nde tek bir kral yerine birden fazla kralın olduğu ve Mitanni, Hitit gibi devletlerin bu bölgenin egemenliği için mücadele ettikleri bilinmektedir. M.Ö. II. binyılda, Kenan Ülkesi’nin sınırları hakkındaki bilgilerimiz Suriye-Kenan bölgesinde

⁶⁴ Rainey, “Who is a Canaanite: A Review of the Textual Evidence”, s. 7; Moran, **The Amarna Tablets**, s. 18.

⁶⁵ Tammuz, “Canaan, A Land Without Limits”, s. 513; Lemche, **The Canaanites and Their Land: The Tradition of the Canaanites**, s. 31-33.

⁶⁶ Rainey, “Who is a Canaanite: A Review of the Textual Evidence”, s. 7; Tammuz, “Canaan, A Land Without Limits”, s. 513-514.

⁶⁷ B. A. Nakhai, “Israel on Horizon: The Iron I Settlement of the Galilee”, B. A. Nakhai (Ed.) **The Annual of the American Schools of Oriental Research-The Near East in the Southwest: Essays in Honor of William G. Denver**, Sayı: 58, (2003), Boston, s. 138.

⁶⁸ Lemche, **The Canaanites and Their Land: The Tradition of the Canaanites**, s. 33 ve dipnot 30.

⁶⁹ Moran, **The Amarna Letters**, s. 390.

keşfedilen Alalah, Tyre, Byblos, Ugarit, Mari, Asur, Babil, Eski Mısır, Hitit ve Mitanni gibi krallıkların çiviyazılı tabletlerine dayanmaktadır. Bu tabletler incelendiğinde Kenan Ülkesi'ne yapılan atıflar, bizi bu ülke hakkında bilgi sahibi yapmaktadır. Kenan Ülkesi hakkında bize bilgi veren devletlerden Tyre, Byblos gibi kentler Kenan Ülkesi'nde yer alsada, Ugarit'in Kenan ülkesine dâhil olup olmadığı halâ tartışma konusudur.

Suriye-Kenan bölgesinden elde edilen bu arşivleri incelediğimizde Kenan Ülkesi'nin geniş bir bölgeyi kapsadığı anlaşılmaktadır. Tarafımıza göre bu bölge, bugün İsrail, Filistin, Lübnan ve Ürdün'ün küçük bir bölümünü kapsamakta olup, Suriye'nin de Şam dâhil olmak üzere küçük bir kısmı da buraya dahildir. (bak. Harita I) Arşiv belgelerine göre Kenan Dini öğeleri Ugarit dahil olmak üzere geniş bir alana yayıldığı ve Ugarit metinlerine göre bu kentte büyük miktarda Kenanlı yaşadığı bilinmektedir. Bu nedenle Kenan Ülkesi'nin Suriye'yi kültürel anlamda etkilediği ve geniş bir coğrafyaya yayıldığı kabul edilebilir. (bak. Harita II)

II. BÖLÜM

SURİYE-KENAN BÖLGESİNDE YER ALAN DEVLETLER

2.1. Ebla Krallığı

Ebla, bugün Suriye’de bulunan Tell Mardih’e konumlandırılan bir şehirdir. Tell Mardih, Halep kentinin 55-60 kilometre güneybatısında, İdlib şehrinin yaklaşık 25 kilometre güneydoğusunda, Ugarit’in ise hemen hemen 140 kilometre kuzeydoğusunda yer almaktadır. Ebla tarihi, I.-II.-III. Krallık olmak üzere üç evrede incelenmekte olup, arkeolojik olarak ise Mardih I-VII olarak sınıflandırılmaktadır. Tezimizde ele aldığımız tarih aralığını III. Ebla krallığı (Mardih III) oluşturmaktadır. Bu döneme göz atmadan önce kısaca Ebla’nın geçmiş tarihinden bahsetmekte fayda görmekteyiz.

Arkeolojik araştırmalar, Ebla kenti’nin M.Ö. IV. binyılın ortalarına dayanan köklü bir geçmişe sahip olduğunu göstermektedir. Kazı sonuçları Ebla’ya ilk yerleşimlerin M.Ö. 3500 yılında olduğunu işaret etmektedir. Bu dönem arkeologlar tarafından “Mardih I” olarak adlandırılmakta olup, M.Ö. 3000 yılına kadar devam etmiştir⁷⁰. Bu dönem ardından, M.Ö. 3000-2000 yıllarını kapsayan “Mardih II” dönemi başlamaktadır. Mardih II, kendi içerisinde “Mardih IIA (M.Ö. 3000-2400)”, “Mardih IIB1 (Ebla arşiv dönemi, M.Ö. 2400-2300)” ve “Mardih IIB2 (M.Ö. 2300-2000)” olarak ayrılmaktadır. Mardih II evresi, Antik Mısır’da Eski Krallık dönemine, Mezopotamya’da ise Erken Hanedan I-III dönemlerine denk gelmektedir. Mardih III dönemi kendi arasında “IIIA (M.Ö. 2000-1800)” ve “IIIB (M.Ö. 1800-1600)” olmak üzere iki ana grupta incelenmekte olup M.Ö. 2000-1600 yılları arasını kapsamaktadır. Bu dönemi takip eden “Mardih IVA” ve “IVB” dönemi ise M.Ö. 1600-1200 yılları arasını kapsamaktadır. Ebla kenti bu tabakalar arasında yıkıma uğramış ve her yıkım ardından yeni bir kent kurulmuştur. Ebla kentinde Mardih VIIA ve VIIB tabakalarına kadar (M.Ö. 55-600) yıllarına kadar yerleşim tespit

⁷⁰ G. Leick, **Historical Dictionary of Mesopotamia**, USA, The Scarecrow Press, 2003, s. 37; P. Matthiae, “A Long Journey. Fifty Years of Research on the Bronze Age at Tell Mardikh/Ebla”, P. Matthiae-N. Marchetti (Ed.). **Ebla and It’s Landscape Early State Formation in the Ancient Near East California**, Left Coast Press, 2013a, s. 37.

edilmiş olsa da kent, Mardih III (M.Ö. 200-1600) döneminde son parlak dönemini yaşamış, ardından önemini kaybetmiştir⁷¹.

Mardih III evresine gelmeden önce kısaca Ebla arşiv döneminden başlayarak M.Ö. 2400'den, M.Ö. 2000'e kadar olan Ebla tarihine değineceğiz. Ebla kenti, bulunduğu bölgede ekonomik ve idari anlamda büyük bir merkez olma özelliğini taşımasına ek olarak Mezopotamya ve Merkez Suriye arasındaki ticari yolu kontrol etmesi bakımından gerek coğrafi, gerekse stratejik açıdan önemli bir konumda yer almaktadır⁷².

Ebla kenti arşiv döneminin ilk kralı, İğriş-Halab'dır. (Ebla kral listesi için bak. Tablo I) Bununla birlikte İğriş Halab öncesinde de Ebla'da kralların varlığı bilinmektedir. İğriş-Halab döneminde Ebla, yukarı ve aşağı Fırat'a seferler düzenleyen Iblul-II'e kendi topraklarına dokunmaması için altın ve gümüşten oluşan ağır bir haraç vermiştir. Bu haraç, Mari kralları Iblul-II, Nizi ve Enna-Dagan'ın krallıkları döneminde ödenmeye devam edilmiştir. Enna-Dagan döneminde Ebla kralı Irkab-Damu'dur. Bu dönemde Mari krallığı, Ebla karşısında bir savaşta yenilmişse de bu küçük çaplı bir mücadeledir. Bununla beraber Irkab-Damu'nun ardılı Işar-Damu ve Irkab-Damu'nun ölümünden kısa bir süre önce vezir olan Ibrium döneminde Ebla'nın Mari'ye haraç vermediği söylenebilir⁷³. Ibrium, vezirliği esnasında Abarsal, Halsum, Kakmum ve Armi üzerine seferlerde bulunan önemli bir vezir olarak karşımıza çıkmaktadır. Ibrium'un ardından vezir olan oğlu İbbi-Zikir, babası gibi seferlere devam etmiş; bu dönemde Nagar ve Kiş kentleriyle de ittifak kurularak Mari kenti ile mücadele edilmiştir. Bu mücadele, Terqa yakınlarında yapılan bir savaşta Mari'nin yenilerek, üstünlüğünün böylece bitmesiyle sonuçlanmıştır. Ancak Ebla elde ettiği bu zafere rağmen, tek başına doğu ile olan ekonomik ilişkileri kontrol

⁷¹ Leick, **Historical Dictionary of Mesopotamia**, s. 37; Matthiae, "A Long Journey. Fifty Years of Research on the Bronze Age at Tell Mardikh/Ebla", s. 37-38.

⁷² H. Klengel, **Syria 3000 to 300 B. C.**, Berlin, Akademie Verlag, 1991, s. 26

⁷³ A. Archi & G. Biga, "A Victory Over Mari and Fall of Ebla", **Journal of Cuneiform Studies**, Sayı: 55, (2003), s. 2-4; D. Nadali, "Monuments of War, War of Monuments: Some Considerations on commemorating War in the Third Millennium B. C.", **Orientalia NOVA Series**, Sayı: 76/4, (2007), s. 350; A. H. Podany, **Brotherhood of Kings: How International Relations Shaped the Ancient Near East**, Oxford, Oxford University Press, 2010, s. 24; M. Liverani, **The Ancient Near East: History, Society and Economy**, Routledge, 2013, s. 117, 122-123.; Roux vezir olan Ibrium'u kral olarak göstermektedir. Bak. G. Roux, **Ancient Iraq**, London, Penquin Books, 1992, s. 142.

edemeyeceği için Mari kenti yıkılmamış, iki krallık arasında bir ittifak kurulması yoluna gidilmiştir⁷⁴.

İrkab-Damu zamanında kuzeyde Alalah ile Kargamış kentlerini elinde bulunduran Ebla, güneyde Hamath (Hama)'ya kadar uzanmakta olup, bu dönemde hakkında Tell Chuera önerilen Abarsal ile antlaşma yapılmıştır⁷⁵. Ebla en geniş olduğu dönemde güneyde Şam'dan⁷⁶, kuzeyde Ursa'um'a⁷⁷ kadar uzanmakta, hemen hemen bugünkü Suriye'nin yarısını kontrol etmekteydi⁷⁸. Akkad kralı Sargon'a göre Ebla, Toroslardan Lübnan'a kadar uzanmaktaydı⁷⁹.

Ancak Ebla kentinin Mari karşısındaki üstünlüğü, kısa süreli olmuştur. İbbi-Zikir döneminde Terqa yakınlarında Mari yenilgiye uğratıldıktan bir süre sonra Ebla krallığı ilk yıkımıyla karşılaşmıştır⁸⁰. Bilimadamları söz konusu yıkımın Akkad kralı Sargon⁸¹ veya Mari tarafından⁸² gerçekleştirildiği belirtmektedirler. Yıkımın ardından M.Ö. 2300 civarında Ebla'da yeni bir krallık kurulmuş ve M.Ö. 2000'de yıkılışına kadar devam etmiştir. Bu ikinci krallık hakkında yazılı kaynakların yetersizliğinden dolayı fazla bilgimiz bulunmamaktadır⁸³. Ancak bu yıkım Ebla'nın sonunu getirmemiş, üçüncü ve son büyük yerleşim (M.Ö. 2000-1800) yeniden kurulmuştur⁸⁴.

Mardih III dönemi, A (M.Ö. 2000-1800) ve B (M.Ö. 1800-1600) olarak iki dönemde ele alınmaktadır. Ebla kentinde yapılan kazılarda keşfedilen ve M.Ö. 20. Yüzyıla tarihlendirilen bazı buluntularda kendini Ebla kralı olarak tanıtmakta olan İbbit-Lim

⁷⁴ Liverani, **The Ancient Near East: History, Society and Economy**, s. 123.

⁷⁵ A. Archi, "In Search of Armi", **Journal of Cuneiform Studies**, Sayı: 63, (2011), s. 5.

⁷⁶ J. N. Tubb, **Peoples of the Past: Canaanites**, University of Oklahoma Press, 1998, s. 39.

⁷⁷ M. C. Astour, "A Reconstruction of the History of Ebla (Part 2)". (Ed.). C. H. Gordon & G. Rendsburg **Eblaïtica: Essays on the Ebla Archives and Eblaïte Language 4**. Eisenbrauns, 2002, s. 101.

⁷⁸ W. J. Hamblin, **Warfare in the Ancient Near East to 1600 B. C.** Routledge, 2006, s. 242.

⁷⁹ M. C. Astour, "Ugarit and the Great Powers", D. G. Young (Ed.). **Ugarit in Retrospect**, Indiana, Eisenbrauns, 1981, s. 4.

⁸⁰ M. G. Biga, "Inherited Space: Third Millennium Political and Cultural Landscape", E. C. Kirschbaum, N. Brisch & J. Eidem (Ed.). **Constituent, Confederate and Conquered Space The Emergence of the Mittani State**, Berlin, De Gruyter, 2014, s. 103.

⁸¹ P. Matthiae, "Crisis and Collapse: Similarity and Diversity in the Three Destructions of Ebla From EB IVA to MB II", **Scienza Dell'Antichità**, Sayı: 15, (2009), s. 60.

⁸² Archi & Biga, "A Victory Over Mari and Fall of Ebla", s. 29-35; Liverani, **The Ancient Near East: History, Society and Economy**, s. 123.

⁸³ Matthiae, "A Long Journey. Fifty Years of Research on the Bronze Age at Tell Mardikh/Ebla", s. 38; Astour, "A Reconstruction of the History of Ebla (Part 2)", s. 76.

⁸⁴ Matthiae, "A Long Journey. Fifty Years of Research on the Bronze Age at Tell Mardikh/Ebla", s. 38

bu dönemde karşımıza çıkmaktadır. İlgili bir kitabeye göre babası, İgriş-Hib isimli bir kişi olup, Bonechi onun da bir Ebla kralı olduğunu yazmıştır. M.Ö. III. Binyılın sonunda gerçekleşen yıkımı ardından Ebla kenti, M.Ö. II. Binyılın başlarında tekrar inşa edilmeye başlanmış ve kent büyük bir inşa programından geçirilerek yeniden yapılmıştır. Güzel bir şekilde planlaması yapılan kente, iki tahkimat kurulmuştur. Bu döneme ait belge bulunmamış olup, Yamhad kralı III. Yarim-Lim döneminde Ebla'nın, Yamhad Krallığı'na bağlı bir vasal devlet olduğu bilinmektedir⁸⁵. Ancak Ebla'nın M.Ö. 18. yüzyılın başında vasal olduğu da belirtilmiştir⁸⁶. Bu dönemde Immeya adlı bir Ebla kralının, Mısır firavunu Hotepibre'den hediye aldığı bilinmektedir⁸⁷. III. Ebla Krallığının son kralı olduğu düşünülen Indilimma⁸⁸ döneminde Ebla'nın bölgede askeri fetihlerde bulunan I. Murşili zamanında Hititler tarafından yıkıma uğratıldığı söylenilebilir. Bu yıkım ardından şehir varlığını devam ettirmekle beraber, büyük oranda terk edilen kent tekrar eski ihtişamına kavuşamamış⁸⁹, Mardih IVA-B (M.Ö.1600-1200) dönemlerinde sade bir yerleşim olmuştur. Tunç çağının sona ermesiyle Ebla kenti de unutulmaya yüz tutmuş ve Mardih VA (M.Ö. 1200-900)'de bir köy hâlini almıştır⁹⁰.

⁸⁵ I. J. Gelb, "The Inscription of Jibbit-Lim, King of Ebla", *StOr*, Sayı: 55, (1984), s. 213-229; M. Bonechi, "II Millennium Ebla Kings", *Revue d' Assyriologie et d'archaeologie Orientale*, Sayı: 91 (1), (1997), s. 33; Matthiae, "A Long Journey. Fifty Years of Research on the Bronze Age at Tell Mardikh/Ebla", 38; T. Bryce, *Ancient Syria: A Three Thousand Year History*, Oxford, Oxford University Press, 2014, s. 13, 25.

⁸⁶ I. Thuesen, "The City-State in Ancient Western Syria", M. H. Hansen (Ed.). *A Comparative Study of Thirty City-state Cultures: An Investigation*, 2000, s. 61; M. H. Feldman, "Frescoes, Exotica, and the Reinvention of the Northern Levantine Kingdoms during the Second Millennium B.C.E", M. Heinz & M. H. Feldman, (Ed.). *Representations of Political Power: Case Histories from Times of Change and Dissolving Order in the Ancient Near East*, Eisenbrauns, 2007, s. 55.

⁸⁷ P. Matthiae, "Ebla", J. Aruz, K. Benzel & J. M. Evans (Ed.). *Beyond Babylon: Art, Trade, and Diplomacy in the Second Millennium B.C.* 2008, s. 35.

⁸⁸ P. Matthiae, "Ebla: Recent Excavation Results and the Continuity of Syrian Art", J. Aruz, S. B. Graff & Y. Rakic (Ed.). *Cultures in Contact: From Mesopotamia to the Mediterranean in the Second Millennium B.C.* Metropolitan Museum of Art, 2013b, s. 106.

⁸⁹ T. Bryce, *The Routledge Handbook of the Peoples and Places of Ancient Western Asia*, New York, Routledge, 2009, s. 211.

⁹⁰ Matthiae, "A Long Journey. Fifty Years of Research on the Bronze Age at Tell Mardikh/Ebla", s. 38; Bryce, *The Routledge Handbook of the Peoples and Places of Ancient Western Asia*, s. 211.

2.2. Mari Krallığı

Mari kenti, bugün Suriye’de yer alan Tel Hariri’ye konumlandırılmış olup, Suriye topraklarında Ebu Kemâl’in 11 km. kuzeybatısında, Deir ez-zor’un 120 km. güneydoğusunda yer almaktadır. Arkeolojik kazılar, kentin M.Ö. 2900’da kurulduğunu göstermektedir. Kazılar, bu dönemde su baskınlarına ve düşman saldırılarına karşı bir takım savunma tedbirleri alındığını göstermektedir. Bu ilk kent, II. Er-Hanedan dönemi sonlarında veya III. Er-Hanedan dönemi başlarında bilinmeyen nedenlerden dolayı terk edilmiştir⁹¹. M.Ö. II. binyılda Mari kentine geçmeden önce, kentin geçmiş tarihine göz atacağız.

M.Ö. 2450 civarında, uzun süren bir boşluğun ardından, Mari, yeniden yerleşim görmüştür. Kurulması ardından hızlı bir büyüme gösteren Mari, ilk iki kralı Anubu ve Sa’umu dönemlerinde sınırlarını büyütmeğe başlamış, üçüncü Mari kralı İştup-İşar döneminde Emar kentine dek ilerleyerek bu kenti ele geçirmiştir. İştup-İşar ardından Mari tahtına gelen Iblul-II Fırat vadisinin aşağı ve yukarı kısımlarına seferler düzenlemiş; bu dönemde topraklarının işgal edilmesini önlemek isteyen Ebla kralı İğriş-Halab, Mari’ye yüklü bir miktarda haraç ödemıştır⁹² (Mari kral listesi için bak. Tablo II).

Iblul-II ardından tahta geçen Nizi döneminde Ebla, Mari’ye haraç ödemeye devam etmekle beraber, kayıtlarda onun döneminde önemli bir olay yer almamaktadır. Ardılı Enna-Dagan döneminde Mari, haraç almaya devam etmiş olsa da alınan haraç bu dönemde ilk önce azalmış ve ardından tamamen kesilmiştir. Mari Krallığı’nın Nizi ve Enna-Dagan dönemlerinde yavaş yavaş zayıflamaya başladığı söylenebilir. Krallıkta başlayan zayıflığın göstergeleri Ebla karşısında, her ne kadar küçük çaplı bir mücadele sonucu da olsa, alınan ilk yenilgi ile kentin ilerleyen dönemlerde Akadlar tarafından alınmasıdır⁹³. Ebla kentinin Mari’ye Enna-Dagan ardından haraç vermeyi kesmesi de bu zayıflamanın bir göstergesi olarak gösterilebilir. Mari kentinin, Ebla kralı Irbab-Damu tarafından yenilgiye uğratıldıktan sonra Mari’ye

⁹¹ J. C. Margueron, “Mari and the Syro-Mesopotamian World”, J. Aruz (Ed.). **Art of the First Cities**. New York. The Metropolitan Museum of Art. 2003. s. 135-136.

⁹² Margueron, “Mari and the Syro-Mesopotamian World”, s. 136; Archi & Biga, “A Victory Over Mari and the Fall of Ebla”, s. 2; Nadali, “Monuments of War, War of Monuments: Some Considerations on commemorating War in the Third Millennium B. C.”, s. 350.

⁹³ A. Archi, “The King-List from Ebla”, T. Abusch, P.-A. Beaulieu, J. Huehnergard, P. Machinist & P. Steinkeller (Ed.). **Proceedings of the XLV Rencontre Assyriologique Internationale Vol. 1: Historiography in the Cuneiform World**. 2001. s. 1; Archi & Biga, “A Victory Over Mari and the Fall of Ebla”, s. 2-9.

haraç ödemeyi kestiği kabul edilebilir. Nitekim Enna-Dagan, Ebla'dan haraç alan son Mari kralıdır.

Enna-Dagan'ın ölmesinden kısa bir süre sonra Ebla tahtına gelen İşar-Damu ile Mari kralı İkun-İşar'ın hükümdarlıklarının ilk yıllarında Mari ve Ebla krallıkları arasındaki bağlantılar artmıştır. Mari krallığının zayıflaması ve saldırgan bir politika izleyecek durumda olmaması nedeniyle iki krallık arasında barış yapılarak ittifak kurulmuştur. Ancak yapılan bu antlaşmaya karşılık Mari ve Ebla arasındaki rekabet sona ermemiş, krallıklar birbirlerini rakip olarak görmeye devam etmiştir. Nitekim ertesi yıl barış antlaşmasının devam etmesine karşılık Ebla, Tuttul kentinin Mari'ye olan isyan hareketini desteklemiştir. Ebla veziri İbrium dönemine ait bir belgede Mari'nin Tuttul karşısında yenilgi almasından bahsetmektedir. Aynı yıla ait bir diğer belgede Mari, Ebla'ya Kiş kentinin yenildiği haberini vermektedir. Ancak Kiş kentinin aldığı yenilgide Mari'nin rolü bilinmemektedir⁹⁴.

Bu olayın ardından birkaç yıl sonra Mari kuzeye yönelerek, Tell-Brak'a konumlandırılan Nagar kentini yenilgiye uğratmış ve ertesi yıl tekrar Nagar üzerine düzenlenen bir seferde yeniden zafer elde edilmiştir. Mari'nin Nagar üzerine iki sefer düzenlemesinin nedenleri kentin Ebla ile olan iyi ilişkisi ve Nagar'ın Habur'un güneyinden Fırat'a kadar olan nüfuzunu önlemek sayılabilir⁹⁵.

Kiş kenti aldığı yenilgi ardından altı yıl sonra tekrar bir saldırıya maruz kalmıştır. Ancak ilk saldırının aksine, bu saldırının Uruk kralı Ensakusana tarafından gerçekleştirildiği ve Mari krallığının Kiş kentine karşı bu savaşta yer aldığı bilinmektedir. Böyle bir savaş, Uruk ile Mari krallıkları arasında bir işbirliği olduğunu da göstermektedir. Kiş üzerinde kesin zaferin elde edilebilmesi için iki sefer daha düzenlendiği anlaşılmaktadır. Seferlerin sonucunda Kiş'e saldıran taraf, bazı kentleri ele geçirmeyi başarmıştır. Mari kenti Ebla ile olan ticari ilişkilerini arttırmıştır. Mari her ne kadar Ebla gibi müttefiklerine aldığı bu tür gâlibiyetleri haber vermiş olsa da, Ebla örneğinde olduğu gibi aslında bir rakip olarak kabul ettiği devletlere aldığı yenilgileri aktarmamıştır. Ebla ve Mari krallıkları arasında böyle bir rekabet olmasına karşılık taraflar ilk antlaşmaları ardından altı yıl sonra ittifaklarını

⁹⁴ Archi & Biga, "A Victory Over Mari and the Fall of Ebla", s. 9-11.

⁹⁵ Archi & Biga, "A Victory Over Mari and the Fall of Ebla", s. 11.

yeniledikleri görülmektedir. Ancak antlaşma metni Mari kenti ile barıştan bahsettikten sonra Mari'nin almış olduğu bir yenilgiden de bahsetmektedir⁹⁶.

Ebla krallığında İbbi-Zikir'in vezirliği döneminde Ebla ve Mari arasında karşılıklı hediyeleşmeler artarken; Ebla Kuzey Suriye'deki egemenliğini sağlamlaştırmaya çalışmış, Mari krallığı bu dönemde Orta Fırat bölgesinde egemenliğini güçlendirmeye çalışarak, Deir ez-zor'un 70 km. kuzeyinde yer alan Tell Malhat ad-Daru (?) önerilen Haddu kentini yenilgiye uğratmıştır⁹⁷.

Enna-Dagan ardından Mari tahtına sadece bir yerde anılmakta olan Ikun-İşar geçmiş ve onu Hi-dar takip etmiştir⁹⁸. Hi-dar döneminde halâ Ebla'da vezir olarak görevine devam etmekte olan İbbi-Zikir Ebla ordusunun komutasını alarak; Nagar, Kiş ve Haddu kentlerinin de kendine katılmasıyla Mari kentinden 55 km. uzakta olan Terqa'da her ne kadar aralarında bir zamanlar antlaşma olmuş da olsa, aslında bir takip olarak gördüğü Mari ile savaşmış ve mücadeleden galip olarak ayrılmıştır. Ancak İbbi-Zikir daha ileri giderek Mari kentini kuşatmamıştır. Bunun nedenleri Ebla kentinin müttefiklerinden Harran'ın Armi tarafından saldırıya uğradığı haberinin ulaşması ve Ebla'nın doğu ile olan ticareti tek başına kontrol edemeyeceği gibi nedenlere dayanmaktadır. Zaferinin ardından İbbi-Zikir, Mari ile barış yapma yoluna gitmiştir⁹⁹.

Ancak Ebla, bu zaferin üzerinden kısa bir süre ardından kendi yıkımıyla karşılaşmıştır. Bu yıkımın her ne kadar Akad kralları Sargon ve Naram-Sin döneminde gerçekleştiğine dair öneriler olsa da¹⁰⁰, Ebla kenti Mari kralı Hi-dar döneminde, Mari tarafından yıkılmış olmalıdır¹⁰¹.

Ancak Mari, önemli bir rakibini yıkmasından yaklaşık 10 yıl sonra Akad kralı Sargon tarafından yıkılmış veya yenilgiye uğratılmıştır. Akad kralı Naram-sin'in

⁹⁶ Archi & Biga, "A Victory Over Mari and the Fall of Ebla", s. 11-12; A. Archi, **Ebla and It's Archives**, Berlin, De Gruyter, 2015, s. 10.

⁹⁷ Archi & Biga, "A Victory Over Mari and the Fall of Ebla", s. 12; Archi, **Ebla and It's Archives**, s. 8, 10.

⁹⁸ Archi & Biga, "A Victory Over Mari and the Fall of Ebla", s. 5.

⁹⁹ Archi & Biga, "A Victory Over Mari and the Fall of Ebla", s. 13, 18; Archi, **Ebla and It's Archives**, s. 11; Liverani, **The Ancient Near East: History, Society and Economy**, s. 123.

¹⁰⁰ Liverani, **The Ancient Near East: History, Society and Economy**, s. 123.

¹⁰¹ Archi & Biga, "A Victory Over Mari and the Fall of Ebla", s. 35; Archi, **Ebla and It's Archives**, s. 11; Liverani, **The Ancient Near East: History, Society and Economy**, s. 123.

hükümdarlığında Mari’de Šakkanakku hanedanı dönemi başlamış, bu hanedan kralları politik olarak Akad krallarına bağlı olmuşlardır¹⁰².

Mari kralığında Šakkanaku unvanını kullanan yöneticilerden ilki, Naram-Sin tarafından atanan Ididiş’tir. Onun ardından Mari kenti yöneticisi olarak oğlu Šu-Dagan gelmiştir¹⁰³. Yaklaşık M.Ö. 1920-1900 civarında Šakkanaku hanedanı hakkında olan izler kaybedilmektedir. Bundan sonra Mari kentinde, M.Ö. 1820 yılında Yaggid-Lim tahta gelmiştir. Kendisi, aynı zamanda Suprum kentinin de kralı olup, Orta Fırat bölgesini kontrolü altında tutmuştur. Yaggid-Lim ardından Mari tahtına M.Ö. 1820 civarında yılında oğlu Yahdun-Lim gelmiştir¹⁰⁴.

Yahdun-Lim, tahta oturduktan sonra aktif bir politika izlemiştir. İlk önce kendine isyan eden yedi Hana kralını yenerek, topraklarını ele geçirmiştir. Ele geçirdiği kentler arasında Tuttul ve Terqa gibi kentler de bulunmaktadır. Mari kentinde sur inşa ettiren kral, Dur-Yahdun-Lim adında bir kent de inşa ettirerek su kanalı da yaptırmıştır. Akdeniz kıyılarına kadar ilerlediğini söyleyen kral, Kenan Ülkesi sınırları içerisinde yer alan Lübnan’a kadar gitmiş ve burada sedir ağaçlarını kesmiştir¹⁰⁵.

¹⁰² Liverani, **The Ancient Near East: History, Society and Economy**, s. 119; Akad kralının kullandığı ifade “yok etmek, yenmek” anlamlarına gelmektedir. Bak. Archi & Biga, “A Victory Over Mari and the Fall of Ebla”, s. 34.

¹⁰³ G. Leick, **Who’s Who in the Ancient Near East**, London, Routledge, 1999, s. 77, 152; J. M. Durand, “La situation historique des Šakkanakku”, **Mari: Annales de Recherches Interdisciplinaires**, Sayı: 4, (1985), 152, 157-158; J.-C. Margueron, “The Kingdom of Mari”, H. Crawford (Ed.), **The Sumerian World**, London, Routledge, 2013, s. 528.

¹⁰⁴ M. Astour, “A Reconstruction of the History of Ebla (Part 2)”, C. H. Gordon & G. Rendsburg (Ed.), **Eblaitica: Essays on the Ebla Archives and Eblaite Language 4**, Eisenbrauns, 2002, s.139; G. Dossin, **Correspondance de Samsi-Addu**, Paris, Imprimerie Nationale, 1950, s. V; Roux, **Ancient Iraq**, s. 188-189; Peter M. M. G. Akkermans & G. M. Schwartz, **The Archaeology of Syria**, Cambridge, Cambridge University Press, 2003, s. 286; A. Malamat, “Mari”, **The Biblical Archaeologist**, Sayı: 34/1, (1971), s. 9; Liverani Yaggid-Lim’in yakınlarda bulunan Suprum’da krallık yaptığını söylese de Mari kral listesinde de adını göstermektedir. Bak. Liverani, **The Ancient Near East: History, Society and Economy**, s. 193, 225-226, 619; Yaggid-Lim’in Mari kralı olmadığını, dolayısıyla ilk Mari kralının Yahdun-Lim olduğunu savunanlar da bulunmaktadır. Bak. Klengel, **Syria 3000 to 300 B. C.**, s. 49.; J.-R. Kupper, “Northern Mesopotamia and Syria”, **History of the Middle East and the Aegean Region c. 1800-1380**, Cambridge, Cambridge University Press, 1973, s. 8-9. Bize göre Mari’de M.Ö. II. Binyılın başında kurulan yeni hanedan, Yaggid-Lim’e dayandırılmalı ve ilk kral kendisi olmalıdır.

¹⁰⁵ D. Frayne, **Old Babylonian Period (2003-1595 B. C.)**, Toronto, University of Toronto Press, 1990, s. 602-605; J. D. Safren, “Dur-Yahdun-Lim: The Reason d’etre of an Ancient Mesopotamian Fortress-City”, **Journal of Economic and Social History of the Orient**, Sayı: 32/1, (1989), s. 1-47; Bryce, **The Routledge Handbook of the Peoples and Places of Ancient Western Asia**, s. 451; Kupper, “Northern Mesopotamia and Syria”, **History of the Middle East and the Aegean Region c. 1800-1380**, s. 8-9; Margueron, “The Kingdom of Mari”, s. 532.

Kralın sefer düzenlemiş olduğu Hana, temel olarak Beni Yamina (veya Yaminit: Sağın oğulları – aynı zamanda güney anlamında) ile Beni Sima'al (veya Simalit: solun oğulları – aynı zamanda kuzey anlamında) olarak iki gruba ayrılmıştır. Bunlardan Beni-Yamina'nın büyük çoğunluğu Mari kentinin batısında bulunan çölde, Mezopotamya'nın büyük bir kısmında, Kuzey Suriye'de yaşayan göçebe ve yarı göçebe kabilelerdi. Bazı kabileleri Fırat'da bulunan köy ve şehirler ile aşağı Habur bölgesinde de yaşamaktaydı. Beni Sima'al ise büyük çoğunluğu Idamaras bölgesinde (Habur'da pek çok haraç veren devletlerin oluşturduğu oldukça verimli bir üçgen) yaşamaktaydı¹⁰⁶. Mari kralı Yahdun-Lim bu gruplardan Beni Sima'al kökenlidir¹⁰⁷.

Bu dönemde ilk kralı Sumu-Epuh olan Yamhad krallığı, söz konusu dönemde Mari'ye yönelik bir tehlike oluşturmuştur. Kendini olası bir saldırıya karşı korumak isteyen Mari kralı Yahdun-Lim, Sumu-Epuh ile bir antlaşma yapma yoluna gitmiştir. Ancak Yahdun-Lim Yamhad Krallığı'nın güçlü bir düşmanı olan Ešnunna ile de antlaşma yapınca, Sumu Epuh Yahdun-Lim'e karşı başlamış olan bazı Beni Yamina krallarına asker göndermek suretiyle onları desteklemiştir¹⁰⁸.

Yahdun-Lim ardından Mari tahtına oturan oğlu Sumu-Yamam, Yamhad ile olan ilişkilerini düzeltmeye çalışmışsa da, tahta oturduktan iki yıl sonra suikaste uğrayak ölmüştür. Mari kralının ölümü üzerine Eski Asur kralı Şamşı-Adad bu durumu değerlendirerek, oğlu Yaşmah-Adad'ı Mari kralı olarak tayin etmiş, böylece Yaşmah-Adad sekiz yıl Mari tahtında kalmıştır. Yaşmah-Adad döneminde Mari; Asur ve Qatna krallıklarıyla beraber Yamhad krallığına karşı birleşmiş ve Qatna kralının kızı, Yaşmah-Adad'a verilmiştir. Ancak Şamşı-Adad'ın M.Ö. 1775 yılında ölmesi üzerine Eski Asur devleti dağılmaya başlamış, Beni Sima'al kökenli olan Zimri-Lim aynı sene Şamşı-Adad'ın ölümünden kısa süre sonra Tuttul kentini alarak, Yamhad kralının da desteğiyle, elde ettiğı zaferden birkaç ay sonra Yaşmah-Adad'ın terk ettiğı Mari kentine girerek burada M.Ö. 1774-1762 arasında hüküm sürmüştü,

¹⁰⁶ Roux, *Ancient Iraq*, s. 188-189; Bryce, *The Routledge Handbook of the Peoples and Places of Ancient Western Asia*, s. 328-329, 774; A. B. Garcia, "Benjaminitas Y El Reino De Mari (S. XVIII A.C.): Los Censos ¿Subordinación Política Y Económica Al Palacio Real?", *Rivista Degli Studi Orientali*, Sayı: 83/1-4, (2010), s. 49-57; D. Charpin, *Hammurabi of Babylon-I*, London, I. B. Tauris, 2012, s. xvii.

¹⁰⁷ Charpin, *Hammurabi of Babylon-I*, s. xvii.

¹⁰⁸ Frayne, *Old Babylonian Period (2003-1595 B. C.)*, s. 606; Bryce, *The Routledge Handbook of the Peoples and Places of Ancient Western Asia*, s. 451; Klengel, *Syria 3000 to 300*, s. 50.

Yamhad kralı Yarim-Lim'in kızı Šibtu ile evlenmiştir¹⁰⁹. Resmi belgelere göre Yahdun-Lim'in oğlu olan Zimri-Lim, Šamši-Adad oğlunu kente atadığında henüz bir çocuk olmasına karşılık kentten kaçmıştır¹¹⁰.

Zimri-Lim Mari tahtını aldıktan sonra, erken dönemlerinde Beni Yamina prenslerine karşı başarılı seferler yapmış, Yamhad kralı Yarim-Lim, Babil kralı Hammurabi, Qatna kralı Amutpi'el ve Ešnunna kralı II. Ibal-Pi-El ile ittifak kurmuştur. Bu şartlar altında Mari, bu dönemde zenginlik, barış ve refah dönemine girmiş, ticaret artmıştır. Zimri-Lim, bu dönemde Mari kentinde büyük bir saray da yaptırmıştır. Bu döneme ait belgelerden birinde Yamhad kralı, Zimri-Lim'e, Ugarit kralının kendisine gelerek Mari'deki sarayı ziyaret etmeyi istediğini söylemektedir. Babil kralı Hammurabi de Larsa kralı Rim-Sin'e yaptığı bir saldırıda Zimri-Lim'in de kendisine yardıma geldiğini belirtmektedir. Yapılan kazı çalışmalarında Byblos kralı Yantin-Ammu'nun Zimri-Lim'e yolladığı altın bir vazo da bulunmuştur. Ancak Babil ile olan bu iyi ilişkilere rağmen, M.Ö. 1762 yılında Babil kralı Hammurabi'nin Mari kentine girerek, kentin bir daha yükselmesini önlemek için yakıp yıkmasıyla sonlanmıştır. Babil kralının, müttefiği olan Mari kentine saldırma nedeni ise kesin değildir¹¹¹. Margueron, herhangi bir kanıt olmamasına karşılık, Babil kralının, şehirde yaşayan insanların çoğunu sürgün ettirmiş olabileceğini söylemiştir¹¹².

Mari kenti uğradığı yıkım ardından varlığını sürdürmüş olmakla birlikte, bir daha yükselememiştir. Kent, Asur kralı I. Tukulti-Ninurta (M.Ö. 1244-1208) döneminde kral tarafından ele geçirilen şehirler listesinde yer almaktadır. Kent, Babil ve Asur

¹⁰⁹ Yaşmah-Adad'ın tahtı terk etmesi ardından tahta kısa süreliğine İşhar-Lim adlı bir kişinin çıkmış olabileceği söylenmiştir. Bak. Bryce, **The Routledge Handbook of the Peoples and Places of Ancient Western Asia**, s. 451-452, 774; Klengel, **Syria 3000 to 300 B. C.** s. 65-66; Margueron, "The Kingdom of Mari", s. 532; Charpin, **Hammurabi of Babylon-I**, s. 26; Liverani, **The Ancient Near East: History, Society and Economy**, s. 228; W. Heimpel, **Letters to the King of Mari**, Indiana-Winona Lake, Eisenbrauns, 2003, s. 38-39.

¹¹⁰ Leick, **Who's Who in the Ancient Near East**, s. 181; Kupper, "Northern Mesopotamia and Syria", s. 9; Malamat, "Mari", s. 10; D. Pardee, "Literary Sources for the History of Palestine and Syria: The Mari Archives", **The Biblical Archaeologist**, Sayı: 47/2, (1984), s. 91; Yahdun-Lim'in gerçekte onun büyükbabası veya amcası olabileceği söylenmiştir. Bak. Bryce, **The Routledge Handbook of the Peoples and Places of Ancient Western Asia**, s. 452; Charpin, **Hammurabi of Babylon-I**, s. xxxi. Zimri-Lim, Yahdun-Lim'in oğlu olmasa bile kraliyet hanedanından geldiği kabul edilebilir. Nitekim kentten kaçması, Asurlar tarafından öldürülme tehlikesi ile açıklanabilir.

¹¹¹ Bryce, **The Routledge Handbook of the Peoples and Places of Ancient Western Asia**, s. 452; M. Van de Mieroop, **King Hammurabi of Babylon, A Biography**, UK, Blackwell Publishing, 2005, s. 64-78; Kupper, "Northern Mesopotamia and Syria", s. 11; Margueron, "The Kingdom of Mari", s. 532; Charpin, **Hammurabi of Babylon-I**, s. 37, 78; Leick, **Who's Who in the Ancient Near East**, s. 15; Malamat, "Mari", s. 10.

¹¹² Margueron, "The Kingdom of Mari", s. 536.

egemenlikleri arasında el değiştirmiştir. Ardından kırık bir tablette Mari’de çıkan bir isyanı Babil kralının bastırdığına dair bir atıfta bulunmaktadır. Asur kralı Asur-Bel-Kala döneminde Mari kralı Tukulti-Mer Asur egemenliğine karşı isyan etmiş olsa da, isyan Asurlular tarafından bastırılmıştır¹¹³.

2.3. Ugarit Krallığı

Ugarit kenti, bugün Suriye’de Ras Şamra’da yer almakta olup, 1929 yılında Rene Dussaud ve Claude Schaeffer tarafından arkeolojik kazılar yapılmıştır. Burada yapılan kazılarda kentte Neolitik döneme kadar yerleşim olduğu tespit edilmiştir. Krallığın sınırları Ugarit tarihi boyunca değişse de, toprakları temel olarak kuzeyde Kenan Dininde Fırtına tanrısı olan Baal’ın ikamet ettiğine inanılan Safon dağının yükseldiği Ras el Bassit’e, güneyde Siyannu’ya uzanmaktadır. Doğuda iç kesimden zirvesi 1567 km. olan El-Nuseyriye dağları tarafından ayrılmaktadır. Rahbanu vadisi (bugün Nahr el-kebir) en önemli nehir olup, Ras el-Bassit ile El-Nuseyriye arasında yer almaktadır. Vadi, aynı zamanda kuzeydoğu yoluyla Fırat ve Suriye’nin iç kesimlerine açılmaktadır¹¹⁴.

Ugarit adının geçtiği düşünülen ilk metin, Ebla arşivlerinden elde edilmektedir. M.Ö. 2400’e ait olan bu kayıta yer isimlerini belirten bir listede keşfedilen U-ga-ra-at^{ki} ifadesi ile ekonomik metinlerde rastlanılan U-gu/gu-ra-at/tum ifadesi, bu kente yapılan ilk atıf olabilecek olmakla beraber, kesin olarak kanıtlanmamıştır. Tartışmalı olan bu atıf ardından, III. Ur dönemi metinlerinde Ugarit kenti görünmemektedir¹¹⁵. Kent, yaklaşık olarak M.Ö. 2200 civarında bir veya iki yüzyıl boyunca terk edilmiş, Ugarit kentinde yeni yerleşim M.Ö. 2000 yılında Amurrular gibi göçebe grupların bölgeye gelmesiyle tekrar başlamıştır. Ugarit Krallığı hakkında bilgilere Mari ve Alalah arşivlerinde, ardından Hitit, El-Amarna ve kendi arşivlerinde bilgilere rastlanılmaktadır¹¹⁶.

¹¹³ Bryce, **The Routledge Handbook of the Peoples and Places of Ancient Western Asia**, s. 453.

¹¹⁴ M. Yon, **The City of Ugarit at Tell Ras Shamra**, Indiana, Eisenbrauns, 2006, s. 7, 9, 15.

¹¹⁵ I. Singer, “A Political History of Ugarit”, W. G. E. Watson vd. (Ed.). **Handbook of Ugaritic Studies**, Leiden, Brill, 1999, s. 608-609; A. Archi, “Ugarit Dans les Textes d’Ebla”, **RA**, Sayı: 81, (1987), s. 186 7; M. Bonechi, **I nomi geografici dei testi di Ebla (Répertoire Géographique des Textes**

Cunéiformes, Sayı: 12/1, Wiesbaden, Reichert, 1993, s. 309; M. C. Astour, “La topographie du royaume d’Ougarit”, **Ras Shamra-Ougarit**, Sayı: 11, (1995), s. 55-71 n. 11; Yon, **The City of Ugarit at Tell Ras Shamra**, s. 16.

¹¹⁶ Yon, **The City of Ugarit at Tell Ras Shamra**, s. 15-16.

Buna karşılık M.Ö. II. binyılın başlarında Ugarit kentinde uluslararası nitelikte bir ticaretin varlığından söz edilebilir. Nitekim kentte Mısır firavunu I. Senusret'in (M.Ö. 1911-1877) adı yazılı olan bir boncuk keşfedilmiş olup, Mari arşivleri de Ugarit kentinden Fırat ile Girit arasında bir ticaret merkezi olarak bahsetmektedir. Yine Eski Mısır firavunlarından III. Amenemhet (M.Ö. 1831-1786) dönemine ait bir sfensk ile XII. Mısır hanedanına (Yaklaşık M.Ö. 1985-1773) ait, kime ait olduğu tespit edilemeyen bir kraliçe büstü, sadece Mısır ve Ugarit arasındaki eski bağlantıyı göstermekle kalmayıp¹¹⁷, aynı zamanda M.Ö. II. binyılda Suriye-Kenan bölgesindeki ticaret ve ilişkileri göstermesi bakımından da önem arz etmektedir.

Ugarit kentinde yapılan kazılarda keşfedilen tabletlerden beş tanesi bu kentin kral listesini içermektedir. Ugarit kralları, kendilerini M.Ö. II. binyılın başına kadar geri götürmektedir. Böylece Ugarit Krallığı'nın kuruluşunun, Mezopotamya ve Suriye'de Amurru yayılımı ile bağlantılı olduğu görülmekte ve bu Ugarit metinleri sayesinde de doğrulanmaktadır. III. Niqmaddu ardından Ugarit tahtına gelen 'Ammurapi'nin tahta çıkışında yardıma çağrılıp dua edilen atalar ve KTU 1.15 nolu Kirta efsanesine göre Ugarit kralları, soylarını Ditanu adlı bir karaktere dayandırmakta ve onun kabilesine mensup bulunmakta olduklarına inanmaktadırlar. Ugarit metinlerinde Dtn (Ddn) olarak bahsedilen kelime, Ditanum (Ditanum/Tidanum) adlı Kuzeydoğu Suriye'yi M.Ö. III. Binyıldan itibaren yerleşmeye başlayan Amurru kabilesi ile eşleştirilmiş olup, Asur kral listesinde de karşımıza çıkmaktadır. Ugarit kentinde yapılan kazılarda keşfedilen tabletlerden ilki, KTU 1. 113 (RS 24.257) nolu tablette isimleri anılarak kutsallık atfedilen krallardır. (bak. Tablo III) Bu tablete göre ilk Ugarit kralı, Yaqaru isimli bir kişi olup, Ugarit hanedanının da kurucusudur¹¹⁸. Kitchen Yaqaru'yu M.Ö. 1900-1800 arasına¹¹⁹, Singer ise M.Ö. II. binyılın başlarına¹²⁰, Vidal ise yaklaşık olarak M.Ö. XV. yüzyılın ortalarına

¹¹⁷ Astour, "Ugarit and the Great Powers", s. 5-6; Yon, **The City of Ugarit at Tell Ras Shamra**, s. 16. Yon, aynı eserinde XII hanedana ait büstün II. Amenemhet'in kızı ve II. Senusret'in eşi olan Chnoumet'e ait olduğunu belirtmiştir.

¹¹⁸ Ugarit Krallığının ilk kralının kim olduğu konusunda tartışmalar bulunmaktadır. Akkadca RS 24.257, RS 88.2012, 94.2518, 94.2528 ve RS 94.2501 Ugarit kral listelerinde, RS 94.2501'de ilk kral olarak "Ugaranu" isimli bir kraldan bahseder. KTU 1. 15 için bak. N. Wyatt, **Religious Texts from Ugarit**, New York, Sheffield Academic Press, 2002 s. 205; KTU 1.113 için bak. Wyatt, **Religious Texts from Ugarit**, s. 210 ve dipnot 153, 399; J. Vidal, "The Origins of the Last Ugaritic Dynasty", **Altorientalische Forschungen**, Sayı: 33/1, (2006), s. 168-174; Singer, "A Political History of Ugarit", s. 613.

¹¹⁹ K. A. Kitchen, "The King List of Ugarit", **UF**, Sayı: 9, (1977), s. 131-142.

¹²⁰ Singer, "A Political History of Ugarit", s. 611.

yerleştirmektedir¹²¹. Pardee, yapmış olduğu bir çalışmaya dayanarak, Ugarit hanedanında toplam 52 kral bulunduğunu söylemektedir¹²².

Buna karşılık Ugarit hanedanının ilk kralı olarak geçen Yaqaru hakkında tartışmalar da mevcuttur. Daha sonra keşfedilen ve Akkadca olan RS 88.2012, 94.2518, 94.2528 ve RS 94.2501 Ugarit kral listelerinde bazı benzerlikler olmakla birlikte, farklılıklar da yer almaktadır. Bu farklılık arasında en önemli olanı, RS 94.2501 nolu tabletin ilk kral olarak “Ugaranu” isimli bir kişiden bahsetmesidir. Pardee ve Arnauld buradan hareketle Yaqaru’nun kurucu kral olmadığını söyleyerek Arnauld hanedan kurucusu olarak Ugaranu’yu vermektedir¹²³. Bununla beraber Ugarit’de M.Ö. 18. yüzyılda bir kralın varlığı, Yamhad kralı Hammurabi’nin adını bahsetmediği bir Ugarit kralının, Ugarit kralının kendisi ile Mari kralı arasında Zimri-Lim’in sarayını ziyaret edebilmek adına arabuluculuk yapması için yazdığı mektuptan bilinmektedir¹²⁴. Bu mektup şöyledir:

“Ugarit kralı bana şöyle yazdı: ‘Bana Zimri-Lim’in evini göster: [onu] görmek istiyorum!’. Şimdi, sana onun hizmetçisini gönderiyorum.”

Ugarit kralının Yamhad kralı Hammurabi’ye Zimri-Lim’in sarayını görmek isteyerek bunu Yamhad kralına belirtmesi, bize bu dönemde Ugarit’in Yamhad krallığına bağlı olduğunu göstermektedir. Albright ve Astour’da, Ugarit’in Yamhad Krallığına bağlı olduğunu belirtmişlerdir. Nitekim Antik Yakındoğu’da yabancı güçlerle doğrudan ilişki kurma hakkı, bağımsız devletlere özgü bir haktır¹²⁵. Bu metin her ne kadar bize bu dönemde bir Ugarit kralı olduğunu ve krallığın bir vasal statüsünde bulunduğu dair bilgiler verse de, söz konusu Ugarit kralının kimliği bilinmemektedir. Bu bilgiden hareketle Ugarit’te yaklaşık M.Ö. 19. yüzyılın ortalarından itibaren bir hanedanın mevcudiyeti kabul edilebilir. Ancak bu Ugarit kralının kim olduğunu, I. Ammistamru’dan önceki kralların kronolojisi bilinmediği ve ilk Ugarit kralının da kim olduğu konusunda tartışmaların kesinlik kazanmaması nedeniyle tespit etmek

¹²¹ Vidal, J. “The Origins of the Last Ugaritic Dynasty”, s. 173.

¹²² D. Pardee, **Les textes para-mythologiques de la 24e campagne (1961)**, Paris 1988, s. 173.

¹²³ Vidal, “The Origins of the Last Ugaritic Dynasty”, s. 168-174; D. Pardee, **Ritual and Cult in Ugarit**, Atlanta, Society of Biblical Literature, 2002, s. 113 n. 124, 197; D. Arnaud, “Prolégomenes a la rédaction d'une histoire d'Ougarit II: les bordereaux des rois divinisés”, **SMEA**, Sayı: 51/2 (1999), 153-173.

¹²⁴ Klengel, **Syria 3000 to 300 B. C.**, s. 58-59.

¹²⁵ W. H. Albright, “New Light on the History of Western Asia in the Second Millenium B. C. II”, **BASOR**, Sayı: 77, (1940), s. 26; Astour, “Ugarit and the Great Powers”, s. 7-8.

henüz olanaksız olup, gerek Yaqaru, gerekse Ugaranu dönemlerine koyulamamaktadır. Buna rağmen Ugarit kentinde kaç tane kralın bulunduğu henüz bilinmemekle beraber, kral listelerinin tam olmadığı düşünülebilir.

Yamhad krallığı üzerine sefer düzenleyen I. Hattuşili'nin (Yaklaşık M.Ö. 1650) Ugarit'e de saldırdığına dair bir bilgi yer almamaktadır. I. Hattuşili ve ardılı I. Murşili'nin kuzey Suriye seferleriyle Yamhad krallığına son vermesi ve ardından Hitit Devletinin “gasıp krallar dönemi” olarak bilinen iç karışıklığa düşmesi, bölgede oluşan boşluğu yeni kurulan Mitanni devletinin doldurmasına yol açmıştır. Buna karşın Ugarit, Mitanni Krallığı'nın egemenliğine girmemiştir. Bu dönemde Mitanni devleti'nin bir vasalı olan Alalah'ta bulunan ve yaklaşık olarak M.Ö. 1500'lü yıllara tarihlendirilen tablete göre Ugarit'in, Alalah ile iyi ilişkiler içerisinde olduğu bilinmektedir¹²⁶.

Mısır ve Ugarit arasındaki ilişkilere bakıldığında, bu iki krallık arasındaki ilişkilerin kabaca M.Ö. II. Binyılın başlarından itibaren görülmeye başlandığı söylenebilir. Nitekim Ugarit kentinde keşfedilen Mısır buluntularına göre bu iki krallığın ilişkileri, XII. Mısır hanedanlığı döneminde mevcuttur. XVIII. Mısır hanedanlığı döneminde Suriye-Kenan bölgesinde askeri hâkimiyet kurmak isteyen Mısır firavunları bölge üzerine sefer yapmaya başlamışlardır. Ugarit Krallığı'nın Mısır hâkimiyetine girdiğine dair ilk öneri, Urk.IV 1312 nolu tablete bağlıdır. Bu tablette yer alan ifadenin kabul edilmesi durumunda III. Tutmosis Ugarit kentini de Mısır egemenliğine almıştır. Ancak Ugarit krallığının Mısır egemenliğine girdiğine dair ilk kanıt, Ugarit kralı I. Ammistamu ile beraber takip edilebilmekte olduğu söylenebilir. Ammistamru'nun III. Amenhotep'e yollamış olduğu EA 45 nolu mektuba göre bu kral, Mısır'a bağlı bir vasal devlettir. Bu egemenlik ise M.Ö. 1400 civarında başlamış olmalıdır¹²⁷.

Ammistamru döneminde kralın III. Amenhotep'e yollamış olduğu EA 45 nolu mektupta Ammistamru, firavuna kentini tehdit eden bir kraldan bahsetmektedir. Metnin kırık olması, bu kralın hangi ülkenin kralı olduğunu öğrenmemizi

¹²⁶ Singer, “A Political History of Ugarit”, s. 619-620; Klengel, *Syria 3000 to 300 B. C.* s. 78.

¹²⁷ Astour, “Ugarit and the Great Powers”, s. 17-19; Moran, *The Amarna Letters*, s. 117-118; Yon, *The City of Ugarit at Tell Ras Shamra*, s. 20; EA 45 nolu mektup ilerleyen bölümde aktarılabacaktır.

engellemektedir. Ugarit kentini tehdit eden nedenin Hitit kralı I. Šuppiluliuma¹²⁸ veya Mısır vasalı olan Amurru kralı Abdi-Aširta olduğu¹²⁹ önerilmektedir. Astour'un da belirttiği üzere metinde anılan ve Ugarit kentini tehdit eden kral, Hitit kralı olmalıdır. Nitekim bir Mısır vasalı olan Byblos kralı, Mısır firavununa yazdığı ve yine bir Mısır vasalı olan Abdi-Aširta ile ilgili mektuplarda asla “kral” unvanını kullanmamıştır. Dolayısıyla Mısır'ın bir vasalı olan Ugarit'in efendisi olan firavuna yazdığı mektuplarda yine Mısır vasalı olan başka bir kişiden “kral” olarak bahsetmesi olanaksızdır¹³⁰.

I. Ammistamru'nun halefi olan II. Niqmaddu döneminin başlarında, El-Amarna mektuplarına göre Ugarit halâ bir Mısır vasalı olarak görünmektedir. Bu dönemde, Šuppiluliuma ile vasallık antlaşması imzalamadan önce, Amurru kralı Aziru ile Ugarit krallığı arasında bir ittifak kurmuştur. Byblos kralları Rib-Haddi ile halefi Yapah-Addu'nu EA 98 ve EA 126 nolu mektuplarına göre Byblos'tan Ugarit kentine kadar tüm sahil şeridinin, Amurrular ile birleştiği bilinmektedir. Aziru ile Niqmaddu arasındaki antlaşmaya göre bu iki krallık arasında Ugarit'in selef kralı I. Ammiştamru döneminde düşmanlık mevcut olmakla beraber; ancak bu düşmanlığın nedeni bilinmemektedir. Ugarit ve Amurru krallıklarının antlaşma yapması, Amurru kralı Aziru'nun Ugarit ile yaptığı antlaşma, sınırlarında Hititlerin de bulunması nedeniyle komşularıyla iyi geçinmek istemesidir. Antlaşma sonucu Niqmaddu, Aziru'ya 5.000 gümüş şekel vermeyi kabul etmiş ve Aziru da Ugarit'e bağlı devletler olan Siyannu ile Zinzaru üzerindeki iddialarından vazgeçmiştir¹³¹. II. Niqmaddu döneminde, Ugarit kralını bir Mısırlı tarzında giyinmiş bir kadınla gösteren bir tasvire dayanarak II. Niqmaddu'nun bir Mısır prensesi ile evlenmiş olabileceği belirtilmiştir¹³².

II. Niqmaddu, Akhenaton'a yazdığı EA 49 nolu mektupta, firavuna hitaben tıpkı ardılı ve diğer Suriye-Kenan bölgesindeki Mısır vasalları gibi “efendim, güneş” gibi kelimeler kullanmakta ve firavuna iyi dileklerini iletmektedir. Buradan hareketle

¹²⁸ J. A. Knudtzon, **El-Amarna Tafeln**, Leipzig, J. C. Hinrics'sche Buchhandlung, 1915, s. 308-312, 1098; Astour ve Singer, Knudtzon'un bu önerisini kabul ederek, Hitit hareketlerinin Ugarit'in kuzey sınırlarında bulunan ve Hitit metinlerinde de geçen Nanni Dağı ile ilişkilendirmektedir. Astour, “Ugarit and the Great Powes”, s. 18-19; Singer, “A Political History of Ugarit”, s. 622-623.

¹²⁹ M. Liverani, “Storia Ugarit nell'eta degli archivi politici”, **Studi Semitici**, Sayı: 6, (1962), s. 24.

¹³⁰ Astour, “Ugarit and the Great Powes”, s. 17.

¹³¹ Moran, **The Amarna Letters**, s. 171, 205-206; Singer, “A Political History of Ugarit”, s. 627-628.

¹³² Singer, “A Political History of Ugarit”, s. 625-626, 701.

Ugarit, II. Niqmaddu döneminde de bir süre Mısır vasalı olarak durumunu korumuştur. Ancak komşuları tarafından saldırıya uğrayan Niqmaddu, saldırıdan kurtulabilmek için Šuppiluliuma ile antlaşma yaparak Mısır vasalı olmaktan çıkmış ve Hitit Krallığının vasaliliyeti altına girmiştir. Hitit metinlerine göre bu durumu tetikleyen durum, Suriye bölgesindeki bazı kralların Hitit kralına karşı isyan etmesidir¹³³. Ugarit kenti ile yaptığı antlaşma metninde şu ifadeler kullanılmaktadır:

“Šuppiluliuma, büyük kral, Hatti kralı, kahraman, majesteleri şöyle der: Mukiş ülkesi kralı Itur-Addu, Nuhašše kralı Adad-Nirari ve Niya kralı majestelerinin, büyük kralın, efendilerinin otoritesine karşı düşmandı: ordularını topladılar, Ugarit ülkesinin iç kısımlarındaki şehirlerini ele geçirdiler: Ugarit ülkesine baskı yaptılar, Ugarit ülkesi kralı Niqmaddu’nun uyruklarını götürdüler..Ugarit ülkesini harap ettiler. Niqmaddu, Ugarit ülkesi kralı, Šuppiluliuma’ya, büyük krala döndü ve şöyle yazdı: “Majesteleri, büyük kral, efendim beni düşmanımın elinden kurtarsın! Ben siz majestelerinin, büyük kralın, efendimin bir uyruğuyum. Efendimin düşmanıya düşman [ve] dostuyla barış içindeyim. Krallar bana baskı kuruyorlar.” Büyük kral, Niqmaddu’nun kelimeleri duydu ve büyük kral, Šuppiluliuma yayalarla beraber [ve at arabaları] prensler ve asilleri Ugarit ülkesine yolladılar.”¹³⁴

Metne göre Niqmaddu, kendisine saldıran Mukiş, Nuhašše ve Niya’ya karşılık Hitit kralından yardım istemiş ve açık bir şekilde Hititlere bağlı olduğunu dile getirmiştir. Bu olay, Šuppiluliuma’nın Suriye seferi esnasında gerçekleşmiştir.

Tyre kralı Abi-Milku’nun EA 151 nolu mektubuna göre II. Niqmaddu döneminde Ugarit sarayı, bir ateş sonucu yok edilmiştir. Ancak bu yıkım, sadece sarayın yarısını etkilemiş olup, Rib-Hadda’ya göre Hitit orduları civarda bulunmamaktadır. Hititlerin Ugarit’e saldırmadığı bilindiği için II. Niqmaddu döneminde gerçekleşen bu yangının nedeni, Hitit kralının yukarıda verdiğimiz antlaşma metninde yazdığı gibi Mukiş, Niya ve Nuhašše krallarının Ugarit’e yaptıkları saldırı olmalıdır. Bu yangın ardından veya saldırıdan kısa bir süre önce II. Niqmaddu Hitit kralına yaşadığı bu durum hakkında başvurmuş ve Hitit kralı böylece bölgeye gelerek Ugarit kentini kurtararak, düşmanı Ugarit sınırları dışarısına çıkardığı kabul edilebilir¹³⁵. Yapılan

¹³³ Moran, *The Amarna Letters*, s. 120-121; Klengel, *Syria 3000 to 300 B. C.* s. 109.

¹³⁴ G. Beckman, *Hittite Diplomatic Texts*, Atlanta, Scholars Press, 1996, s. 30-31.

¹³⁵ Yangın, Šuppiluliuma’nın M.Ö. 1340 yılındaki “1 yıllık seferi” ile eşleşmektedir. Tezimizde konu Büyük Suriye Seferi olarak geçmektedir. Ancak Šuppiluliuma’nın Suriye seferinin iki ayrı sefer olduğu kabul edilirse yangın, 1. Suriye Seferine tarihlendirilmektedir. Moran, *The Amarna Letters*, s. 238; Singer, “A Political History of Ugarit”, s. 630-631. Tezimizde konu sayfa 42 ve dipnot 144’te anlatılmıştır.

antlaşma ile birlikte Ugarit krallığının toprakları sınırlandırılmış ve garanti altına alınmıştır. Ancak Mukiş ve Niya Krallıkları'ndan alınan topraklar da Ugarit Krallığı'na eklenerek Ugarit Krallığı'nın sınırları genişletilmiştir¹³⁶.

Šuppiluliuma'nın ardılı olan II. Murşili döneminde Nuhaşše kralı Tette ile Kadeş kralı Etakama, Mısır'ın kışkırtmasıyla Hititlere karşı isyan etmiştir. İsyanın haberi duyulduğunda Kargamış kralı Šarri-Kušuh, Suriye'de bulunan Hitit vasallarını yardıma çağırmıştır. Bu çağrıya Aziru, oğullarından Du-Teşub'u göndererek yanıt vermiştir¹³⁷. Šarri-Kušuh'un Ugarit kralına mektubu şu şekildedir:

“Nuhaşše kralı benimle savaş halindedir, Niqmaddu'ya şöyle talimat verdim: ‘Niqmaddu, eğer sen Tette'ye karşı savaşa girersen ve ben Nuhaşše'ye varmadan önce harekete geçerek Tette'nin ülkesine saldırırsa, Niqmaddu'nun kendi silahlarıyla aldığı her şey veya ülkesine mülteci olarak gelenler, Tette vatandaşlarını geri alması durumunda Tette'ye dönecek hiçbir şey olmayacak. Ancak Niqmaddu Tette ile savaşa girmez ve söylediklerimi gerçekleştirmezse, bu tabletteki teklif geçersizdir.’”¹³⁸

II. Niqmaddu'nun bu çağrıya nasıl cevap verdiği bilinmemektedir. Ancak bilim adamları Siyannu-Ušnatu krallıklarının, II. Niqmaddu'nun haleflerinden Niqmepa döneminde Ugarit'ten alınması, Ugarit'in bu çağrıya yeterli cevabı vermediği için bir ceza olarak görülebileceği gibi¹³⁹; II. Niqmaddu bu çağrıyı olumlu karşılamış, ancak antlaşma uygulanamadan ölmüş olabileceğini¹⁴⁰ söylemişlerdir.

II. Niqmaddu ardından Ugarit tahtına M.Ö. 1315-1313 yılları arasında hüküm sürmüş olan, Niqmaddu'nun oğullarından Ar-Halba geçmiştir. Bu dönemde Mısır tahtında Horemheb, Hitit tahtında ise II. Murşili bulunmaktadır. Hitit kaynaklarına göre Ar-Halba, Nuhaşše kralı Tette Mısır'ın tahrikleri sonucu isyan ettiğinde onunla iş birliğinde bulunmuştur. Bunun sonucu olarak harekete geçen Murşili, Ugarit tahtında bir değişiklik yapmış ve Ar-Halba'yı tahttan indirerek, II. Niqmaddu'nun diğer oğlu Niqmepa'yı tahta getirmiştir¹⁴¹.

¹³⁶ M. S. Drower, “Ugarit”, I. E. S. Edwards (Ed.). **CAH History of the Middle East and the Aegean Region c. 1380-1000**, v. 2 c. 2, Cambridge, Cambridge University Press, 1975, s. 138.

¹³⁷ Singer, “A Political History of Ugarit”, s. 636; Klengel, **Syria 3000 to 300 B. C.** s. 134.

¹³⁸ T. Bryce, **The Kingdom of Hittites**, Oxford, Oxford University Press, 2005, s. 200-201; RS 17. 334.

¹³⁹ Singer, “A Political History of Ugarit”, s. 636; Klengel, **Syria 3000 to 300 B. C.** s. 134.

¹⁴⁰ Bryce, **Ancient Syria: A Three Thousand Year History**, s. 69.

¹⁴¹ Singer, “A Political History of Ugarit”, s. 637-638; Klengel, **Syria 3000 to 300 B. C.** s. 134-135.

II. Murşili, Ar-Halba'yı tahttan indirdikten sonra Niqmepa ile bir antlaşma yapmıştır. Bu antlaşma şöyledir:

“Majesteleri, Murşili, [Büyük Kral], Hatti Kralı şöyle der: Ben [xx ile] kardeşlerin, Niqmepa ve ben, kral seni babanın tahtına oturttum ve babanın topraklarını sana geri verdim...”¹⁴²

II. Niqmepa döneminde Hitit kralıyla yapılan bir antlaşmaya göre Šuppiluliuma döneminden farklı olarak, Ugarit'e bağlı olan krallıklardan Siyannu ve Ušnatu bu krallıktan alınarak, Kargamışa bağlanmıştır¹⁴³. Ugarit kentinin bu toprak kaybı nedeniyle vereceği vergi de orantılı olarak düşürülmüş, asiller ile prenslere hediye verilmesini de kaldırmıştır. Bu metinde Siyannu'da kral olarak Abdi-Anati isimli biri görülmektedir:

“Büyük kral, [Hatti] kralı, büyük kral, kahraman Šuppiluliuma'nın oğlu, Murşili şöyle der: Uzun zamandan beri Ugarit ülkesi kralı ve Siyannu ülkesi kralı birdi. Yıllar geçtikten sonra, Siyannu ülkesi kralı, Abdi-Anati kendini Ugarit ülkesi kralı Niqmepa'dan ayırdı ve Kargamış ülkesi kralına döndü, böylece o artık onun egemenliği altındadır. Ve Murşili, büyük kral, Siyannu ülkesi kralı Abdi-Anati'yi ve oğullarını bir vasal olarak Ugarit kralından, Kargamış ülkesi kralına verdi... O, Siyannu'nun tamamını ve çevresindeki şehirleri ve Ušnatu'nun tamamını ve çevresindeki şehirleri, sınır bölgeleri ve dağlarıyla beraber Kargamış kralına verdi. Ancak Niqmepa, Ugarit ülkesi kralı Murşili'ye, Büyük Kral'a yaklaştığında şöyle dedi: Büyük Kral bu ülkenin eski büyüklüğünün üçte ikisini [yaptı]. Hatti adına Haraç ve hediyeler [asiller için?] ülkeye fazladır...”¹⁴⁴

Antlaşma metnine göre Murşili, Ugarit'e bağlı olan Siyannu ve Ušnatu'yu Kargamış'a vermiştir. Metinde Siyannu kralı olarak Abdi-Anati adı anılsa da, Ušnatu hakkında fazla bilgi verilmemektedir. Niqmepa'nın istediğini yerine getiren Hitit kralı bu dönemde Ugarit'in vereceği vergi miktarını azaltmış, Hattuša kraliyet sarayı için sabit teslimatlar haricinde ayrıca asillere ve prenslere verilecek hediyeleri de kaldırmıştır¹⁴⁵. RS 17.83 ile 17.143 nolu tabletlerde Ar[i]-Teşup isimli bir kişiden Siyannu ve Ušnatu kralı olarak bahsedilmesi, Ušnatu'nun Siyannu'dan ayrı bir politik oluşum olmadığını ve Siyannu Krallığına bağlı olduğunu gösterebileceği söylenmiştir¹⁴⁶. Hitit kralının Ugarit'in vasallarını elinden alması, belirttiğimiz üzere

¹⁴² Beckman, **Hittite Diplomatic Texts**, s. 60

¹⁴³ Singer, “A Political History of Ugarit”, s. 640, 662.

¹⁴⁴ Beckman, G. **Hittite Diplomatic Texts**, s. 161-162.

¹⁴⁵ Singer, “A Political History of Ugarit”, s. 640; Klengel, **Syria 3000 to 300 B. C.** s. 136-137 ve dipnot 274; Beckman, G. **Hittite Diplomatic Texts**, s. 161-162.

¹⁴⁶ Klengel, **Syria 3000 to 300 B. C.** s. 136.

Hitit kralının Ugarit'e geçmişteki hareketlerinden dolayı verilmiş bir cezadır. II. Niqmaddu'nun Šarri-Kušuh'un mektubuna ne cevap verdiği bilinmemektedir. Ancak Šarri-Kušuh, vermiş olduğumuz mektubunda, Niqmaddu'ya eğer Tette ile savaşa girmezse teklifin geçersiz olduğunu söylemekte ve herhangi bir yaptırımdan bahsetmemektedir. Dolayısıyla Ugarit'in sınırlarında yapılan bu değişikliğin nedeni, II. Niqmaddu ve Tette'ye olan tutumu ile ilgili olmamalıdır. Bu cezaya yol açan neden, tarafımızca Ar-Halba'nın Mısır'ın tahriklerine kapılması olarak kabul edilebilir. Ar-Halba'yı tahttan alarak II. Niqmaddu'yu koyan II. Muršili, benzer bir olayın tekrarlanmaması için bir ceza ve ders niteliğinde bu yola başvurmuş olmalıdır.

Niqmepa döneminde Amurrular ile ilişkiler de gelişmeye başlamış ve kral bir Amurru prensesi ile evlenmiştir. Bu prenses, Amurru kralı Du-Tešub döneminde, onun kızı olduğu düşünülen Ahat-Milku'dur. Ugarit tahtına gelen krallardan biri de Ahat-Milku'nun oğullarından birisidir. Ugarit krallığı ile Mısır arasında ticari bağlantıların ise devam ettiği görülmektedir. Ancak bu, Ugarit'in Ar-Halba döneminde olduğu gibi Hititlere karşı hareket ettiğini göstermemektedir. Hitit kralına sadık kalan Niqmepa, Kadeş savaşı esnasında sadakatini korumuştur. Nitekim Ugarit kentinden gelen birlikler, bu savaşta Hititlerin yardımcı kuvvetleri arasında görünmektedir¹⁴⁷.

Niqmepa dönemine tarihlendirilmekle beraber, hakkında tartışmaların mevcut olduğu bir diğer konu "Generalin Mektubu"dur. Mektup, Sumi (tablet kırık olduğu için ismi tam okunamamaktadır) isimli bir general tarafından, ismi bahsedilmeyen bir Ugarit kralına yazılmıştır. Bu konuda bir öneri mektubun tabletin ebat, boyut, renk ve Akkadcası açısından Amarna arşivine bakılarak, Kuzey Suriye'den Amarna arşivine gelen mektuplara çok benzediği, dolayısıyla da Kadeş savaşı esnasında yazıldığıdır¹⁴⁸. Diğer öneri ise III. Ramses'in Deniz Kavimleri ile olan savaşı esnasında Ugarit kralının bu topluluklarla gizli bir antlaşma yaptığı ve söz konusu generalin, III. Ramses'in Ardata'ya çıkarma yapmasını önleme görevi aldığıdır¹⁴⁹.

¹⁴⁷ Ahat-Milku'nun Ugarit tahtına geçen oğlu II. Ammistamru'dur. Singer, "A Political History of Ugarit", s. 641-644; Klengel, *Syria 3000 to 300 B. C.* s. 137.

¹⁴⁸ J. Nougayrol, "Textes Sumero-Accadiens Des Archives et Bibliothèques Privées D'Ugarit," *Ugaritica V*, 1968, s. 69-79.

¹⁴⁹ CL. F. A. Schaeffer, "Commentaires Sur Les Lettres Et Documents Trouvées Dans Les Bibliothèques Privées D'Ugarit", *Ugaritica V*, 1968, s. 638-691. Mektup için bak. S. Izre'el, & I. Singer, *The General's Letter from Ugarit A Linguistic and Historical Reevaluation of RS 20.33*

II. Niqmepa'nın ardılı II. Ammistamru, Hitit ve Mısır krallıklarının ebedi barış antlaşmalarını imzaladıkları dönemden sonraya denk gelmektedir. II. Ammistamru'nun hükümdarlığında kraliçe Puduhepa, Hitit kralı IV. Tuthaliya, Kargamış kralı Ini-Teşup, Amurru kralı Şaušgamuwa, Siyannu kralları Ar(i)-Teşup ve ardından Şapili'ye ait metinlerin varlığı bilinmektedir. Annesi Ahat-Milku bu dönemde halâ hayatta olup, krallıkta ana kraliçe olarak rol oynamaktadır. Bu kral döneminde Hititler ve Asurların savaş halinde olduğu ve Hititlerin Ugarit'in askeri gücü yerine ekonomik gücüne ihtiyaç duyduğu Hitit arşivlerinden öğrenilmektedir¹⁵⁰:

“Kargamış kralı Şahurunuwa'nın oğlu, Kargamış kralı Ini-Teşup [‘un huzurunda]; Ben [majestem, Tuthaliya] Büyük Kral, Hatti Kralı, Ugarit [ülkesi kralı Ammistamru’yu, yayalarını ve atlı arabalarını] serbest bıraktım. Asur [ile savaş] devam ederken, Ugarit [ülkesi kralı] yayaları ve atlı arabaları yardımımıza gelmeyecekler. Bu, gelecekte Ugarit ülkesi kralına [karşı] kullanılmayacak... Ugarit ülkesi kralı majesteme...50 mina altın yolladı.”¹⁵¹

Metine göre IV. Tuthaliya, her ne kadar Asur ile savaş devam etse de, açık bir şekilde Ugarit'in askeri anlamda yardım etmeyeceğini söyleyemiş, bunun yerine Ugarit'ten 50 mina altın almıştır. Bu, Ugarit'in Hititlere ekonomik anlamda önemini göstermektedir.

II. Ammistamru Ugarit tahtına oturduğunda, babasını örnek alarak, bir Amurru prensesi ile evlenmiştir. Bu prenses selef Amurru krallarından Bentešina'nın kızı, Aziru'nun oğullarından ve selef Amurru krallarından olan Du-Teşup'un torunu, Ahat Milku'nun ise yeğenidir. Bu dönemde kralın kendisi gibi Ahat-Milku'dan doğan iki kardeşi, [H]işmi-Şarruma ile İR-Şarruma, “krala ve annelerine” karşı suç işledikleri gerekçesiyle, anneleri Ahat-Milku tarafından verasetten kendi payları verilerek Alaşiya'ya sürülmüşlerdir. Ancak bu kardeşlerin işlediği suçun ne olduğu belirli değildir¹⁵².

(Ugaritica V No. 20), Tell Aviv, Tel Aviv University The Chaim Rosenberg School of Jewish Studies, 1990, s. 23-27.

¹⁵⁰ Klengel, *Syria 3000 to 300 B. C.*, s. 139-140; Singer, “A Political History of Ugarit”, s. 678-679, 682-683; Beckman, *Hittite Diplomatic Texts*, s. 167; A. Ceylan, *Eski Anadolu Devletler Arası İlişkiler, Antlaşmalar (II. ve I. Binde)*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 1994, s. 151; A. Ünal, *Eskiçağ Anadolu Toplumlarında Kadın Anayanlı bir Hitit Kraliçesi: Puduhepa ve Zamanı*, Çorum, Hitit Üniversitesi, 2014.

¹⁵¹ Beckman, *Hittite Diplomatic Texts*, s. 168.

¹⁵² Singer, “A Political History of Ugarit”, s. 679-680; Drower, “Ugarit”, s. 142; Ceylan, *Eski Anadolu Devletler Arası İlişkiler, Antlaşmalar (II. ve I. Binde)*, s. 150.

Bu evliliğe rağmen bu dönemde her ikisi de Hitit vasalı olan Amurru ile Ugarit krallıkları arasında bazı sorunlar da yaşanmıştır. Ammistamru'nun evlendiği prenses, eşine bir oğlan doğurduktan sonra Ammistamru'nun aleyhine “kötülük aradığı” gerekçesiyle suçlanmış ve boşanma kâğıdı hazırlanmıştır. Taraflar arasında Hitit kralı IV. Tuthaliya da hâkim olarak rol oynamıştır. Davanın sonucunda boşanmaya karar verilmiş, Amurrulu prenses hazineden hakkı verilerek ülkesine geri gönderilmiştir. Oğlu ve aynı zamanda Ugarit tahtı varisi olan Utri-Şarruma'ya da Tuthaliya tarafından annesi ile iletişimi keserek Ugarit'te kalması ve kral olarak tahta oturması veya annesi ile Amurru'ya dönerek tahttan feragat etmesi arasında seçim hakkı tanınmıştır. Utri-Şarruma'nın ne kararı verdiği bilinmese de; II. Ammistamru ardından tahta Ibiranu oturmuştur¹⁵³. Utri-Şarruma annesi ile geri dönmüş olabileceği gibi, Ugarit'te kalarak annesi ile iletişimi kesmiş ve bir süre sonra ölmüş de olabilir. Ancak bu, kralın evlilik sorunlarını çözmemiştir. Ammistamru'nun Amurru ülkesinden gelen diğer eşi, “eşini aldattığı” gerekçesiyle kral tarafından ölüme mahkum edilmiş; ancak prenses, Amurru ülkesine kaçarak Şauşgamuwa'ya sığınmayı başarmıştır. Duruma tekrar müdahale eden Tuthaliya, “günahkâr” eşin, kocasına geri verilmesine karar vermiştir. Böylece Ammistamru her ne kadar hakkı olan idamı uygulama imkânı sağlamış olsa da, Şauşgamuwa'ya büyük miktarda tazminat ödemiştir¹⁵⁴.

II. Ammistamru ardından Ugarit tahtına II. Ibiranu oturmuştur. Adı, tarihi metinlerde az sayıda anılmaktadır. Ibiranu tahta oturduğunda gerektiği üzere kralın huzuruna çıkmamış ve vermesi gereken hediyeleri vermemiştir. Bu durum, Hitit kralı Tuthaliya tarafından kızgınlıkla karşılanmıştır. Bu durumu Hitit prensi Piha-Walwi, şöyle anlatmaktadır¹⁵⁵:

“Prens Piha-Walwi şöyle der: Oğlum Ibiranu'ya söyleyin: Şu anda majesteleri hakkında her şey iyidir. Kendini Ugarit ülkesi kralı olarak farzettikten sonra neden majestelerinin huzuruna gelmedin? Ve Neden elçilerini yollamadın? Şimdi majesteleri konu hakkında çok sinirlidir.

¹⁵³ Klengel, *Syria to 3000 to 300*, s. 141-142; Drower, “Ugarit”, s. 142; Singer, “A Political History of Ugarit”, s. 680-681.

¹⁵⁴ Drower, “Ugarit”, s. 142-143; Klengel, *Syria to 3000 to 300*, s. 142; Singer, Ammistamru'nun sorun yaşadığı ikinci eşini, Amurru'ya dönen önceki eşi ile aynı göstermektedir. Bak. Singer, “A Political History of Ugarit”, s. 680-681;

¹⁵⁵ Singer, “A Political History of Ugarit”, s. 683-684; Klengel, *Syria 3000 to 300 B. C.* s. 144. J. Nougayrol, *PRU IV: Textes Accadiens Des Archives Sud*, Paris, 1956, 191.

Şimdi majestelerinin huzuruna elçilerini kralın ve benim hediyelerimle beraber hemen yolla.”¹⁵⁶

Piha-Walwi'nin sözlerine göre Ibiranu, Hitit kralının seçimi değildir. Ancak Utri-Şarruma, bilinmeyen nedenlerden dolayı Ugarit tahtına oturmamıştır. Ibiranu'nun annesinin kim olduğu ise belli değildir. Annesi ülkesine yollanmış olan prenses olabileceği gibi, Ammistamru'nun farklı bir eşinden olma bir çocuk olabilir. Ibiranu döneminde Hititlerin Kuzey Suriye egemenlikleri zayıfladığı gibi, Asur tehlikesi selefi II. Ammistamru dönemine göre artmış ve Asur bir düşman olarak ilân edilmiştir. Nitekim Ammistamru döneminde Hititler Ugarit'ten asker yerine 50 mina altın isterken, Ibiranu döneminde destek birlik amacıyla kullanılmak üzere Ugarit yaya ve atlı birlikleri teftiş edilmiş ve Ugarit'e tekrar Hititlere asker verme yükümlülüğü gelmiştir. Mesele, mektupa “yaşam ve ölüm meselesi” olarak belirtilmektedir. Kargamış ile olan durumda ise herhangi bir değişme olmamış, iyi ilişkiler devam etmiştir¹⁵⁷.

Ibiranu'nun ardından Ugarit tahtına oturan III. Niqmaddu hakkında bilgi veren kaynaklar sınırlı olsa da¹⁵⁸, Urtenu arşivi'nin keşfiyle beraber bilgilerimiz artmıştır. Hitit ve Urtenu arşivlerine göre Puduhepa, III. Niqmaddu'yu vergi vermede olan isteksizliği ve efendisini ziyaret etmediği için azarlamakta ve Kargamış kralı da mektuplarında Ugarit'e Hitit yetkililerine verilen hediyelerin yetersizliğinden bahsetmektedir. Yine Niqmaddu, Puduhepa'ya Mısır'a giden ve bu esnada Ugarit ülkesinden geçen kervanlar hakkında bilgi vererek sıkıntılarını aktarmaktadır. Bu dönemde III. Niqmaddu, muhtemelen IV. Tuthaliya'nın kızı olan Ehli-Nikkalu ile evlendirilmiştir¹⁵⁹.

Ibiranu ile başlayan Ugarit krallığının vergi verme isteksizliği, III. Niqmaddu dönemiyle zirveye ulaşmış, Ugarit kralının da hazır bulunduğu bir esnada Ugarit elçileri hapse atılmıştır. Bu durum, Hititlerin Kuzey Suriye'de hâkimiyetlerinin zayıfladığını göstermektedir¹⁶⁰.

¹⁵⁶ Beckman, “Hittite Diplomatic Texts”, s. 121.

¹⁵⁷ Singer, “A Political History of Ugarit”, s. 683-684, 686-690; Drower, “Ugarit”, s. 144-145; Klengel, *Syria to 3000 to 300*, s. 145; Bryce, *The Kingdom of Hittites*, s. 315.

¹⁵⁸ Klengel, *Syria to 3000 to 300*, s. 147.

¹⁵⁹ III. Arnuwanda'nın kısa bir hüküm sürmesi ve II. Şuppiluliuma'nın evlenecek yaşa gelen bir kızı olduğu şüpheli olduğu için Ehli-Nikkalu IV. Tuthaliya'nın kızı olmalıdır. Bak. Singer, “A Political History of Ugarit”, s. 691-696, 703.

¹⁶⁰ Singer, “A Political History of Ugarit”, s. 694-696; Drower, “Ugarit”, s. 145.

III. Niqmaddu ardından, Ugarit tahtına, bu ülkenin son kralı olan ‘Ammurapi oturmuştur. Kral, Hitit kralı II. Šuppiluliuma ve Kargamış kralı Talmi-Teşup ile çağdaştır. Bu kralın soyunun, önceki krallar ile aynı olup olmadığı konusunda bazı tartışmalar söz konusu olup, kralın tahtı gasp ettiği de söylenmiştir. ‘Ammurapi’nin soyunu gösteren tek belge kırık olduğu için, belgenin restore edilmiş hali de kesinlikten uzaktır. Bu döneme tarihlendirilen bir belge, selefi III. Niqmaddu’nun eşi olan Ehli-Nikkalu ile bu kral arasında mal bölüşümünü göstermektedir. ‘Ammurapi de tıpkı selefi gibi Hititlere itaat etmediği için Hitit ve Kargamış kralları tarafından azarlanmaktadır. Bu kral zamanında kıtlık oluşmuş ve bu kıtlığın etkisiyle harekete geçmiş olabilecek olan Deniz Kavimleri tarih sahnesine çıkmıştır¹⁶¹.

III. Niqmaddu veya ‘Ammurapi dönemine tarihlendirilen bir belgeye göre kral, Mısır firavunu Merneptah’tan, Ugarit kentindeki Baal tapınağı önünde Merneptah’ın heykelini yapmak için bir heykeltraş istemiştir. Merneptah (M.Ö. 1213-1203) cevap olarak heykeltraşların Mısır’da çalışmakta olduklarını, işlerini bitirir bitirmez onları yollayacağını söylemiştir¹⁶².

Hitit ülkesindeki kıtlığın en erken göstergeleri, firavun II. Ramses (M.Ö. 1279-1213) döneminde, Hitit kraliçesi Puduhepa’nın Hitit prensesi’nin çeyizi olarak “kendi ülkesinde tahıl olmadığı için” at, sığır ve koyun istemesiyle kendini göstermektedir. ‘Ammurapi döneminde yardımın teslim edilmesinde Ugarit kenti limanı büyük bir rol oynamıştır. Bu dönemde Hatti ülkesindeki kıtlık sonucunda Hitit kralı, yine Mısır’a dönerek, bu sefer firavun Merneptah’tan yardım istemiştir. Yine Hitit kralının Ugarit kralına yolladığı bir mektup, Ugarit kralının Kargamış kralının hayati bir tahıl teslimi konusunda emrini dinlemediği için azarlamaktadır¹⁶³.

Bu dönemde Ugarit krallığı ve Alaşia arasındaki mektuplaşmalar, Ugarit kentinin Deniz Kavimlerinin saldırıları karşısındaki durumunu açıklamaktadır. Alaşia kralı ‘Ammurapi’ye mektubunda, kralın şehirlerini duvarlarla güçlendirmesi gerektiğini ve arkasına yaya ve atlı arabalarını koymasını tavsiye etmektedir¹⁶⁴. Ancak ‘Ammurapi mektubunda düşman gemilerinin yaklaşmakta olduğunu, bazı şehirlerin

¹⁶¹ Singer, “A Political History of Ugarit”, s. 706-707; Nougayrol, PRU IV: **Textes Accadiens Des Archives Sud**, 208; C. Virolleaud, PRU V: **Textes En Cuneiformes Alphabetiques Des Archives Sud, Sud-Ouest Et Centrales**, Paris, 1965, 60.

¹⁶² Singer, “A Political History of Ugarit”, s. 708-709; S. Lackenbacher, “Une Correspondance Entre L’administration Du Pharaon Merneptah Et Le Roi d’Ougarit”, RSO 11, 1995, 80.

¹⁶³ Singer, “A Political History of Ugarit”, s. 715-717.

¹⁶⁴ Klengel, **Syria 3000 to 300 B. C.**, s. 150.

çoktan ateşe verildiğini, askerlerinin efendisi Hitit kralının hizmetinde olduğunu, gemilerinin ise Lukka ülkesinde bulunduğunu, dolayısıyla krallığın düşman saldırısına açık olduğunu belirtmekte ve Alaşiya kralından yabancı gemilerin hareketleri hakkında tüm yeni haberleri vermesini istemektedir¹⁶⁵. Bu anlamda Alaşiya Krallığı'nın yüksek memurlarından Eşuwaru'nun raporu, bu isteğe bir cevap olmalıdır. Nitekim Eşuwaru mektubunda Ugarit halkına ve gemilerine saldıran düşmanların, yeni saldırılar için 20 yeni gemi ile hazırlandığını söylemektedir¹⁶⁶.

Bu mektuplaşmalar, söz konusu düşmanın Ugarit krallığının yıkılmasından sorumlu olduğunu gösterebilir. Bu yıkım esnasında son Ugarit kralı da ölmüş veya tahtını kaybetmiş; kent halkı da acele ile evlerini terk ederek bir daha dönmemiştir. Kentte yeni yerleşim, yaklaşık bin yıl sonra gerçekleşmiştir¹⁶⁷. Kentin son yıkımı, kentte gerçekleşen yoğun tahribattan hareketle düşman saldırısı olmalıdır¹⁶⁸.

Ugarit krallığının sonu hakkında bir diğer teori, kentin hafiri Schaeffer tarafından ortaya atılmıştır. Buna göre kentin yıkılması bir deprem sonucu gerçekleşmiştir.¹⁶⁹ Buna karşılık sonraki dönemlerde gerçekleştirilen Ras-Şamra kazıları, bu teoriyi çürütmüştür¹⁷⁰. Yine kentte bulunan ok uçlarının kentte yoğun bir savaşın gerçekleştiğini gösterebileceği¹⁷¹ gibi şehirde cesetlere rastlanılmaması durumu içinden zor bir hale sokmaktadır¹⁷².

2.4. Yamhad Krallığı

Suriye'de Halpa (Halep) merkezli olarak kurulmuş olan Yamhad krallığının varlığını gösteren elimizdeki ilk belge, Mari kralı Yahdun-Lim'e ait bir kitabeden

¹⁶⁵ Singer, "A Political History of Ugarit", s. 728; Klengel, *Syria 3000 to 300 B. C.*, s. 150.

¹⁶⁶ Klengel, *Syria 3000 to 300 B. C.*, s. 150.

¹⁶⁷ Klengel, *Syria 3000 to 300 B. C.*, s. 151.

¹⁶⁸ M. Yon, "The End of the Kingdom of Ugarit", W. A. Ward & M. S. Joukowsky (Ed.). *The Crisis Years: The 12th B.C.*, 1992, s. 117; M. Yon, "Ugarit", M. E. Meyers (Ed.). *The Oxford Encyclopaedia of Archaeology in the Near East*, c. IV, 1997, s. 258; O. Callot, "La tranchée 'ville sud'. Etudes d'architecture domestique", *RSO*, Sayı: 10, Paris, ERC, 1994, s. 212-213; Singer, "A Political History of Ugarit", s. 730.

¹⁶⁹ Schaeffer, C. L. F. "Comment Aires Sur Les Lettres Et Documents Trouves Dans Les Bibliotheques Privees D'ugarit", *Ugaritica V*, Paris, 1968, s. 753-768.

¹⁷⁰ Singer, "A Political History of Ugarit", s. 730.

¹⁷¹ Yon, "The End of the Kingdom of Ugarit", s. 117.

¹⁷² Callot, "La tranchée 'ville sud'. Etudes d'architecture domestique", s. 212.

gelmektedir. Bu kitabeye göre Yamhad kralı, Sumu-Epuh olarak karşımıza çıkmaktadır¹⁷³:

E4.6.8.2, 67-91: ...Bu krallar ona karşı isyan etti. Yamhad ülkesinden Sumu-Epuh destek kuvvetlerle (onu kurtarmak için) geldi...¹⁷⁴

Sumu-Epuh döneminde Mari kralları sırasıyla Yahdun-Lim, Sumu-Yamum ve Yaşmah-Adad; Qatna kralı ise İshi-Adad'dır. Bu dönemde Yamhad krallığının sınırları doğuda Fırat'a, batıda Asi nehrine ve güneyde Qatna'ya kadar uzanmaktaydı. Yahdun-Lim döneminde Mari kentiyile Eski Asur Devletine karşı bir ittifaka giren Yamhad krallığı, Yahdun-Lim'in Sumu-Epuh'un bir düşmanı olan Eşnunna ile de antlaşma yapmasıyla buna bir karşılık olarak Mari krallığında isyan eden Beni Yamina krallarına asker yollayarak onları desteklemiştir. Yahdun-Lim ardından tahta gelen Sumu-Yamam her ne kadar Yamhad krallığı ile arasını düzeltmeye çalışsa da tahta çıkmasından iki yıl sonra suikaste uğramıştır¹⁷⁵.

Sumu-Yamum ardından Mari tahtına gelen Yaşmah-Adad, Asur kralı Şamşı-Adad'ın oğlu olup, Asur kralı tarafından buraya kral olarak tayin edilmiştir. Mari Krallığı'nı böylece ele geçiren Asur devleti, Yamhad krallığıyla karşı karşıya gelmiştir. Elimizde olan belgelere göre Sumu-Epuh, Asurlulara karşı savaşıyor, mücadele esnasında bazı başarılar da elde etmiştir. Bu başarılar, yapmış olduğu bir seferde Şamşı-Adad'ın kendi adına kurduğu Dur- Şamşı-Adad'ı ele geçirip, adını Dur-Sumu-Epuh olarak değiştirmesiyle görünmekte ve aynı zamanda Yamhad Krallığının bu dönemdeki gücünü göstermektedir. Halpa'nın kuzeyinde yer alan Urşu ve Kargamış kentleri Yamhad sınırları içerisinde bulunmamakla birlikte, Yamhad krallığının nüfuzu altındaydı¹⁷⁶. Sumu-Epuh'un bu saldırılarına karşılık olarak Şamşı-Adad, bu krallığa karşı tek başına mücadele edemeyeceğini düşünmüş olmalıdır. Nitekim Asur kralı, Qatna kralı İshi-Adad, Kargamış, Hashum ve Urşu gibi kentlerle birlikte

¹⁷³ Klengel, *Syria 3000 to 300 B. C.*, s. 50-51; Bryce, *The Routledge Handbook of the Peoples and Places of Ancient Western Asia*, s. 773; Bryce, *Ancient Syria: A Three Thousand Year History*, s. 19.

¹⁷⁴ Frayne, *Old Babylonian Period (2003-1595)*, s. 606.

¹⁷⁵ Klengel, *Syria 3000 to 300 B. C.*, s. 50-51; Bryce, *The Routledge Handbook of the Peoples and Places of Ancient Western Asia*, s. 451.

¹⁷⁶ Klengel, *Syria 3000 to 300 B. C.*, s. 52-53; Liverani, *The Ancient Near East: History, Society and Economy*, s. 227;

Yamhad Krallığına karşı bir ittifak meydana getirmiştir. Asur kralının bu dönemdeki amacı, Qatna aracılığı ile Suriye'nin sahil kesimlerine erişmek olmuştur¹⁷⁷.

Ancak bu ittifak ardından kesin sonucu veren kesinleştirici savaş, henüz elimizde olan belgelerde yer almamaktadır. Buna karşılık Mari arşivinden ARM I 24 nolu tablete göre Sumu-Epuh'un esir olarak alınıp, Qatna kralı İshi-Adad'a verilmek istendiği bilinmektedir¹⁷⁸. Sumu-Epuh'un hükümdarlığı esnasında 2-3 yıl devam eden mücadelede bir sonuç alınamadığı söylenilebilir. Nitekim Asur'a karşı mücadele, ardılı olan Yarim-Lim döneminde de devam etmiştir. Yamhad Krallığı'nda gerçekleşen bu taht değişikliği, Sumu-Epuh'un Asur ile mücadeleye devam ettiği esnada olmuştur¹⁷⁹. Mari arşivinden ARM I 91 nolu tablet her ne kadar Sumu-Epuh'un öldüğünden bahsetse de, bu ölümün savaşta veya esareti esnasında olduğu bilinmemektedir¹⁸⁰. Yamhad Krallığı'nın bilinen ilk kralı olan Sumu-Epuh döneminde oldukça güçlü olduğunu, Asur kralının Yamhad Krallığı'na karşı Qatna ve Halpa'nın kuzeyindeki kentlerle ittifak kurmasından hareketle söyleyebiliriz. Ancak Sumu-Epuh'un ölümü Yamhad Krallığı'na son vermemiş veya ülke bir iç karışıklığa düşmemiş, krallık tahtı oğlu Yarim-Lim'e geçmiştir.

Yarim-Lim'in Sumu-Epuh'un oğlu olduğu, kazıtmış olduğu bir mühürde kendisinin Sumu-Epuh'un oğlu olduğunu yazdırması sebebiyle bilinmektedir¹⁸¹. Hükümdarlığı esnasında Qatna kralları İshi-Adad ile Amutpi'el olup, Mari tahtı da bu dönemde Yaşmah-Adad'dan Zimri-Lim'e geçmiştir. Lübnan topraklarında ise Byblos kralı olarak, bir Mısır vasalı olduğu bilinen, Yantin-Ammu bulunmaktadır¹⁸².

Bu dönemde Yamhad ve Asur arasındaki mücadele halâ devam etmekte olup, Eski Yakındoğu'da Eşnunna kralı II. İbalpi'el ve Babil kralı Hammurabi Yarim-Lim'i; Qatna ve Mari (Yaşmah-Adad) Şamši-Adad'ı desteklemektedir. Yamhad ve Babil

¹⁷⁷ Klengel, *Syria 3000 to 300 B. C.*, s. 53-54; Liverani, *The Ancient Near East: History, Society and Economy*, s. 227.

¹⁷⁸ G. Dossin, *Correspondance de Samsi-Addu*, Paris Imprimerie Nationale, 1950, s. 64-67; Klengel, *Syria 3000 to 300 B. C.*, s. 54.

¹⁷⁹ Klengel, *Syria 3000 to 300 B. C.*, s. 54.

¹⁸⁰ Dossin, *Correspondance de Samsi-Addu*, s. 162-165; Klengel, *Syria 3000 to 300 B. C.*, s. 54.

¹⁸¹ Frayne, *Old Babylonian Period (2003-1595 B. C.)*, s. 781.

¹⁸² Klengel, *Syria 3000 to 300 B. C.*, s. 54; W. F. Albright, "The Eighteenth-Century Princes of Byblos and the Chronology of Middle Bronze". *Bulletin of the American Schools of Oriental Research*, Sayı: 176, (1964), s. 41-43.

arasındaki iyi ilişkiler, Mari’de Asur egemenliği başlamasıyla birlikte başlamış olup, çiviyazılı belgelere göre Yarim-Lim, “Babil şehrini kurtarmış ve yaşam vermiştir.”¹⁸³

Ancak Yakındoğu’daki bu politik durum, Şamşı-Adad’ın, Babil kralı Hammurabi 17. Hükümdarlık senesinde, Asur kralının Yamhad krallığı ile savaşı esnasında ölmesiyle değişmiştir. Şamşı-Adad’ın ölümü civarında Qatna kralı da değişmiş ve tahta İshi-Adad ardından Amutpi’el geçmiştir. Şamşı-Adad’ın ölmesiyle Mari tahtı da değişmiş, bu kentin başında bulunan oğlu Yaşmah-Adad’ın yerine Zimri-Lim gelmiştir¹⁸⁴. Bu döneme ait ele geçirilen yazılı bir belge, Yamhad krallığının gücünü göstermesi bakımından önemlidir:

“Kendi başına gerçekten güçlü olduğu söylenebilecek bir kral yoktur. Babil kralını Hammurabi’yi 10-15 kral takip etmektedir, Larsa kralını Rim-Sin’i de aynı şekilde, Eşnunna kralı Ibalpi’el de aynı şekilde, Qatna kralı Amutpi’el de aynı şekilde. Yamhad kralını 20 kral takip etmektedir.”¹⁸⁵

Buna göre Babil, Larsa, Eşnunna ve Qatna kralları 10-15 krala egemenliğini kabul ettirmiş olsa da, Yamhad kralının egemenliğini 20 kral tanımaktadır. Bu, bize Yarim-Lim döneminde Yamhad krallığının oldukça güçlü olduğunu göstermektedir. Bu dönemde Yamhad Büyük Krallık statüsüne yükselmiş; yerel Suriye kralları, Yamhad kralından “Büyük Kral” olarak bahsetmeye başlamışlardır¹⁸⁶.

Yarim-Lim, yeni Mari kralı Zimri-Lim ile ittifak kurmuş ve kızı Şibtu’yu Zimri-Lim’in 9. hükümdarlık yılında ona gelin olarak vermiş, karşılıklı hediyeleşmeler yapılmıştır. Yarim-Lim döneminde Yamhad krallığı sınırlarını kuzey Mezopotamya’ya doğru genişletmiştir. Bunun haricinde Kuzey Filistin’de de Hazor kralı İbni-Adad, Qatna kralı Amutpi’el, Ursum, Kargamış gibi krallıklarla da iyi ilişkiler kurulmuştur. Elimizde olan belgelere göre Mari kralı Zimri-Lim, Yarim-Lim ve Yamhad kraliçesi Gashera ile Hakkulan’da buluşmuş, ardından Zalpah ve Yakullum’a gittikten sonra başkent Halpa’ya dönmüş, buradan Muzunnum, Layashum, Hazazar ve Ugarit’e gitmiştir. Ugarit’e geldiğinde Yatar-Aya adlı bir prensesin varlığı ve Mari kralı Zimri-Lim’in de Yarim-Lim’i Ugarit’e dek bizzat

¹⁸³ Klengel, *Syria 3000 to 300 B. C.*, s. 55; Bryce, *The Routledge Handbook of the Peoples and Places of Ancient Western Asia*, s. xlv.

¹⁸⁴ Klengel, *Syria 3000 to 300 B. C.*, s. 55.

¹⁸⁵ G. Dossin, “Les Archives épistolaires du Palais de Mari”. *Syria*, Sayı: 19/2, (1938), s. 117-118.

¹⁸⁶ Liverani, *The Ancient Near East: History, Society and Economy*, s. 234; Astour, *Ugarit and the Great Powers*, s. 7.

takip ettiği bilinmektedir. Bu dönemde Ugarit, kalay ve bakır ticaretinin yapıldığı önemli bir kenttir. Zimri-Lim'in 9. Hükümdarlık yılında Yarim-Lim ölmüş, yerine I. Hammurabi tahta gelmiştir¹⁸⁷.

Prenslük döneminde Yamhad Krallığında diplomatik ve ekonomik işlerle ilgilenmiş olan I. Hammurabi, babasının ölümünden hemen sonra Yamhad kralı olarak tahta oturmuştur. Bu dönemde Mari kralı Zimri-Lim, Babil kralı Hammurabi, Hazor kralı İbbi-Adad onun çağdaşları olup, bu döneme ait yazılı metinlerde isimleri tespit edilmiştir¹⁸⁸.

Bu dönemde Mari ve Babil krallıkları ile iyi ilişkiler sürdürülmüştür. Yazılı metinlere göre Zimri-Lim ile I. Hammurabi bir meseleyi görüşmek üzere Yamhad Ülkesi'nde buluşmuş olsalar da, söz konusu durumun ne olduğu bilinmemektedir. Yamhad kralı bu dönemde aynı adı taşıdığı Babil kralı Hammurabi'yi desteklemek üzere yardımcı birlik de gönderdiği de bilinmektedir. Mari kentinin Hammurabi tarafından yıkılması da, bu kralın hükümdarlık döneminde gerçekleşmiştir. Bu dönemde Yamhad Ülkesi'nin güneydeki komşusu olan Qatna ile arasında ise artık bir mücadele görülmemektedir¹⁸⁹. Bu dönemde Ugarit, Yamhad Krallığı'nın egemenliği altında olup, ona vergi vermektedir¹⁹⁰.

I. Hammurabi ardından Yamhad tahtına oğlu Abba-El geçmiştir. Hükümdarlığı döneminde yukarı Mezopotamya'da bulunan İrridu kentinde Yamhad'a karşı bir isyan çıkmış olsa da bu isyan bastırılmıştır. Ancak isyan ve kentin tekrar alınması esnasında şehrin zarar görmesi nedeniyle Abba-El, İrridu kentini yöneten ve kardeşi olan Yarim-Lim'i, zararına karşılık olarak Alalah'a kral olarak atamıştır. Bu dönemde Emar kentinin Yamhad sınırları içerisinde olduğu bilinmektedir¹⁹¹.

Abba-El ardından Yamhad tahtına oğlu II. Yarim-Lim gelmiştir. Bu dönemde Alalah kralı olan I. Ammi-Taquum ile bir antlaşma yapmış ve bu antlaşma sonucu II. Yarim-

¹⁸⁷ Klengel, *Syria 3000 to 300 B. C.*, s. 56-58; Liverani, *The Ancient Near East: History, Society and Economy*, s. 228; Bryce, *The Routledge Handbook of the Peoples and Places of Ancient Western Asia*, s. xlv, 452, 773.

¹⁸⁸ Klengel, *Syria 3000 to 300 B. C.*, s. 58.

¹⁸⁹ Klengel, *Syria 3000 to 300 B. C.*, s. 58-59.

¹⁹⁰ Albright, "New Light on the History of Western Asia in the Second Millenium B. C. II", s. 26; Astour, "Ugarit and the Great Powers", s. 7-8.

¹⁹¹ Klengel, *Syria 3000 to 300 B. C.*, s. 60-61; J. Lauinger, *Following the Man of Yamhad*, Leiden, Brill, 2015, s. 153; J.-C. Marqueron & V. Boutte, "Emar, Capital of Aštata in the fourteenth Century BCE", *The Biblical Archaeologist*, Sayı: 58/3, (1995), s. 127.

Lim, Ammi-Taqum'a Yasul kentini vermiş, bunun sonucunda Adrate kentini almıştır¹⁹². Bu kral döneminde önemli bir olay gerçekleşmemiştir¹⁹³.

II. Yarim-Lim ardından tahta oğlu Niqmi-Epuh gelmiştir. Niqmi-Epuh döneminde, Fırat bölgesinde bulunan Aranzik kenti ele geçirilmiş olsa da¹⁹⁴, bu dönemde Fırat'ın doğusundaki Yamhad egemenliği zayıflamaya başlamıştır¹⁹⁵. Ardından Yamhad tahtına Irkabtum ve III. Yarim-Lim geçmiştir¹⁹⁶.

III. Yarim-Lim döneminde Yamhad krallığı güneyinde bulunan Qatna ile savaşarak zafer elde etmiş olsa da, bu savaş hakkında ayrıntılı bilgimiz bulunmamaktadır. Bu dönemde Yamhad Krallığı'nın Suriye'de Ebla kentine hâkim olduğu bilinmektedir¹⁹⁷. III. Yarim-Lim ile çağdaş olan I. Hattuşili'nin Kuzey Suriye egemenliği için Yamhad Krallığı'na karşı saldırıya geçmiştir. III. Yarim-Lim zamanında Alalah kralı Ammi-Taqum olup, Alalah tabletlerine göre Ammi-Taqum kendisi ardından taht için oğlu Hammurabi'yi bırakmıştır¹⁹⁸.

*“Ammitaku, Alalah yöneticisi, hayattayken, efendisi kral Yarim-Lim'in huzurunda, mallarını, evini, şehrini, topraklarını ve ona ait olan her şeyi, tıpkı annesi ve babası gibi, kral olarak belirlediği oğlu Hammurabi'ye vasiyet olarak bıraktı... Hammurabi şehrimin ve evimin efendisi (sahibi) ve efendim, Yarim-Lim'in hizmetkârıdır.”*¹⁹⁹

Ancak yine bu kral zamanında Hitit kralı I. Hattuşili Yamhad'a saldırıya geçerek, bu krallığa tabi olan Alalah'ı ele geçirmiştir. Buna karşılık bu harekete III. Yarim-Lim tarafından bir karşılık gelmemiştir. Bunun ardından Hitit kralı Haşşuva ve Hahha üzerine yürümüştür. Hitit kralı Haşşuva ile ona yardıma gelen Yamhad kuvvetleri ile Hahha kralını yenilgiye uğrattığını söylemektedir²⁰⁰. Hitit kralı Urşu kentini de kuşatarak düşmeye zorlamış, ancak bu sefer de Yamhad krallığından kuvvetler

¹⁹² Klengel, *Syria 3000 to 300 B. C.*, s. 62; Lauinger, *Following the Man of Yamhad*, s. 149.

¹⁹³ Klengel, *Syria 3000 to 300 B. C.*, s. 62.

¹⁹⁴ Frayne, *Old Babylonian Period (2003-1595 B. C.)*, s. 792; Kupper, “Northern Mesopotamia and Syria”, s. 32.

¹⁹⁵ Klengel, *Syria 3000 to 300 B. C.*, s. 62.

¹⁹⁶ Klengel, *Syria 3000 to 300 B. C.*, s. 63; Frayne, *Old Babylonian Period (2003-1595 B. C.)*, s. 794-795.

¹⁹⁷ Kupper, “Northern Mesopotamia and Syria”, s. 32; Hamblin, *Warfare in the Ancient Near East*, s. 260; Bryce, *Ancient Syria: A Three Thousand Year History*, s. 25.

¹⁹⁸ F. Kınal, “Yamhad Krallığı”. *Tarih Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 8(5), (1967), s. 202; Frayne, *Old Babylonian Period (2003-1595)*, s. 801-802.

¹⁹⁹ D. J. Wiseman, *The Alalakh Tablets*, London, The British Institute of Archaeology at Ankara, 1953, s. 33.

²⁰⁰ M. A. Dinçol, “Hititler”, *Anadolu Uygarlıkları Ansiklopedisi 1*, Görsel Yayınlar, 1982, s. 29; Bryce, *Ancient Syria: A Three Thousand Year History*, s. 27-28.

kentin yardımına gelmiştir²⁰¹. Ancak Hattuşili bu dönemde Halep'e ilerleyememiştir²⁰².

Yamhad krallığının son kralı, III. Yarim-Lim'in oğlu olan II. Hammurabi'dir. Bu dönemde Hitit tahtı da değişikliğe uğramış, kral I. Murşili olmuştur. Bu dönemde Hititler Halep'i alarak Yamhad krallığına son vermiştir. I. Murşili ardından Yamhad krallığına yapılan bir atıf yoktur²⁰³; ancak I. Murşili'nin Babil'i almasından 24 yıl sonra, krallığın başkenti Halep kentinde bir sülalenin varlığı bilinmektedir²⁰⁴.

2.5. Qatna Krallığı

Qatna kenti, bugün Suriye'de Humus yakınlarında bulunan Tell el-Miştirifeh'e konumlandırılmaktadır. Kentte yapılan arkeolojik çalışmalar kentin ilk olarak Geç Kalkolitik çağda yerleşim gördüğünü göstermektedir²⁰⁵.

Schneider'in konumlandırılmasına göre, Qatna Krallığı tarihi kayıtlarda ilk olarak M.Ö. II. binyılın başlarında geçmektedir. Bu döneme tarihlendirilmekte olan Antik Mısır'da ait I. Senusret (M.Ö. 1956-1911) dönemine ait Sinuhe'nin Öyküsünde geçen Qedem (Qdm) kenti, Qatna ile ilişkilendirilmekte ve böylece kayıtlarda kentin tarihinin ilk bahsi yapılmaktadır²⁰⁶. Qatna'da ^DNIN.É.GAL'de bulunan ve I. Senusret'in halefi olan II. Amenemhet'in (M.Ö. 1911-1877) kızı olan Ita'ya adanan bir sfenks de bulunmuş olup, Sinuhe'nin öyküsü gibi M.Ö. II. Binyılın başına denk gelmektedir²⁰⁷. Biz de bu buluntuya dayanarak, konumlandırmayı doğru olarak kabul ediyor ve Qatna Krallığı'nın tarihi kayıtlarda ilk kez M.Ö. II. yüzyılda, Sinuhe'nin öyküsünde geçtiğini düşünüyoruz.

²⁰¹ Dinçol, "Hititler", s. 29-30; Kupper, "Northern Mesopotamia and Syria", s. 32.

²⁰² Bryce, **Ancient Syria: A Three Thousand Year History**, s. 27.

²⁰³ Kupper, "Northern Mesopotamia and Syria", s. 32; Kinal, "Yamhad Krallığı", s. 201-202; Bryce, **The Routledge Handbook of the Peoples and Places of Ancient Western Asia**, s. 774.

²⁰⁴ Kinal, "Yamhad Krallığı", s. 202-203.

²⁰⁵ D. M. Bonacossi, "Qatna and It's Hinterland during the Bronze and Iron Ages. A Preliminary Reconstruction of Urbanism and Settlement in the Mishrifeh Region", D. M. Bonacossi (Ed.). **Studi Archeologici su Qatna. Urban and Natural Landscapes of an Ancient Syrian Capital Settlement and Environment at Tell Mishrifeh/Qatna and in Central-Western Syria, Proceedings of the International Conference held in Udine 2004**, 2007, 66-73.

²⁰⁶ V. T. Schneider, "Sinuhes Notiz Über Die Könige: Syrich-Anatolische Herrschertitel in Ägyptischer Überlieferung", **Ägypten und Levante (Egypt and the Levant)**, Sayı: 12, (2002), s. 261; Bonacossi, "Qatna and It's Hinterland during the Bronze and Iron Ages. A Preliminary Reconstruction of Urbanism and Settlement in the Mishrifeh Region", s. 73 ve dipnot 40; D. M. Bonacossi, "The Chronology of the Royal Palace of Qatna Revisited", **Ägypten und Levante (Egypt and the Levant)**, Sayı: 14, (2004), s. 221.

²⁰⁷ Astour, "Ugarit and the Great Powers", s. 6.

Buna karşılık Qatna Krallığı'nın bilinmekte olan ilk kralı, Eski Asur kralı Şamşı-Adad, Mari kralı Yaşmah-Adad, Yamhad kralları Sumu-Epuh ve I. Yarim-Lim ve Babil kralı Hammurabi gibi krallar ile çağdaş olan İshi-Adad'dır. Kralın babası henüz bilinmemekle birlikte; Asur kralının Yaşmah-Adad'a yolladığı bir mektupta kullandığı "Qatna hanedanının iyi ismi için" ifadesi, bize İshi-Adad'ın haleflerinin de olduğunu göstermektedir. Yazılı metinlere göre İshi-Adad, Humus yakınlarında "Dur-İshi-Addu" adından bir kale kurmuştur. İshi-Adad döneminde Qatna kentine yakın bir mesafede bulunan Kadeş kentinin, Qatna Krallığı sınırları içerisinde bulunduğu ve krallığın en önemli şehirlerinden biri olduğu bilinmektedir. Nitekim kaynaklar bize İshi-Adad'ın isyan eden bir şehri kuşatmak için Kadeş kentine geldiğinden bahsetmektedir. Palmira (Tadmür), Nazala/Naşala (bugün El-Kuaryatayn vahası), Şam bölgesi de Qatna Krallığı'na bağlı olup; İshi-Adad döneminde, halefi olan Amutpi'el'in prensliği esnasında, büyük bir şehir olan Nazala'da yöneticilik yaptığı bilinmektedir²⁰⁸. El-Nuseyriye dağları ile Lübnan dağları da Qatna krallığına bağlı bölgeler arasına girmektedir²⁰⁹.

İshi-Adad döneminde Şamşı-Adad Yamhad Krallığı'nın Fırat'ın doğusuna genişlemesini önlemek için, bu devletin güneyinde bulunan Qatna Krallığı ile bir antlaşma yaparak, İshi-Adad'ın kızı Beltum, Mari kralı Yaşmah-Adad'a gelin olarak verilmiştir. Bununla beraber İshi-Adad'ın Yamhad kralları Sumu-Epuh ve ardılı I. Yarim-Lim dönemlerinde Yamhad Krallığı'na karşı savaşlarda yer aldığına dair bir gösterge bulunmamaktadır²¹⁰.

Şamşı-Adad'ın, İshi-Adad'a yollamış olduğu ARM I 24 nolu tablete göre, Yamhad kralı Sumu-Epuh esir olarak alınıp, İshi-Adad'a verilmek istenmektedir. Mari arşivinden elde edilen ARM I 23 nolu tablet, İshi-Adad döneminde Mari'den, Qatna'ya ek kuvvetler yollandığı da göstermektedir²¹¹. ARM I 91 nolu metin bize Sumu-Epuh'un öldüğünü söylese de, bu ölümün nerede ve nasıl şartlarda

²⁰⁸ Klengel, *Syria 3000 to 300 B. C.*, s. 65; N. Ziegler, "Les données des archives royales de Mari sur le milieu naturel et l'occupation humaine en Syrie centrale", D. M. Bonacossi (Ed.). *Studi Archaeologici Su Qatna. Urban And Natural Landscapes Of An Ancient Syrian Capital Settlement And Environment At Tell Mishrifeh/Qatna And In Central-Western Syria Proceedings Of The International Conference Held in Udine 2004*, 2007, s. 313-314.

²⁰⁹ P. Pfälzner, "Archaeological Investigations in the Royal Palace of Qatna", D. M. Bonacossi (Ed.). *Studi Archaeologici Su Qatna. Urban And Natural Landscapes Of An Ancient Syrian Capital Settlement And Environment At Tell Mishrifeh/Qatna And In Central-Western Syria Proceedings Of The International Conference Held in Udine 2004*, 2007, s. 34.

²¹⁰ Klengel, *Syria 3000 to 300 B. C.*, s. 65-66.

²¹¹ Dossin, *Correspondance de Samsi-Addu*, s. 63-65; Klengel, *Syria 3000 to 300 B. C.*, s. 65-66.

gerçekleştiği hakkında bilgi vermemektedir²¹². Bu ölüm savaşta olmuş olabileceği gibi esir alınmış ve esareti esnasında hayatını kaybetmiş olabilir. Sumu-Epuh'un Qatna'ya gelip gelmediği hakkında yazılı kaynaklar herhangi bir bilgi vermemektedir.

Asur kralı Şamši-Adad'ın ölümü civarında Qatna krallığı tahtında da değişiklik olmuş ve tahta Amutpi'el geçmiştir. Bu taht değişikliğinde Yamhad Krallığında halâ Sumu-Epuh ardından Yamhad tahtına geçen I. Yarim-Lim bulunmaktadır. Amutpi'el'in hükümdarlığı, I. Yarim-Lim ardından Yamhad tahtına gelen I. Hammurabi döneminde de devam etmiştir²¹³.

Amutpi'el hakkındaki bilgilerimiz, Mari kralı Zimri-Lim'den elde ettiğimiz kaynaklara dayanmaktadır. Amutpi'el'in, İshi-Adad'ın oğlu olup olmadığına dair bir bilginiz de bulunmamakla beraber, tahtın babadan oğula geçtiği düşünülebilir²¹⁴. Amutpi'el döneminde Asur kralı Şamši-Adad'ın ölmesi ve oğlu Yaşmah-Adad'ın Mari'den kaçarak, Mari krallığına Zimri-Lim'in gelmesi, bölgedeki politik durumları değiştirmiştir.

Bu yeni siyasi durumda Babil kralı Hammurabi, I. Yarim-Lim ile Amutpi'el'e ittifak kurmayı önermiştir. Amutpi'el döneminde Mari ve Yamhad Krallıklarıyla iyi ilişkiler kurulmuştur. Bu dönemde I. Yarim-Lim ve Amutpi'el arasında bir barış görüşmesi söz konusu olsa da, Yamhad kralının Qatna kralının sadece Halep'e gelmesi (böylece Yamhad'ın üstünlüğünü kabul ederek) durumunda barış yapacağını söylemiştir. İki kral arasında bu buluşmanın gerçekleştirildiğine dair bir yazılı kaynak bulunmamış olup, Yarim-Lim bu öneriyi yaptıktan kısa süre sonra ölmüş ve Yamhad tahtına I. Hammurabi gelmiştir. Bu taht değişikliği nedeniyle barış antlaşmasının, Qatna kralının Halep'e gitmesi gerekmeden yapıldığı düşünülebilir. Bu dönemde Mari kentinin Babil kralı Hammurabi tarafından yıkıma uğraması ve böylece Mari arşivlerinin de son bulması, bu dönem ardından Qatna Krallığı hakkındaki bilgilerimizi kısıtlamaktadır. Yamhad kralı III. Yarim-Lim'in Qatna ile savaştığı bilinmekte olup, Hititlerin Yamhad Krallığı'na saldırısı esnasında Qatna'dan bahsedilmemektedir²¹⁵.

²¹² Dossin, *Correspondance de Samsi-Addu*, s. 163-165.

²¹³ Klengel, *Syria 3000 to 300 B. C.*, s. 55, 65, 68; Kupper, "Northern Mesopotamia and Syria", s. 20.

²¹⁴ Klengel, *Syria 3000 to 300 B. C.*, s. 67.

²¹⁵ Klengel, *Syria 3000 to 300 B. C.*, s. 68-70.

Amutpi'el ardından, Qatna krallarının ^DNIN.É.GAL'e yaptıkları bağışları gösteren envanter listesine göre Qatna kralları sırasıyla Naplimma, Sinadi, Adad-Nirari, Idanda ve Akizzi'dir. Envanter listesinde Idanda'nın babası kral Ulasuda olarak gösterse de, Ulasuda'nın krallık yapıp yapmadığı belirsizdir²¹⁶. Amutpi'el ve Naplimma arasında Qatna tahtına gelen krallar bilinmemekte olup, Suriye'de Tell El-Mışrifeh ve Kadeş gibi kentlerde yapılacak gelecek kazılar, bu krallığın tarihine daha ayrıntılı ışık tutacaktır.

Qatna krallığının bağımsızlığını nasıl ve ne zaman kaybettiği bilinmemekle beraber, Kadeş kenti ile birlikte M.Ö. 16. Yüzyılda Mitanni krallığının bir vasalı (veya müttefiği) konumunda olduğu bilinmektedir²¹⁷. I. Tutmosis (M.Ö. 1504-1492) her ne kadar Filistin'de başarılı seferlerde bulunmuş olsa da, halefi döneminde Mısır'ın bölge hakkında ilgisiz kalınması tekrar Mitanni nüfuzunun artmasına neden olmuştur. Nitekim III. Tutmosis (M.Ö. 1479-1428) döneminde bölgede Mitanni Krallığı'nın da etkisiyle, bölgedeki Kenan kentleri Kadeş kralı etrafında toplanarak bir koalisyon meydana getirmişlerdir²¹⁸. Dolayısıyla birbirlerine yakın bir konumda bulunan Kadeş ve Qatna kentlerinde III. Tutmosis'in Kenanlı kentlerin oluşturduğu koalisyonu yenene kadar bölgenin, Mitanni nüfuzu altında kalmaya devam ettiği söylenebilir.

Qatna kralı Naplimma'nın, yaklaşık olarak M.Ö. 1450/1400 civarında krallık yapmış olduğu düşünülmektedir²¹⁹. III. Tutmosis'in sekizinci seferi esnasında Qatna'ya gittiği ve kentte kral ile beraber okçuluk yarışmasına katıldığı bilinmekte olup, söz

²¹⁶J. Bottero, "Les Inventaires de Qatna (Suite)", *Revue d'Assyriologie et d'archéologie orientale*, Sayı: 43-3(4), (1949), s. 161, 163, 179, 175. M. Novak, "The Chronology of the Royal Palace of Qatna", *Agypten und Levante (Egypt and the Levants)*, Sayı: 14, (2004), s. 313; J. Freu, "Qatna et les Hittites", M. Al-Maqdissi (Ed.), *Studia Orontica VI*, 2009, s. 19.

²¹⁷ Novak, "The Chronology of the Royal Palace of Qatna", s. 314; M. S. Drower, "Syria c. 1550-1400". I. E. S. Edwards (Ed.), *CAH History of Middle East and the Aegean Region c. 1800-1380*. Cambridge: Cambridge University Press. s. 453; Bryce, *The Routledge Handbook of the Peoples and the Places of the Ancient Western Asia*, s. 571, 579; Liverani, *The Ancient Near East: History, Society and Economy*, s. 304.

²¹⁸ E. Hornung, *Mısır Tarihi*, İstanbul, Kabalcı Yayıncılık, 2017, s. 88-96; T. Wilkinson, *The Rise and Fall of Ancient Egypt*, New York, Random House, 2010, s. 159, 164-165; B. M. Bryan, "The 18th Dynasty before the Amarna Period (c. 1550-1352 B. C.)", I. Shaw (Ed.), *The Oxford History of Ancient Egypt*, Oxford, Oxford University Press, 2000, s. 223-238.

²¹⁹ J. Freu, "Qatna et les Hittites". M. Al-Maqdissi (Ed.), *Studia Orontica VI*, 2009, s. 19; T. Richter, "Qatna in the Late Bronze Age", *Studies on the Civilization and Culture of Nuzi and the Hurrians*, Sayı: 15, (2005), s. 123.

konusu kralın Naplimma olabileceği belirtilmiştir²²⁰. ^DNIN.É.GAL'e yapılan bağışları gösteren envanter listesine göre Sinadu, Naplimma'nın oğludur ve M.Ö. 1390 civarında hüküm sürmüştür²²¹.

Adad-Nirari, 14. Yüzyılda, yaklaşık olarak M.Ö. 1380-1335 yılları arasında, 45 yıl hüküm sürmüştür. Qatna'da keşfedilen bir tablete göre Adad-Nirari, Lübnan dağlarına konumlandırılan Tukad şehrinde konuşlanmış olan savaş arabalı okçular, Qatna kralı Adad-Nirari'ye aittir ve böylece söz konusu bölge, Qatna'nın hâkimiyet alanına girmektedir²²².

Astour, Nuhaşşe kralı Adad-Nirari ile Qatna kralı Adad-Nirari'nin aynı kişiler olduğunu ve Qatna'nın Nuhaşşe Krallığı'nın tamamlayıcı bir parçası olduğunu önermiştir²²³. Richter de bu görüşe katılmakla beraber, Qatna'nın krallığının ana parçası olmadığını, envanter listesine göre Adad-Nirari'nin krallığı esnasında Qatna kentinin Lullu adında bir Şakkanakku tarafından yönetildiğini belirtmiştir²²⁴. Bu kral döneminde Qatna, Nuhaşşe ile birleşmiş olmalıdır²²⁵. Ancak Mukiş kralı Itur-Addi, Nuhaşşe kralı Adad-Nirari ve Niya kralı Aki-Teşup'un Ugarit'e olan saldırısı ardından yazılı kaynaklar, Adad-Nirari hakkında susmaktadır²²⁶. Bununla beraber Freu Qatna ve Nuhaşşe krallarının aynı kişi olmadığını, Nuhaşşe kralı Adad-Nirari'nin Idanda'nın bir çağdaşı olduğunu; Idanda ardından ise Qatna kralı Adad-Nirari geldiğini söyleyerek, Astour ve Richter'in görüşüne karşı çıkmaktadır²²⁷. Bize göre

²²⁰ D. B. Redford, *The Wars in Syria and Palestine of Thutmose III*. Leiden, Brill, 2003, s. 123 ve dipnot 79; P. Pflanzner, "Levantine Kingdoms of the Late Bronze Age", D. T. Potts (Ed.). *A Companion to the Archaeology of the Ancient Near East*, John Wiley & Sons, s. 771.

²²¹ Bottero, "Les Inventaires de Qatna (Suite)", s. 161 satır 230; Richter, "Qatna in the Late Bronze Age", s. 123.

²²² Pflanzner, "Archaeological Investigations in the Royal Palace of Qatna", s. 34; Richter, "Qatna in the Late Bronze Age", s. 123; Metinlerde geçen yer isimleri için bak. T. Richter, "Topographical Names in Late Bronze Age Texts Unearthed in Misrife/Qatna", *Studi Archaeologici Su Qatna. Urban And Natural Landscapes Of An Ancient Syrian Capital Settlement And Environment At Tell Mishrifeh/Qatna And In Central-Western Syria Proceedings Of The International Conference Held in Udine 2004*, 2007, s. 305-311.

²²³ M. Astour, "Tunip-Hamath Region. A Contribution to the Historical Geography of the Central Syria. OR, Sayı: 46, (1977), s. 57.

²²⁴ T. Richter, "Der 'Einjährige Feldzug' Šuppiluliumas I. von Hatti in Syrien nach Textfunden des Jahres 2002 in Misrife/Qatna", *UF, Sayı: 34, (2002), s. 608-609*; Bottero. "Les Inventaires de Qatna (Suite)", s. 168-169 satır 325.

²²⁵ Pflanzner. "Levantine Kingdoms of the Late Bronze Age", s. 780.

²²⁶ D. Gromova. "Hittite Role in Political History of Syria in the Amarna Age Reconsidered". *Ugarit-Forschungen*, Sayı: 39, (2007), s. 285; D. Gromova, "Idanda Archive and the Syrian Campaigns of Shuppiluliuma I: New Pieces for the Puzzle". *Babel & Bibel*, Sayı: 6, (2012), s. 2-3; G. Beckman, *Hittite Diplomatic Texts*, Atlanta, Scholars Press, 1996, s. 30-31.

²²⁷ Freu, "Qatna et les Hittites", s. 21.

de Nuhašše ve Qatna kralları, aynı kişiler olarak kabul edilebilecek olup, Suriye’de yapılacak yeni kazılar bu durum hakkında yeni bilgiler sağlayabilir.

Adad-Nirari’nin tahtı kaybetmesi ardından Qatna ve Nuhašše tahtlarında değişiklik meydana gelmiştir. Qatna Krallığı’nda Idanda tahta geçmiştir. Böylece Qatna ve Nuhašše Krallıkları ayrıldığı ve Qatna yeniden bağımsız olduğu kabul edilebilir. Ancak krallığını tehlikeye altına sokmamak isteyen yeni kral, bu esnada Suriye seferini düzenlemekte olan Hitit kralı Šuppiluliuma ile işbirliği yapma yoluna gitmiştir²²⁸. Ancak Hitit belgelerinde Qatna tahtında bir değişiklik olduğundan bahsedilmemekte ve gerek Šattivaza, gerekse Niqmaddu ile imzalanan antlaşmada Nuhašše kralı Adad-Nirari’nin kendisine saldırmasından başka bir bilgi vermemektedir. Šattivaza antlaşması, Qatna ve Nuhašše arasında bir ayrım olduğunu kesin olarak göstermektedir. Nuhašše tahtına ise Šarrupši adlı bir kişinin geldiği görülmektedir²²⁹.

Bize göre Astour ve Richter’in belirttiği gibi Nuhašše ve Qatna kralları aynı kişi olarak kabul edilmelidir. Nuhašše (ve Qatna) kralı olan Adad-Nirari Ugarit’e yönelmiş, kent kralı Šuppiluliuma’dan yardım isteyince Hitit kralı tarafından yenilgiye uğratılmıştır. Bu yenilgi ardından Adad-Nirari hakkında bir daha bahsedilmemesi; tahtı kaybetmiş veya ölmüş (gerek savaşta veya bir ihanet sonucu) olmalıdır. Bölgedeki Mitanni egemenliğinin yok olarak yerini Hititlere bırakması ve Nuhašše’den yeni Qatna kralı Idanda ile birlikte ayrılması, Qatna’ya –kısa süreli- bir bağımsızlık vermiş olmalıdır. Bu taht değişikliğinden Hitit metinlerinde bahsedilmemesi, Qatna kentinin Adad-Nirari döneminde Nuhašše ile birleşmesi ve Adad-Nirari’nin tahtı bırakması ardından gelen yeni kralın kendi isteği ile Hitit egemenliğini kabul etmiş olması²³⁰ ve böylece Hitit kralının Qatna’da bir değişiklik yapma gereği duymaması ile açıklanabilir.

²²⁸ Gromova, “Hittite Role in Political History of Syria in the Amarna Age Reconsidered”. s. 301; Gromova, “Idanda Archive and the Syrian Campaigns of Shuppiluliuma I: New Pieces for the Puzzle”, s. 3.

²²⁹ Gromova, “Hittite Role in Political History of Syria in the Amarna Age Reconsidered”. s. 301-302; Gromova, “Idanda Archive and the Syrian Campaigns of Shuppiluliuma I: New Pieces for the Puzzle”, s. 3; Ugarit ve Šattivaza antlaşmaları için bak. Beckman, **Hittite Diplomatic Texts**. s. 30, 37.

²³⁰ Qatna kralı Idanda Hitit metinlerinde geçmekle beraber, Hitit kaynakları tahta nasıl geldiğini söylememekte, Šuppiluliuma onu tahta çıkardığını belirtmemektedir. Benzer şekilde Adad-Nirari’yi de tahttan Hititlerin indirmiş olduğu belirsizdir. Bu nedenle Idanda’nın tahta gelmesinde Hititlerin bir alakası olmadığı söylenebilir. Bak. Richter, “Qatna in the Late Bronze Age”, s. 124-126; Gromova, “Idanda Archive and the Syrian Campaigns of Shuppiluliuma I: New Pieces for the Puzzle”, s. 3.

Ancak Idanda'nın ardından Qatna kralı olan Akizzi'nin, EA 52-56 nolu Amarna metinlerde, taraf değiştirerek, Mısır tarafına döndüğü görülmektedir²³¹. Idanda sadece bununla kalmayarak, Hititlere karşı bir koalisyon oluşturma yoluna da gitmiştir. EA 53 nolu metine göre Qatna üzerine hemen saldırmayan Hitit kralı, Kadeş kralı Etakama ile haber yollararak, Hitit ülkesine gelmesini söylemişse de, Qatna kralı bunu reddetmiştir. Bunun üzerine Šuppiluliuma bizzat ordunun başında bölgeye gelmiş ve isyanı bastırmıştır. Böylece kent son kez teslim olmuştur²³². Akizzi'nin Mısır tarafına geçmesiyle birlikte Hitit kralının durumu diplomatik olarak çözemeyip, bizzat ordu başında Qatna'ya gelmesi, bize selefi olan Idanda'nın kendi isteği ile Hitit safına geçtiğini ve Hititlerin herhangi bir değişiklikte bulunma gereği duymadığını, dolayısıyla kayıtlarda bundan bahsetmediğini göstermektedir (belirttiğimiz üzere Hitit kaynakları Qatna krallığında taht değişikliğinden bahsetmemektedir).

EA 55 nolu metine göre Akizzi'nin Hitit saldırısı ardından halâ tahtını koruduğu ancak bu olay ardından kentin önemini kaybettiği bilinmektedir²³³.

²³¹ Moran, **The Amarna Letters**, s. 123-129; Gromova. "Hittite Role in Political History of Syria in the Amarna Age Reconsidered", s. 304.

²³² Moran, **The Amarna Letters**, s. 125; Gromova. "Hittite Role in Political History of Syria in the Amarna Age Reconsidered", s. 305.

²³³ Moran, **The Amarna Letters**, s. 127-128; Gromova. "Hittite Role in Political History of Syria in the Amarna Age Reconsidered", s. 306; Novak, "The Chronology of the Royal Palace of Qatna", s. 312; Freu, "Qatna et les Hittites", s. 22.

III. BÖLÜM

M.Ö. II. BİNYILDA MISIR VE HİTİT DEVLETLERİNİN SURIYE-KENAN BÖLGESİ POLİTİKALARI

3.1. Mısır Krallığı'nın Suriye-Kenan Bölgesi Politikası

Antik Mısır, M.Ö. II. binyılda Suriye-Kenan tarihinde rol oynayan uygarlıklardan en önemlisi olarak kabul edilebilir. Kenan coğrafyası ile Antik Mısır arasındaki ilişkiler, Kalkolitik döneme kadar takip edilebilmektedir. Yapılan araştırmalar Antik Mısır ile Kenan coğrafyasında, Antik Mısır'ın Erken Hanedanlık döneminde de bu ilişkilerin devam ettiğini göstermektedir²³⁴.

Levy ve van den Brink yapmış olduğu çalışmada Mısır-Levant etkileşimini Kalkolitik dönemden Erken Bronz II çağına kadar altı aşamaya ayırmıştır (bak. Tablo IV)²³⁵. Bu aşamalardan ELI VI olarak isimlendirilen dönem, Eski Mısır'ın I. hanedanlığı dönemine denk gelmektedir²³⁶. Mısır kitabelerinde Lübnan'ın güneyinde bulunan Kenan Ülkesi ile Sina Retenu adıyla anılmış olup, Cahı ve Fenkhu kelimeleri Fenike bölgesi (Kabaca Lübnan'ın sahil şeridi) için kullanılan terimlerdir²³⁷.

ELI V dönemi (yaklaşık M.Ö. 3100) sonlarına gelindiğinde Antik Mısır nüfuzu Güney Kenan bölgesinde artış göstermeye başlamıştır²³⁸. Ancak artan Mısır nüfuzunun niteliği kesin olarak belirlenememekte olup, bilim adamları bu nüfuzun ticari²³⁹, kolonizasyon²⁴⁰ ve askeri fetih²⁴¹ gibi nitelikler taşıdığı konusunda görüşler

²³⁴ T. Levy & , E. C. M. van der Brink, "Interaction Models, Egypt and the Levantine Periphery", T. E. Levy (Ed.). **Egypt and the Levant. Interrelations from the 4th through the early 3rd millennium B. C. E.** içinde (s. 18-29), 2002; . Maczynska, "Egyptian-Southern Levantine Interaction in the 4th and 3rd Millennium B. C.- A View from Tell el-Farkha", **Archaeology of Early Northeastern Africa Studies in African Archaeology**, Sayı: 9, (2006), s. 945-957.

²³⁵ T. Levy & , E. C. M. van der Brink, "Interaction Models, Egypt and the Levantine Periphery", T. E. Levy (Ed.). **Egypt and the Levant. Interrelations from the 4th through the early 3rd millennium B. C. E.** içinde (s. 18-29), 2002; Bkz: Tablo I.7. Yazar, Mısır-Levant etkileşimini ELI "Egyptian-Levantine Interaction" olarak kısaltmıştır. Biz de tezimizde ilgili yerlerde aslına uyarak ELI kısaltmasını kullanmanın uygun olacağı görüşündeyiz.

²³⁶ Maczynska, "Egyptian-Southern Levantine Interaction in the 4th and 3rd Millennium B. C.- A View from Tell el-Farkha", s. 946 fig. 3

²³⁷ K. S. B. Ryholt & A. Bülow-Jacobsen. **The Political Situation in Egypt during the Second Intermediate Period c. 1800-1550**. Copenhagen. Museum Tusculanum Press. 1997. s. 131; Kuhrt, Eskiçağda Yakınoğu, s. 417.

²³⁸ Levy-Brink, "Interaction Models, Egypt and the Levantine Periphery", s. 20-21, 26, 27.

²³⁹ R. Amiran, "A New Acquisition – An Egyptian First Dynasty Jar", **The Israel Museum News**, Sayı: 4/2, (1970), s. 88-94; Ben-Tor, A. "The Relation between Egypt and the Land of Canaan During

sunmuşlardır. Erken hanedanlıktan itibaren Filistin’de bulunan zenginliklere ulaşmak isteyen Mısırlılar, “Horus’un Yolları” adını verdikleri yolları kullanarak, bugün El-Kantara yakınlarındaki Tell Ebu Seifa’da bulunan Sile’den başlayan ve Gaza’da (Gazze) sona eren yolu tüm tehlikelerine rağmen katetmişlerdir²⁴².

Kenan coğrafyasında yer alan ve günümüzde İsrail topraklarında bulunan Tel Erani, Tel Arad ve Nahal Tillah gibi merkezlerde yapılan kazılarda keşfedilen çömlek parçalarında Firavun Narmer’in (yaklaşık M.Ö. 3000, Mısır firavun listesi için bak. Tablo V) adının seleflerine göre daha fazla anılması ve Nil Havzasında kuzeydoğu kısmında arkeolojik kazılarda keşfedilen çömlek parçaları, bu firavun döneminde Güney Filistin ile Mısır arasında ticaretin arttığını göstermektedir²⁴³. Antik Mısır ile Güney Filistin arasındaki ticari yoğunluğun önceki dönemlere göre artış gösterdiği bu ilişkilere ek olarak, yine Narmer döneminde Filistin üzerine askeri bir seferin yapıldığına dair görüşler de mevcuttur²⁴⁴. Buna karşılık bu seferin varlığı konusunda tartışmalar da bulunmaktadır²⁴⁵.

Antik Mısır’ın ilk hanedanlık dönemine gelindiğinde ticari ilişkilerin geliştiği ve Mısırlıların kuzey Sina sahil şeridi ile Güney Filistin’in bereketli topraklarında ticaret merkezleri ile koloniler kurmaya başladıkları görülmektedir. Mısırlıların Kenan coğrafyasında erken dönemlerde kurduğu bu ilişki, Mısır’da bulunmayan ve

the Third Millennium B. C.”, **Journal of Jewish Studies**, Sayı: 33/1-2, (1982), s. 3-18; R. Gophna, “Egyptian Trading Posts in Southern Canaan at the Dawn of the Archaic Period”, A. F. Rainey (Ed.). **Egypt, Israel and Sinai. Archaeological and Historical Relationships in the Biblical Period** içinde (s. 13-21), 1987; R. Gophna, “The Contacts Between En Besor Oasis, Southern Canaan and Egypt During the Late Predynastic and the Threshold of the First Dynasty: A further Assessment”, E. M. C. van den Brink (Ed.), **The Nile Delta in Transition: 4th. – 3rd. Millennium B. C. içinde**, Tel Aviv, 1992, s. 385-394

²⁴⁰ B. Andelkovic, **Relations Between Early Bronze Age I Canaanites and Upper Egyptians**, Belgrade, 1995; B. Brandl, “Evidence for Egyptian Colonisation of the Southern Coastal Plain and Lowlands of Canaan during the Early Bronze I Period”, E. C. M. van der Brink (Ed.). **The Nile of Delta in Transition: 4th-3rd Millennium B. C. içinde** (s. 441-477), 1992; Gophna, “The Contacts Between En Besor Oasis, Southern Canaan and Egypt During the Late Predynastic and the Threshold of the First Dynasty: A further Assessment”, s. 385-394;

²⁴¹ Y. Yadin, “The earliest record of Egypt’s military penetration into Asia?”, **IEJ**, Sayı: 5/1, (1955), s. 1-17; E. D. Oren, “The Overland Route between Egypt and Canaan in the Early Bronze Age”, **Israel Exploration Journal**, Sayı: 23, (1973), s. 198-205.

²⁴² M. S. Drower & J. Bottero, “Syria Before 2200 B. C.”, **CAH Early History of the Middle East**, v. 1 c. 2, Cambridge, Cambridge University Press, 1971, s. 356.

²⁴³ T. A. H Wilkinson, **Early Dynastic Egypt**, London, Routledge, 1999, s. 56-58,

²⁴⁴ Yadin, “The earliest record of Egypt’s military penetration into Asia?”, s. 1-17; R. Weill, “Recherches sur la Ire Dynastie et les Temps Prépharaoniques”, **Bibliothèque d’Etude 38**, Cairo, IFAO, 1961, s. 20.

²⁴⁵ W. A. Ward, “The supposed Asiatic campaign of Narmer”, **Mélanges de l’Université Saint-Joseph** Sayı: 45, (1969), s. 205-21.

ihtiyaç duyulan yüksek kaliteli bakır, zeytinyağı, şarap gibi ürünlere olan isteğin bir sonucudur. Yine uzak bölgelerden araçlar sayesinde elde edilen lapis lazuli, gümüş ve kereste de Mısır'ın Kenan Ülkesi'nde ticari merkezler kurmaya başlamasındaki nedenler arasındadır²⁴⁶. Mısırlıların bu merkezler aracılığı ile ticaret yollarını tehditlere karşı korumak amacıyla inşa edildiği söylenilebilir.

Mısırlıların kurmuş oldukları bu ticari merkezlere, bugün İsrail topraklarında yer alan En-Besor'da, taze su kaynaklarının yanında, doğal bir tepe üzerine bir ileri karakol, örnek olarak gösterilebilir. Bu binada yapılan inceleme sonucu, binanın pusulanın noktalarına göre dikkatli bir şekilde hizalanarak düz bir çizgi üzerine oturtulduğunu göstermiştir²⁴⁷. Burada yapılan çalışmalar, sayısız çömlek parçası ile ilk hanedan krallarının isimleri kazınmış olan kil mühürleri gün yüzüne çıkarmıştır²⁴⁸. Güney Filistin'de yapılan arkeolojik kazı sonuçlarında, bu döneme ait ok uçları tespit edilmediği belirtilmiştir²⁴⁹. En-Besor'da kurulmuş olan ticari merkezin yapılmış özellikleri, bize yapılmış amacının ticari kervanlara yol göstermek amacıyla inşa edildiğini göstermektedir.

Buradan hareketle Güney Filistin'de inşa edilen bu karakolların temel olarak askeri nitelik taşımadığı belirtilebilir. Bölgede inşa edilen bu karakol ve ticaret merkezlerinin tamamen ekonomik amaçlar hedeflenerek, Mısır ile güney Kenan toprakları arasında ticaret yapan tüccarlara yardımcı olmak, ticareti kolaylaştırarak hızlandırmak ve tüccarları tehlikelerden korumak gibi nedenlere hizmet etmek adına yapıldığı düşünülebilir. Kazılarda ilk hanedan kral isimlerinin tespit edilmesi, Mısırlıların Kenan ülkesi içerisinde yer alan Güney Filistin ile olan ilişkilerini önemseydiğini göstermektedir.

Antik Mısır'ın Kenan Ülkesiyle olan ilişkileri, I. Mısır hanedanlığının ortalarından itibaren azalmaya başlamıştır. Firavun Anedjib dönemine gelindiğinde En-Basor'da

²⁴⁶ R. Gale, P. Gasson, N. Hepper, & G. Killen, "Wood", P. T. Nicholson, I. Shaw (Ed.). *Ancient Egyptian Materials and Technology* içinde (s. 349), 2000; Karin, N. Sowada, **Egypt in the Eastern Mediterranean During the Old Kingdom An Archaeological Perspective**, Switzerland, Academic Press Fribourg, 2009, s. 183-206; T. A. H. Wilkinson, "The Early Dynastic Period", A. B. Lloyd (Ed.). **A Companion to Ancient Egypt** içinde c. 1 (s. 59), 2010; Hornung, **Mısır Tarihi**, s. 14.

²⁴⁷ Wilkinson, "The Early Dynastic Period", s. 59.

²⁴⁸ Wilkinson, "The Early Dynastic Period", s. 59; P. Kaplony, "The 'En Besor Seal Impressions – Revised", E. C. M. van den Brink ve T. E. Levy (Ed.). **Egypt and the Levant: Interrelations from the 4th through the Early 3rd Millennium B.C.E.** içinde, Londra ve New York, 2002, s. 487–98.

²⁴⁹ A. Ben-Tor, "New Light on the Relations Between Egypt and Southern Palestine During the Early Bronze Age", **BASOR**, Sayı: 281, (1991), s. 8.

Mısır varlığı halâ korunmakla birlikte sadece Güney Filistin’de diğer Mısır varlığı gözle görülür bir şekilde azalmamış; I. hanedanlığın erken dönemleri ardından Güney Filistin-Mısır ilişkisi de gerilemeye başlamıştır²⁵⁰. Mısır-Filistin ilişkisinde bu gerilemenin nedenleri, Güney Filistin’de bulunan şehirlerin otorite ve bağımsızlıklarını arttırması ve bu dönemde Mısırın deniz ticaretini geliştirmeye başlaması nedeniyle bölgeye olan bağımlılığının azalmasıyla açıklanabilir²⁵¹.

I. Hanedanlık ve önceki dönemlerinde Güney Filistin’de Mısır’ın askeri faaliyetleri hakkında kanıt eksikliği bulunmakla beraber bu dönemde yapılmış olan olası Mısır seferleri de sadece yerli halkı işbirliği yapması amacıyla düzenlenmiş olan nadir cezalandırıcı saldırılar niteliği taşımaktadır²⁵². Mısırın bu bölgeye hâkim olma adına düzenlediği seferler ise göreceğimiz üzere M.Ö. II. binyılda gerçekleşmiştir.

Mısır’ın Kenan coğrafyasıyla kurduğu ilişkiler Güney Filistin ile sınırlı değildir. Lübnan’ın başkenti olan Beyrut’un 42 km. kuzeyinde yer alan Byblos kenti ile de ticari ilişkilerin kurulduğu bilinmektedir. Bu ilişkilerin hangi firavun zamanında başladığı bilinmemekle beraber, bu dönemin oldukça eskilere dayandığı söylenilebilir. Mısır’ın Byblos kenti ile olan ilişkisi, temelde Mısırdaki bulunmayan ve ihtiyacı hissedilen sedir ağacı ticaretine dayanmaktadır. Nitekim her ne kadar bugün Lübnan coğrafyasında sedir ağacı Eskiçağ’da olduğu kadar yaygın olmasa da, antik dönemde Lübnan coğrafyasında bulunan sedir ağaçları civar ülkeler için gerek gemi inşaatı, gerekse inşaat işleri için en önemli kaynağı oluşturmaktadır. Erken hanedan döneminde I. Mısır hanedan mezarlarında tespit edilen Byblos keresteleri bunu kanıtlamaktadır. Byblos limanında bulunan Mısır buluntuları, bize Suriye haricinde Lübnan ile de ticaretin deniz aracılığı ile yapıldığını göstermektedir²⁵³.

Eski Krallık dönemine gelindiğinde Antik Mısır ile söz konusu coğrafya arasında olan ilişkilerin devam ettiği görülmektedir. Ebla kenti kazılarında keşfedilen

²⁵⁰ Wilkinson, **Early Dynastic Egypt**, s. 130-131; U. Hortung, “Bemerkungen zur Chronologie der Beziehungen Ägyptens zu Südkanaan in spätdynastischer Zeit”, **MDAIK**, Sayı: 50, (1994), s. 112

²⁵¹ Brandl, “Evidence for Egyptian Colonisation of the Southern Coastal Plain and Lowlands of Canaan during the Early Bronze I Period”, s. 447-448.

²⁵² Wilkinson, **Early Dynastic Egypt**, s. 131.

²⁵³ D. B. Redford, **Egypt, Canaan and Israel in Ancient Times**, Princeton, Princeton University Press, 1992, s. 37-38; I. E. S. Edwards, “The Early Dynastic Period in Egypt”, I. E. S. Edwards vd. (Ed.) **CAH Early History of the Middle East**, v. 1 c. 2, Cambridge, Cambridge University Press, 1971, s. 45-46; W. S. Smith, “The Old Kingdom in Egypt and the Beginning of the First Intermediate Period”, **CAH Early History of the Middle East**, v. 1 c. 2, Cambridge, Cambridge University Press, 1971, s. 167.

buluntular, sadece Mısırın bu kent ile olan ilişkisini V. ve VI. hanedanlıklar (M.Ö. 2494-2181) devrinde mevcut olduğunu göstermemekle beraber; Byblos kenti ile ticari seferlerin bu dönemde bulunduğunu ve Mısır-Ebla ilişkisinde Byblos kentinin de aracılık yaptığını göstermektedir²⁵⁴. Lübnan’da bulunan Byblos kentinde keşfedilen bir takım tablet parçaları da Eski Krallık döneminde Suriye-Kenan bölgesinde Mısır’ın dini ve sanatsal anlamlarda nüfuz etmeye başladığını göstermekle beraber V. hanedan firavunlarından Userkaf ve Teti’nin adları Byblos kazılarında keşfedilmiştir. Bunun haricinde V. hanedanlığın sonunda (M.Ö. 2345) Mısırlıların Filistin’in yerleşik kültürlerine saldırdığına dair kanıtlar da bulunmaktadır²⁵⁵. Ancak bu saldırıların bir ceza seferi veya ticaret ağını korumaya yönelik bir sefer olma niteliği taşıdığı söylenilebilir.

M.Ö. II. binyıla girerken Mısır ve Kenan coğrafyası arasında ilişkilerde önemli değişiklikler yaşandığı görülmektedir. Mısır’da Eski Krallık’ın yıkılmasıyla beraber bunu takip eden İlk Ara Dönem’de (M.Ö. 2160-1994) Suriye’de Mısır etkisi azaldığı, Mısır’ın bölge ile olan ticareti de orantılı olarak düştüğü ve gemilerin artık Byblos’a ticari seferlerde bulunmadığı görülmektedir. Bu dönemde söz konusu coğrafyadan Mısır’a göçler başlamış ve “Asyalılar” Delta’da tehlike oluşturmaya başlamıştır. Ancak Mısırdaki XII. Hanedanlığı kurarak Orta Krallığı başlatan I. Amenemhet (M.Ö. 1985-1956) döneminde Asyalı göçlerini kontrol altına almak için Delta’da Asyalılara karşı mücadele edilerek Delta’nın doğusunda, Tummilat Vadisi olarak anılan yerin doğu tarafının sonunda “hükümdar surları” adı verilen duvarı inşa ettirilmiştir. Ancak bu savaşların nitelik ve boyutu hakkında bir bilginiz mevcut değildir. Orta Krallığın kurulmasıyla beraber Suriye-Kenan ile olan ticaret tekrar canlanmış ve tıpkı önceki dönemlerde olduğu gibi ağırlıklı deniz üzerinden yürütülmeye devam edilmiştir²⁵⁶.

I. Amenemhet’in ardından tahta çıkan I. Senusret (M.Ö. 1956-1911) genellikle Mısırın güney bölgesinde bulunan Nübye ülkesi ile ilgilenmiş olup, onun döneminde

²⁵⁴ Kuhrt, **Eskiçağ’da Yakındoğu**, s. 189; Hornung, **Mısır Tarihi**, s. 22; Liverani, **The Ancient Near East: History, Society and Economy**, s. 131.

²⁵⁵ Hornung, **Mısır Tarihi**, s. 22, 43-44; Smith, “The Old Kingdom in Egypt and the Beginning of the First Intermediate Period”, s. 181, 190;

²⁵⁶ Hornung, **Mısır Tarihi**, s. 60-67; G. Callender, “The Middle Kingdom Renaissance (c. 2160-1650)”, Ian Shaw (Ed.) **The Oxford History of Ancient Egypt**, Oxford, Oxford University Press, 2000, s. 147-148; W. C. Hayes, “The Middle Kingdom of Egypt, Internal Conflict from the Rise of the Heracleopolitans to the Death of Ammenemes III”, Ian Shaw (Ed.) **The Oxford History of Ancient Egypt**, Oxford, Oxford University Press, 2000, s. 496-497; Klengel, **Syria 3000 to 300 B. C.**, s. 41-42; C. Vogel, **The Fortifications of Ancient Egypt**, UK, Osprey Publishing, 2010, s. 7.

ülkenin kuzey-kuzeydoğu sınırları korunmaya çalışılmıştır. Suriye ve Filistin'deki kabile şefleriyle diplomatik ilişkiler yürütmüş olan firavun, bölge ile kereste ve diğer ticari emtia ticaretine de devam etmiştir. Selefinin Asyalı akınlarına karşı yapmış olduğu hükümdar surlarında ise askeri birlik bulundurulmaya devam edilmiştir. Bu dönemde kervan yollarını tehdit eden kabile şefleri de lanetleme metinlerinde “büyü kullanılarak” yok edilmiştir. Senusret döneminde ülkenin güney ve doğusunda elde edilen bu başarılar, Mısır ülkesinde onun ve halefinin döneminde bir barış ortamını meydana getirmiştir²⁵⁷.

Mısır'ın Suriye ile olan ticari ilişkileri I. Senusret'in ardılı II. Amenemhet (M.Ö. 1911-1877) döneminde de artarak devam etmiştir. Ticaretin ve ulaşımın geliştiği bu dönemde Asya'dan özellikle gümüş ve lapis lazuli ihraç edilmiş ve Ugarit kentinde Mısır eserlerine rastlanılmıştır. Yine bu dönemde köle ticareti de yapılarak Mısır'da Asyalı köle sayısı artmaya başlamıştır. II. Amenemhet döneminde Lübnan'da Byblos kenti ile uzun bir ticari ilişki mevcut olup, Suriye'nin kuzeyinde bulunan Tunip de Mısır'ın ticaret ortağı olarak anılmaktadır. Ancak bu dostâne ilişkilere karşılık düşmancıl tavırlar sergileyen Asyalı topluluklar da bulunmaktadır. Ardılı II. Senusret (M.Ö. 1877-1870) döneminde ise herhangi bir sefer kaydı görülmemekle beraber, bu firavun devrinde Mısır, selef firavunun başarıları ve Yakındoğu ile ticaretin bir sonucu olarak huzur ve refah dönemi yaşamaya devam etmiştir. Orta Krallık döneminde Kenan coğrafyası ile olan bu yoğun ilişkilerin bir sonucu olarak Kenan kültürü Mısır'a etki etmeye başlamıştır²⁵⁸.

III. Senusret (M.Ö. 1870-1831) dönemine gelindiğinde Mısır'ın Filistin üzerindeki faaliyetleri halâ devam etmekteydi. Bu firavun döneminde Güney Filistin'de askeri üsler kurularak, ticaret yollarında güvenlik sağlanmaya çalışılmıştır. Bu dönemde Mısır'ın Filistin'e yaptığı en az bir sefer bilinmekte olup, bu seferler ile Mısır doğuda Samiriye civarında bulunan Sihem kenti ve Kudüs'e kadar ulaşılmıştır. Bunun yanında Lübnan'da Byblos'ta da Mısır nüfuzu yoğun bir şekilde görülmeye devam etmekteydi. Nitekim bu kentte Byblos hükümdarı Mısır'ın yönetim memuru olduğunu belirten bir unvan taşımakta, bu kentte Mısır tanrılarına tapılmakta ve

²⁵⁷ Hayes, “The Middle Kingdom of Egypt, Internal Conflict from the Rise of the Heracleopolitans to the Death of Ammenemes III”, s. 500-501. Hornung, **Mısır Tarihi**, s. 65-66; Klengel, **Syria 3000 to 300 B. C.** s. 40.

²⁵⁸ Hornung, **Mısır Tarihi**, s. 66-67; Callender, “The Middle Kingdom Renaissance (c. 2160-1650)”, s. 152; N. Grimal, **A History of Ancient Egypt**, USA, Blackwell Publishing, 1988, s. 218.

Mısır yazı ile takvimi kullanıldığı görülmektedir. Bu dönemde Mısır’da büyük sayıda Asyalı varlığı da mevcuttur. Bu esirlerin bir kısmı önceki dönemlerde alınan esirler olup, bir kısmı da farklı yöntemlerle gelmiş olan göçmen ve esirlerden meydana gelmiştir²⁵⁹.

III. Amenemhet (M.Ö. 1831-1786) dönemine gelindiğinde Mısırda ekonomik ve politik anlamlarda gerileme görülmeye başlanılmıştır. Bu dönemde Mısırda yoğun inşaat işlerinde kullanılmak için faydalanan yüksek sayılarda Asyalı varlığı ve köylüden askere ve işçiye kadar çeşitli sınıflara mensup yeni Asyalıların gelmesi; ilerleyen dönemlerde Hyksosları Delta’ya yerleşmeye cesaretlendirerek Hyksosların Mısırın yönetimini ele geçirmesine giden yolu açmış olabileceği düşünülebilir.²⁶⁰

XIII. hanedana (M.Ö. 1773-1650) mensup olan Sehetepibre döneminde, Byblos kentinde yapılan çalışmalara göre bu kentin kralı Yakın-İl, firavun Sehetepibre’nin vasalıdır²⁶¹.

I. Neferhotep dönemine gelindiğinde Byblos kenti ve hükümdarı Yantin-Ammu (Mari kralı Zimri-Lim ile çağdaş) halâ bir Mısır vasalı olarak görünmekte olup, Mısır’a haraç vermektedir. Ancak Mari arşivlerinde Mısır’dan hiç bahsedilmemiş olmasından hareketle Mısır nüfuzunun Byblos kentinden öteye geçmediğini, bir başka deyişle Lübnan’ın kıyı bölgesinden öteye gitmediğini göstermektedir²⁶². Bu durumda söz konusu dönemde İsrail, Filistin ve Lübnan’nın Mısır etki ve nüfuz alanı altında olduğu söylenilebilir. Buna karşılık Mısır’ın bu dönemdeki bu gücüne

²⁵⁹ Hornung, **Mısır Tarihi**, s. 71-75; Callender, “The Middle Kingdom Renaissance (c. 2160-1650)”, s. 155.

²⁶⁰ Callender, “The Middle Kingdom Renaissance (c. 2160-1650)”, s. 157; Grimal, **A History of Ancient Egypt**, s. 169-170.

²⁶¹ Byblos kentinde yapılan kazılarda M.Ö. 18. Yüzyıla ait dört Byblos kralı mezarı bulunmuştur. Ancak bu, söz konusu yüzyılda başka Byblos kralı olup olmadığına ve hanedanın bu dönemde başladığına dair bir bilgi vermemektedir. Bu yüzyılda Byblos kralları sırasıyla I. Abi-Şemu (ölümü yaklaşık 1797), Yapi-Şemu-Abi (selefinin oğlu, ölümü 1790’ın öncesine koyulmaktadır), Yantin-Ammu (selefinin oğlu, yaklaşık 1750-1720. Neferhotep’in vasalı olup Mari kralı Zimri-Lim ile çağdaştır), İlimi-Yapi (gerek ölüm, gerekse hükümdarlık yılları bilinmemektedir. Yantin-Ammu’nun oğlu olup olmadığı da belirsizdir). Bak. W. F. Albright, “The Eighteenth-Century Princes of Byblos and the Chronology of Middle Bronze”. **Bulletin of the American Schools of Oriental Research**, Sayı: 176, (1964), s. 38-46. M.Ö. 1925-1825 arasında tarihlendirilen Kenan ülkesi ile ilgili metinlerde Byblos kentinde bir kraldan bahsedilmemekte olup, sadece “Asyalılar” ibaresi geçmektedir. Bak. W. F. Albright, “Remarks on the Chronology of Early Bronze IV-Middle Bronze IIA in Phoenicia and Syria-Palestine”. **Bulletin of American Schools of Oriental Research**, Sayı: 184, (1966), s. 28.

²⁶² Hornung, **Mısır Tarihi**, s. 75; Grimal, **A History of Ancient Egypt**, s. 185; W. C. Hayes, “Egypt: From the Death of Ammenemes III to Seqenenre II”, I. E. S. Edwards vd. (Ed.) **CAH History of the Middle East and the Aegean Region c. 1800-1300 B. C.**, v. I c. I, Cambridge, Cambridge University Press, s. 49.

karşılık, Neferhotep döneminde Delta'da Xoïs ve Avaris kentlerinde yerel yöneticilerin bağımsız olarak hüküm sürmesi, firavunun Mısır'ın tamamına hâkim olmadığı sonucuna varmamıza yol açmaktadır²⁶³.

Ancak XIII. Hanedana mensup olan I. Neferhotep ardından Mısır'ın Kenan coğrafyası üzerinde etkinliği azalmış ve hanedanın ikinci yarısı ardından Filistin'de Mısır izleri ortadan kalkmıştır. I. Amenemhet'in Asyalı akınlarına karşı kurduğu surlar da bu hanedan döneminde işlevini yitirmiş, bunun bir sonucu olarak Sami toplulukları Mısır'a hareket ederek, deltanın doğu kısmına yerleşmeye başlamışlardır. Hyksos olarak da bilinmekte olan bu Asyalı topluluklar, I. Neferhotep'in ardılı IV. Sobekhotep döneminde Avaris (Tell El Dab'a) ele geçirerek, tanrılarından olan Baal'ı Mısır tanrısı Seth ile özdeşleştirmiş ve merkezleri olarak seçtikleri Avaris'te (Tell el Dab'a) Baal adına bir kült merkezi kurmuşlardır²⁶⁴.

Tıpkı Kenanlılar gibi Batı Sami kökenli oldukları kabul edilebilecek olan Hyksoslar, Mısırlılar tarafından "Hekau-Kasut (Yunanca: Hyksos, Yabancı Ülkelerin Hükümdarları)", "Aamu (Asyalı)", Josephus tarafından "Çoban Krallar" gibi isimler ile anılmışlardır. Avaris'i M.Ö. 1730-1720 civarında ele geçirmelerinin ardından aşamalı olarak ilerlemeye başlayan Hyksoslar Memfis ve Doğu Delta'yı da egemenlikleri altına almışlardır. M.Ö. 1630 yılında Salitis ile hanedanlarını kurarak M.Ö. 1522 yılına kadar Mısır'a hükmetmişlerdir. Hyksos kökenli firavunların egemenliği döneminde Mısır Suriye-Kenan bölgesi ile ticari ilişkiler yeniden sağlanmış ve Kenan coğrafyasında sahil bölgesiyle deniz ticareti başlatılmıştır. Mısırda Batı Sami kökenli Hyksos egemenliği, XVIII. Hanedanın kurucusu Ahmose'nin (M.Ö. M.Ö. 1550-1525), Memfis ve Avaris'i Hyksosların elinden alarak, M.Ö. 1522 yılında Antik Mısır'da Hyksos egemenliğine son vermesiyle gerçekleşmiştir²⁶⁵.

²⁶³ Callender, "The Middle Kingdom Renaissance (c. 2160-1650)", s. 160; Hayes, "Egypt: From the Death of Ammenemes III to Seqenenre II", s. 49.

²⁶⁴ Hornung, **Mısır Tarihi**, s. 75-76; Grimal, **A History of Ancient Egypt**, s. 185; Hayes, "Egypt: From the Death of Ammenemes III to Seqenenre II", s. 50.

²⁶⁵ L. D. Morenz, & L. Popko, "The Second Intermediate Period and the New Kingdom", A. B. Lloyd (Ed.). **A Companion to Ancient Egypt** içinde, United Kingdom, Wiley-Blackwell, 2010, s. 103-104; Josephus, aynı zamanda Hyksos'lar için Hyksos kelimesi yerine "Çobanlar" kelimesini kullanmaktadır. Bak. F. Josephus, **Contra Apionem**, çev. J. M. G. Barclay, Leiden, Brill, 2007, 1.14 (s. 55-58); Grimal, **A History of Ancient Egypt**, s. 185-187, 192-195; J. Bourriau, "The Second Intermediate Period (c. 1650-1550)", I. Shaw, (Ed.). **The Oxford History of Ancient Egypt**, Oxford, Oxford University Press, 2000, s. 174-176; Hornung, **Mısır Tarihi**, s. 76-83; Hyksosların

Hyksosların Mısır'dan kovulmasının ardından başlayan Yeni Krallık döneminin ilk firavunu olan Ahmose, Hyksosları tamamen Mısır dışına çıkardıktan sonra sadece bununla kalmayarak Güney Filistin'e dek ilerleyerek Kenan'a giden yol üzerinde önemli bir kent olan Gaza (Gazze) yakınlarında Şaruhen'e (Tell el Accul/Tell el Farah)²⁶⁶ kadar giderek burayı ele geçirmiştir. XVIII. Hanedanlığın ilk kralı olan Ahmose ardından bu hanedan firavunları İsrail-Filistin bölgesini egemenlikleri altına almak adına seferlerde bulunmaya başlamışlardır²⁶⁷. Dolayısıyla XVIII. Hanedan ile birlikte Mısır'ın bölge hakkında uyguladığı siyasetin değişikliğe uğrayarak, sadece ticaret ile küçük çaplı ceza ve yağma seferleri yerine bölge üzerinde doğrudan egemenlik sağlamayı istediği söylenilebilir. Mısır'ın bölgeyi egemenliği altına almak istemesindeki temel nedeni, tıpkı önceki dönemlerinde olduğu gibi ekonomik amaçlarla gösterilebilir. Ancak Mısır'ın Suriye-Kenan bölgesinde egemenlik kurmasındaki diğer önemli nedenlerden biri de, tıpkı Hyksos egemenliğinde olduğu gibi, bir yabancı hükümdarlığının yaşanmamasıdır. Bu askeri nedenler aynı zamanda Suriye'yi egemenlik altına almanın uluslararası ticarete de ulaşmak anlamına gelmesine de hizmet etmektedir²⁶⁸.

Ahmose'nin ardılı olan I. Amenhotep (M.Ö. 1525-1504) döneminde Karnak'ta bir kapı üzerine işlenen bir hiyeroglif, Suriye'de bir şehir olan Tunip'ten bir adamı haraç verir şekilde göstermektedir. Bunun doğru olması takdirde I. Amenhotep'in de Suriye'de askeri faaliyetlerde bulunduğunu ifade edecektir²⁶⁹.

Bu dönemlerde yeni kurulan ve Mısır kaynaklarında Naharin (İki ırmak) adıyla anılmakta olan Mitanni Krallığı, bölgedeki güç dengesini değiştirmiştir. Ahmose

tanrılarında Baal'ın Kenan Dininde Yıldırım Tanrısı olması ve Hyksosların Batı Sami kökenli olması nedeniyle bize göre Hyksoslar Kenan kökenli olmalıdır.

²⁶⁶ Kent hakkında Tell el Farah önerisi de yapılmıştır. Bak. K. M. Kenyon, "Palestine in the Time of the Eighteenth Dynasty", **CAH History of the Middle East and the Aegean Region c. 1800-1380**, v. 2, c.1, Cambridge, Cambridge University Press, 1973, s. 553.

²⁶⁷ A. J. Spalinger, "Military Institutions and Warfare", (A. B. LLOYD Ed.). **A Companion to Ancient Egypt**, United Kingdom, Wiley-Blackwell, 2010, s. 439. E. D. Oren (Ed.). **The Hyksos: New Historical and Archaeological Perspectives**, Philadelphia, 1997, s. 253; Bourriau, "The Second Intermediate Period (c. 1650-1550)", s. 197; Grimal, **A History of Ancient Egypt**, s. 103. P. M. Fischer, "Coast Contra Inland: Tell El-Ajjul and Tell Abu Al-Kharaz During the Late Middle and Late Bronze Ages", **Levant**, Sayı: 14, (2004), s. 250; T. G. H. James, "Egypt: From the Expulsion of the Hyksos to Amenophis I", **CAH History of the Middle East and the Aegean Region c. 1800-1380**, v. 2, c.1, Cambridge, Cambridge University Press, 1973, s. 294-295.

²⁶⁸ M. Müller, "A View to Kill: Egypt's Grand Strategy in her Northern Empire", S. Bar vd. (Ed.). **Egypt, Canaan and Israel: History, Imperialism, Ideology and Literature**, Proceedings of a Conference at the University of Haifa, 2009, s. 237-238.

²⁶⁹ Klengel, **Syria 3000 to 300 B. C.** s. 90-91.

zamanında gücünü arttırarak Anadolu’da Hititleri yenilgiye uğratan Mitanniler, I. Amenhotep zamanında Hititleri Kuzey Suriye’den çıkarmıştır²⁷⁰. Suriye-Kenan bölgesinde ise Qatna ile Kadeş kentleri, Mitanni devletine bağlı bir vasal devlet veya bir müttefik haline gelmiştir²⁷¹. Böylece Mitanniler, I. Tutmosis (M.Ö. 1504-1492) döneminden II. Amenhotep (M.Ö. 1427-1400) döneminde bir barış antlaşması yapılana kadar Suriye-Kenan bölgesinde, Hitit devleti tekrar güçlenene dek, Mısır’ın karşısında önemli bir güç ve engel hâline gelmişlerdir.

Bu firavunun ardılı olan I. Tutmosis, doğu seferlerini sürdürmüştür. Bu dönemde firavun hükümdarlığının dördüncü senesinde, ortaya çıkan bu yeni güce karşılık Suriye’de Mısır egemenliğini tesis etmek ve Filistin’i olası saldırılardan korumak için için Mitanni Krallığı ile savaşa girmiştir. Başarılı bir Mitanni seferi ardından I. Tutmosis Mısır’a dönüş yolunda Asi nehri kıyısında Niya’da ilk kez fil avlayarak zaferini noktalamıştır. Bu dönemde Asya topraklarına yakın olması nedeniyle Memfis’te askeri bir karargâh da kurulmuştur. Bu karargâhın kurulmasıyla birlikte Mısır topraklarına güneyden gelebilecek bir tehdit bulunmadığı düşünüldüğü için, Mısır’ın dış politikası bu dönemde artık Asya olarak belirlenmiştir. I. Tutmosis devrinde Filistin’de sefer göstergesi bulunmadığı için²⁷² Bu dönemde İsrail-Filistin bölgesinde Mısır hâkimiyeti bulunduğu ve Mısırlıların artık Suriye’ye de girmeye çalıştıkları düşünülebilir. Ancak bu hâkimiyetin kısa süreli olduğu söylenebilir.

I. Tutmosis ardından II. Tutmosis’in (M.Ö. 1492-1479) kısa süre tahtta kalması ile Kraliçe Hatşepsut (M.Ö. 1473-1458) döneminde Somali kıyısında Punt topraklarına ticaret seferlerde bulunulması haricinde Asya topraklarına sefer düzenlenmeyerek savaş politikası terk edilmiştir. Bu dönemde Hitit Krallığı’nda iç savaşın olması

²⁷⁰ Wilkinson, **The Rise and Fall of Ancient Egypt**, s. 159; A. Bingöl, “Hurri’lerin Siyasi Organizasyonları”, **Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Sayı: 6/1, (2013), s. 124-125.

²⁷¹ Drower, “Syria c. 1550-1400”. s. 453; Bryce, **The Routledge Handbook of the Peoples and the Places of the Ancient Western Asia**, s. 571, 579; Liverani, **The Ancient Near East: History, Society and Economy**, s. 304.

²⁷² Hornung, **Mısır Tarihi**, s. 88-90; Klengel, **Syria 3000 to 300 B. C.** s. 90-91; Bryan, “The 18th Dynasty before the Amarna Period (c. 1550-1352 B. C.)”, s. 223-225; Wilkinson, **The Rise and Fall of Ancient Egypt**, s. 159; W. C. Hayes, “Egypt: Internal Affairs from Tuthmosis I to the Death of Amenophis III”, **CAH History of the Middle East and the Aegean Region c. 1800-1380**, v. 2, c.1, Cambridge, Cambridge University Press, 1973, s. 337.

Mitanni Krallığı'nın güç kazanmasına neden olmuş, Mısır'ın Suriye toprakları üzerindeki hâkimiyeti tekrar tehlikeye düşmüştür²⁷³.

Hatşepsut ardından tahta oturan III. Tutmosis (M.Ö. 1479-1428) döneminde Suriye-Kenan bölgesinde yerel krallar Kadeş kralı etrafında toplanarak bir koalisyon kurmuş, Mitanni krallığı'nı desteklemeye başlamışlardır. Bu hareketle birlikte Suriye topraklarının tamamıyla birlikte İsrail-Filistin topraklarının büyük bir kısmı yeniden Mısır egemenliğinden çıkmıştır. Bu yeni durum üzerine Mısır'da gücünü arttırmış olan III. Tutmosis, ilk seferini M.Ö. 1458 yılında ordusuna önderlik ederek Suriye-Kenan bölgesine yönelmiştir. I. Tutmose tarafından yenilgiye uğratılmış olan Mitanniler, III. Tutmosis dönemine kadar olan süreç içerisinde bölgede tekrar hâkimiyetlerini sağlamlaştırmışlar ve bölgedeki Kenanlı kralları Mısır hâkimiyetine karşı kışkırtarak, Kadeş prensi önderliğinde bir koalisyon oluşmasını sağlamıştır. III. Tutmosis, Ahmose döneminden beri Mısır egemenliğinde bulunan Gaza'dan harekete geçerek, Filistin'e girmiş, Megiddo'da Kadeş kralının yönettiği koalisyon ordusunu yenerek karargâhlarını yağmalamış ve Megiddo kalesini yedi aylık bir kuşatma ardından ele geçirilmiştir. Ancak bu büyük zafere karşın Mısırlılar Suriye-Filistin üzerinde eski egemenliklerini bu seferle tam anlamıyla tesis edememişlerdir. Nitekim kral bu bölgeye on altı sefer daha düzenlemek zorunda kalmıştır. Tüm bu seferler sonucunda Filistin tekrar tamamen Mısır egemenliğine girmiş, Güney Suriye'ye giden yolları Mısır'a açmıştır²⁷⁴.

Firavun, beşinci seferini Gubla'nın (Byblos) kuzeyinde bulunan Ullaza üzerine yapmış, ardından Ardata kentini almıştır. Bu seferle beraber Mısır'ın Lübnan-Suriye sahil bölgesindeki egemenliği güçlendirme amaçlanmıştır. Ertesi yıl altıncı seferini tekrar bu coğrafya üzerine yapan III. Tutmosis, Kadeş, Sumur ve Ardata'nın topraklarını yıkıma uğratmıştır. Ancak bu seferlere karşılık bölgede Mısır hâkimiyeti halâ oturtulamadığı söylenebilir. Nitekim firavunun yedinci seferinde Ullaza'nın tekrar ele geçirildiğinden bahsedilmektedir. Bu sefer sonucunda Ullaza'ya bir Mısır

²⁷³ Wilkinson, **The Rise and Fall of Ancient Egypt**, s. 164; Hornung, **Mısır Tarihi**, s. 90-93; Bryan, "The 18th Dynasty before the Amarna Period (c. 1550-1352 B. C.)", s. 226, 234; Drower, "Syria c. 1550-1400 B. C.", s. 444.

²⁷⁴ Wilkinson, **The Rise and Fall of Ancient Egypt**, s. 165; Hornung, **Mısır Tarihi**, s. 96; Bryan, "The 18th Dynasty before the Amarna Period (c. 1550-1352 B. C.)", s. 235, 237-238; Klengel, **Syria 3000 to 300 B. C.** s. 91; Drower, "Syria c. 1550-1400 B. C.", s. 444-451; M. Liverani, *International Relations in the Ancient Near East*, New York, Palgrave, 2001, s. 116-118; D. B. Redford, "The Northern Wars of Thutmose III", (Ed.) E. H. Cline & D. O'Conner, **Thutmose III a New Bibliography**, USA, The University of Michigan Press, 2006, s. 329-331.

birliği yerleştirilmiştir. Mısır'ın bölgedeki merkezlerinden biri hâline gelen Ullaza, ilerleyen dönemlerde bölgede yapılacak seferler için başlangıç noktasını oluşturmuştur. Bu seferler sonucu bölgedeki egemenliği güçlendiren III. Tutmosis, burada müstâhkem noktalar da kurarak Suriye içlerine yapılacak bir sefer için ikmâl noktası elde etmeyi ve buradan Mitanni üzerine yürümeyi planlamıştır. Bu kıyı garnizonları, Mısır donanması tarafından ikmal edilmekteydi²⁷⁵.

III. Tutmosis'in Mısır'ın bölgedeki egemenliğini tehdit eden Mitanni Krallığı üzerine yürümeden önce İsrail-Lübnan bölgesini güvene alması ve ikmâl hattını kurması, Mısır'ın M.Ö. 1447 yılında, hükümdarlığının gerçekteşirdiği sekizinci seferinde Fırat'a, ardından Mitanni Krallığı'nın içlerine kadar ilerlemesine olanak sağlamış ve Mitanni ordusu yenilgiye uğramıştır. Ancak yenilgiye uğratıldığından bahsedilen ordu, Mitanni krallığının ana kuvvetlerinden değildir. Firavun, metinde Mitanni kralının doğuya doğru kaçtığını söylemektedir²⁷⁶. Bu durum Mısırlıların ovayı yağmalamasına olanak sağlamış, Fırat'ı geçen firavun Kargamış önlerine kadar gelmiş, Asi nehri kıyısında Niya'da fil avlamış ve son olarak Kadeş kentini alarak seferi sonuçlandırmıştır. Buna karşılık bu seferde Suriye'de Humus ovasının kuzeyi Mısır hâkimiyetine alınamazken Humus ovasına kadar olan bölge Mısır'ın bir parçası hâline gelmiştir. III. Tutmosis'in Fırat nehrini geçmesi Yakındoğu'daki devletler üzerinde büyük bir etki yapmış ve Hitit, Babil ve Asurlar firavuna elçiler göndermiřtir²⁷⁷. Bu gibi askeri faaliyetlerin haricinde III. Tutmosis döneminde Lübnan'da Byblos kentinde Mısır tanrıçalarından Hathor'a bir tapınak adandığı da bilinmektedir²⁷⁸.

Böylece III. Tutmosis döneminde bugünkü İsrail, Filistin ve Lübnan topraklarında Mısır egemenliği tesis edildiği ve Suriye'nin Humus'a kadar olan bölümünün de Mısır egemenliğine girdiği söylenilebilir. Ancak Mısırın bu hâkimiyetinin sağlam temellere oturtulmadığı, gerek firavunun bölgeye yaptığı sonraki seferlerde, gerekse

²⁷⁵ Klengel, **Syria 3000 to 300 B. C.** s. 92; Hornung, **Mısır Tarihi**, s. 96-97; Redford, **Egypt, Canaan and Israel in Ancient Times**, s. 158-159; Drower, "Syria c. 1550-1400 B. C.", s. 454-455; Redford, "The Northern Wars of Thutmose III", s. 332.

²⁷⁶ Hornung, **Mısır Tarihi**, s. 97; Klengel, **Syria 3000 to 300 B. C.** s. 92-94; Drower, "Syria c. 1550-1400 B. C.", s. 455.

²⁷⁷ Bryan, "The 18th Dynasty before the Amarna Period (c. 1550-1352 B. C.)", s. 238-239; Hornung, **Mısır Tarihi**, s. 97; Klengel, **Syria 3000 to 300 B. C.** s. 92-94; Redford, **Egypt, Canaan and Israel in Ancient Times**, s. 158-159, 161; Drower, "Syria c. 1550-1400 B. C.", s. 455-457; Redford, "The Northern Wars of Thutmose III", s. 332; Kuhrt, **Eskiçağ'da Yakındoğu**, s. 424.

²⁷⁸ Hornung, **Mısır Tarihi**, s. 97.

ardılı döneminde bölgede Mısır egemenliğine karşı bir isyan çıkmasında görülmektedir. Firavun her ne kadar Suriye'yi Mısır egemenliğini almak adına büyük bir adım atmış olsa da, Mitanni Suriye üzerinde egemenliği kurma adına en büyük engellerden biri olmaya devam etmektedir. Mitanni ordusunun askeri ve politik gücünün azaltılamaması bu devletin Suriye-Kenan bölgesindeki Kadeş ve Tunip gibi kentlere verdiği desteğin devam etmesine olanak sağlamış ve Mısır'ın bu bölgedeki egemenliğini tehdit etmesinin önü kesilememiştir²⁷⁹.

III. Tutmosis bölgede hâkimiyetini arttırmak adına 9. seferini Nuhaşşe üzerine yaparak bazı kentlerini ele geçirmiş, 10. seferinde Mitanni ordusuyla savaşarak onları tekrar yenilgiye uğratmıştır. Firavunun 13. seferi de onun Nuhaşşe'de olduğuna ve esir ile haraç aldığına değinmektedir. Bu sefer sonucunda Alalah kralı (Niqmepa veya İlim-İlimma), firavuna köleler ve bakır gibi hediyeler yollamıştır. 17. seferini yine Suriye'de sahil bölgesine ve merkezi Suriye üzerine gerçekleştiren Tutmosis, İrqata'yı ve bölgede önemli Mitanni merkezlerinden biri olan Tunip'i yakmış, Kadeş'in bazı kentlerini almıştır. Ancak tüm bu zaferlere rağmen, III. Tutmosis döneminin sonunda Mısır'ın hâkimiyet alanı Lübnan'da bugünkü Akkar'dan, Suriye'de Humus'a uzarken, sahil bölgesinde ise Ugarit'in de işgal edildiği kabul edilirse bu kente dek uzun bir bölge Mısır egemenliğine girmiş ve Filistin'de Gaza kenti büyük bir idari merkez hâline gelmeye başlamıştır. Ancak Mısırın tüm zaferlerine rağmen Suriye'nin iç kesimlerinde ise kuzey ve merkezi Suriye Mitanni egemenliğinde kalmayı sürdürmüştür. Ancak Mısırın bölgedeki bu hâkimiyeti bir barış dönemini getirmemiş ve bütün başarıları karşılık ardılının bölgeye sefer düzenlemesi²⁸⁰, Mitanni tehlikesine karşı kalıcı bir çözüm elde edilemediğini göstermektedir. Mısır ve Mitanni bölgesinin hemen hemen sınırı civarında hâkimiyet çatışmaları devam etmiştir. Mısırın Suriye'de kalıcı sonuç elde

²⁷⁹ Redford, "The Northern Wars of Thutmose III", s. 334.

²⁸⁰ Mısır'ın Ugarit kentinde bulunan garnizonu Urk.IV 1312 adlı tabletin yorumlanmasına dayanmaktadır. Hornung, Ugarit'in II. Amenhotep zamanında işgal edildiğinden bahsetmektedir. Söz konusu tablet III. Tutmosis'in ardılı II. Amenhotep'e aittir. Bu kentin alındığı kabul edilirse, kentin III. Tutmosis tarafından alındığı, taht değişikliği gerçekleşikten sonra şehirde isyan hareketleri meydana geldiği düşünülebilir. Ugarit'in kısa bir süre dahi olsa Mısır egemenliğine girmediği durumda ise Mısır bölgede Ullaza'ya kadar uzamıştır. Bu dönemde Mısırın Ugarit kentini işgal edip etmediğini tam olarak söylemeyecek olsak da, EA 45 nolu Amarna mektubuna göre III. Amenhotep dönemlerinde Ugarit'in, Mısır egemenliğinde olduğunu ve egemenliğin M.Ö. 1400 civarında başladığını söyleyebiliriz. Yon, *The City of Ugarit at Tell Ras Shamra*, s. 20; EA 45 nolu metin için: Moran, *The Amarna Letters*, s. 118; Klengel, *Syria 3000 to 300 B. C.* s. 94-95 ve dipnot 58., Hornung, *Mısır Tarihi*, s. 100; Redford, "The Northern Wars of Thutmose III", s. 337; E. Pfoh, *Syria-Palestine in the Late Bronze Age*, New York, Routledge, 2016, s. 18.

edememesi, bölgenin coğrafi olarak Mitanni krallığına daha yakın olmasıyla açıklanabilir.

III. Tutmosis'in ölmesiyle beraber tahta gelen II. Amenhotep (M.Ö. 1427-1400), selefinin ölmesiyle beraber isyan ettiği kabul edilebilecek olan eden bölge kralları üzerine sefer düzenlemiştir²⁸¹.

Hükümdarlığının üçüncü senesinde, Kadeş yakınlarında bulunan ve selefinin de sefer yaptığı Takşi üzerine bir sefer yapmıştır. Firavun seferi esnasında burada 30 yerleşim yerini yağmalamıştır. Bu seferde isyan eden yedi kral ile savaşarak onları yenmiştir. Bu krallardan birini Napata duvarlarına ibret olması için astırırken, diğer kralları da Teb kentine götürerek teşhir ettirmiştir. Buradan Niya üzerine yürüyen Amenhotep ardından Kadeşe dönmüş ve Kadeş kralı tekrar bağlılık yemini etmiştir. Kadeş civarında bir okçuluk yarışması ve av düzenleyen firavun, ardından Filistin yoluyla Mısır'a dönmüştür.²⁸²

Yine bu döneme ait bir belgede, bir Mısır garnizonu bulunduğu belirtilen ve Ugarit önerisi getirilmiş olan kentte bir isyan hareketi görülmektedir. Bahsetmiş olduğumuz metin şu bilgileri vermektedir:

*Urk. IV 1312: Şimdi, majesteleri Ugarit kentinde bulunan bazı Asyalıların, majestelerinin garnizonunu şehirden kovmak ve majestelerine sadık olan (Ugarit şefinin) düşüncelerine bir değişiklik getirmek için plan tertip ettiğini ve duydu.*²⁸³

II. Amenhotep düzenlemiş olduğu sefer ile Suriye'de Asi Irmağı civarında Mısır hâkimiyetini korumayı her ne kadar başarsa da Mitannilerin Suriye-Kenan bölgesini

²⁸¹ Klengel, *Syria 3000 to 300 B. C.* s. 95-97; Bryan, "The 18th Dynasty before the Amarna Period (c. 1550-1352 B. C.)", s. 244-245; bu krallıkların Mitanni Krallığı'ndan destek almış olduğu da düşünülebilir.

²⁸² Klengel, *Syria 3000 to 300 B. C.* s. 95-97; Bryan, "The 18th Dynasty before the Amarna Period (c. 1550-1352 B. C.)", s. 244-245; Kuhrt, *Eskiçağ'da Yakınoğu*, s. 424-425.

²⁸³ S. Uljas, *The Modal System of Earlier Egyptian Complement Clauses*, Leiden, Brill, 2007, s. 284-285. Metinde geçen Ugarit kelimesi, orijinal metinde "İkt" olarak yazılmıştır. Bu nedenle bu kelimenin Ugarit kenti olup olmadığı tartışmalıdır. Ancak verdiğimiz metinde geçen kentin Ugarit olmadığı ve Ugarit krallığının III. Tutmosis veya ardılı II. Amenhotep döneminde bir Mısır garnizonu tarafından işgal edildiğine yönelik bir kanıtın bulunmadığına dair bir görüş de bulunmaktadır. Bak. Drower, "Syria c. 1550-1400 B. C.", s. 460-461; Klengel, *Syria 3000 to 300 B. C.*, s. 96; Pfoh de II. Amenhotep'in döneminde Ugarit'in Mısır egemenliğinde olduğunu söylemektedir. Bak. Pfoh, *Syria-Palestine in the Late Bronze Age*, s. 18; Bununla beraber Halef firavunlardan Akhenaton dönemine konulan EA 45 nolu metinde Ugarit kralı Ammişamru ve onun halefi II. Niqmaddu Suriye-Kenan bölgesinde vasal devletlerin gönderdiği mektuplarda kullandığı tipik giriş ifadelerini kullanmaktadır. Dolayısıyla tarafımızca Ugarit, Hitit vasalı olmadan önce III. Amenofis döneminde Mısır hâkimiyetinde bulunmaktadı ve Mısır egemenliği yaklaşık M.Ö. 1400 civarında başlamış olmalıdır. Bak. Moran, *The Amarna Letters*, s. 117-121; Yon, *The City of Ugarit at Tell Ras Shamra*, s. 20

başarıyla isyana teşvik etmesi²⁸⁴, Mitannilerin bu sefer sonucu güçten düşmediğini ve bölgede kesin bir Mısır hâkimiyeti kurulması karşısında halâ bir tehdit olduğunu bize göstermektedir.

Mısır'ın Kenan ülkesindeki egemenliği, bu dönemde kendisini din üzerinde açık bir şekilde göstermeye başlamıştır. Nitekim Kenan Dini tanrılarından olan Astarte ve Reşef gibi tanrıların kültleri Mısır Dininde artmaya başlanmıştır. Ancak II. Amenhotep dönemi sonlarında ortaya çıkan yeni bir gelişme, Mısır ve Mitanni Krallıkları arasında barış görüşmelerine yol açarak, Suriye üzerinde Mısır-Mitanni mücadelesini sona erdirmiştir. Ortaya çıkan bu gelişme, Hitit Krallığı'nda iç karışıklığın sona ermesi ve Hitit krallarının tekrar Kuzey Suriye'de yeniden etkinlik göstermeye başlamasıdır²⁸⁵.

II. Amenhotep dönemi sonlarında başlayan barış görüşmeleri ardılı IV. Tutmosis (M.Ö. 1400-1390) döneminde başarıyla sonuçlandırılmıştır. Böylece Mısır Kadeş kentine kadar çekilmiş ancak donanmasının üstün gücü sayesinde, Suriye'de egemen olduğu limanları koruyabilmiştir. Mitanni ile anlaşma sonucu Mitanni kralı Artatama'nın kızı IV. Tutmosis'e eş olarak verilmiştir. Mısır ile bu barış antlaşması sonucunda Mitanni krallığı her ne kadar Hitit Krallığı ile mücadelesini sürdürse de, Mısır cephesinde huzuru sağlayabilmiştir²⁸⁶.

Ardılı III. Amenhotep (M.Ö. 1390-1352) dönemine gelindiğinde Suriye'de önemli politik değişikliklerin meydana gelmeye başladığı görülmektedir. Bu dönemde Mitanniler ile barışın etkisiyle Mısır'da barış ve refahın egemen olmuştur. Bu dönemde Lübnan sahilindeki Byblos, Beyrut, Sidon ve Tyre kentleri; Ugarit-Byblos arasındaki alanda Amurrular ile Şam kralı Biryawaza Antik Mısır'a bağlı olan vasallardı. Ugarit ile Qatna şehirleri Mısır'ın etki alanına girmekteydi. Buna karşılık

²⁸⁴ Hornung, **Mısır Tarihi**, s. 99-100; Hornung Ugarit'in de bir Mısır garnizonu tarafından alındığını söylemekle beraber, bu konu kesin değildir. Bak. Klengel, **Syria 3000 to 300 B. C.** s. 96 ve dipnot 66.

²⁸⁵ Grimal, **A History of Ancient Egypt**, s. 217-218; Bryan, "The 18th Dynasty before the Amarna Period (c. 1550-1352 B. C.)", s. 240; Hornung, **Mısır Tarihi**, s. 99-100; A. Ceylan, "Hitit Kralı I. Şuppiluliuma'nın Dış Politikası Üzerine Bir Değerlendirme (Suriye ve Mısır)", **Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Dergisi Uluslararası Tarih ve Kültür Araştırmaları Dergisi**, Sayı: 1/1, (2019), s. 4-5.

²⁸⁶ Klengel, **Syria 3000 to 300 B. C.**, s. 96-97, 152; Redford, **Egypt, Canaan and Israel in Ancient Times**, s. 163-165; Hornung, **Mısır Tarihi**, s. 101; Bingöl, "Hurri'lerin Siyasi Organizasyonları", s. 126; Ceylan, "Hitit Kralı I. Şuppiluliuma'nın Dış Politikası Üzerine Bir Değerlendirme (Suriye ve Mısır)", s. 4-5.

ilerleyen dönemlerde Suriye-Kenan topraklarının kuzey bölgeleri, Hitit egemenliğine girecektir²⁸⁷.

III. Amenhotep döneminde karşımıza çıkan önemli isimlerden biri, Abdi-Aşırtı'dır. Abdi-Aşırtı Habiruları birleştirmiş, Mısır egemenliği olan topraklarda Amurru krallığının temellerinin atmıştır. Ancak Amurru krallığının kurulması daha sonra halefi ve oğlu olan Aziru tarafından gerçekleştirilmiştir²⁸⁸. Amurruları birleştiren Abdi-Aşırtı ve özellikle oğullarından Aziru, Habiru adında bir grupla güçlerini birleştirerek bu dönemde aktif faaliyet göstermiş, böylece Suriye-Filistin bölgesinde önemli bir rol oynayan kişiler olmuşlardır²⁸⁹.

III. Amenhotep döneminde bölgede önemli bir kişi olarak görebileceğimiz Abdi-Aşırtı, Mısır'a bağlı bir vasal krallık olmasına karşılık Mısır'ın bölgedeki diğer vasalları üzerine saldırarak Amurru'nun güneyinde yer alan Ardata ile Irqata'yı almış, ardından stratejik bir konumda bulunan ve Pahhanate adlı bir yetkilinin idaresinde olan Sumur'a doğru ilerleyerek burayı da işgal etmiştir²⁹⁰. Byblos kralı Rib-Haddi, III. Amenhotep'e işgali şu şekilde bildirmektedir:

EA 84: Krala, efendime, tüm ülkelerin üzerindeki güneşe [s]öyle: Hizmetkârınız ve ayağınız için tabure olan Rib-Hadda'nın mesajıdır. Güneşin, efendimin ayaklarına 7 kez ve 7 kez kapanırım. Bundan başka Abdi-Aşırtı'nın, köpeğin, hareketleri, kralın topraklarının ona katılması kralımın, efendimin gözünde memnuniyet verici mi, zira kendisi kendi toprakları için hiçbir şey yapmadı? Şimdi, gerçekten, Sumur, efendimin sarayı ve onun yatak odası ona kat[ıl]dı. O effen]dimin yatak o[da]sında uyudu ve [effendimin haz]fine] odasını açtı, ancak o (kral) hiçbir şey yapmadı. O kim, hain ve köpek, [o g]üçlü mü? Dahası, adamların [efendi]min huz[ur]unda [söyle]diğine göre

²⁸⁷ J. C. Darnell, & C. Manassa, **Tutankhamon's Armies: Battle and Conquest during Ancient Egypt's Late 18th Dynasty**, John Wiley & sons inc. 2007, s. 155-156; Bryan, "The 18th Dynasty before the Amarna Period (c. 1550-1352 B. C.)", s. 253.

²⁸⁸ A. Altman, "The Fate of Abdi-Ashirta", **Ugarit-Forschungen**, Sayı: 9, (1977), s. 1. Abdi-Aşırtı'nın Amurru krallığının kurulmasındaki rol için bak. H. Klengel, **Geschichte Syriens im 2. Jahrtausend V. U. Z.**, 2, Berlin, 1969, ch. 29.

²⁸⁹ El-Amarna mektuplarına göre Habirular, küçük ve düzensiz bir haydut grubu olup farklı etnik gruplardan meydana gelen ve toplumdan ayrı yaşayan göçebeler için kullanılan bir terimdir. Ticari kervanlara ve bazen de şehirlere saldırarak geniş tahribatlara yol açan Habirular saldırılarının ardından dağlardaki sığınaklarına doğru çekilirlerdi. Dolayısıyla Habiru'nun gücü, kuvvetinden değil; saldırdığı korkudan kaynaklanmaktaydı; Darnell & Manassa, **Tutankhamon's Armies: Battle and Conquest during Ancient Egypt's Late 18th Dynasty** s. 153-154; N. Na'aman, "Habiru and Hebrews: The Transfer of a Social Term to the Literary Sphere", **JNES**, Sayı: 45, (1986), s. 271-288; Redford, **Egypt, Canaan, and Israel**, s. 195; Bryce, **Ancient Syria: A Three Thousand Year History**, s. 47.

²⁹⁰ Bryce, **Ancient Syria: A Three Thousand Year History**, s. 48-50.

“Gubla [ele geçir]ildi; [hükümdarı çıldır]mış. Efendim bilmeli ki onlar Gubla’yı al[madı].”²⁹¹

Bu esnalarda Abdi-Aşırtı’nın faaliyetlerinden Mitanni Krallığı da rahatsızlık duymuş olmalıdır. Nitekim Mitanni kralı Tuşratta, III. Amenhotep’ten Amurru’ya karşı harekete geçmek için onay istemiştir. Mitannilerin istediği izin, III. Amenhotep tarafından verilmiş olmalıdır²⁹². Nitekim El-Amarna arşivinde Rib Haddi, şöyle anlatmaktadır:

EA 85: “...Dahası, [Mitanni kralı Sumur’a dek geldi. Gubla’ya kadar gelm[ek] istese de, içeceği su ol[madığı] için kendi topraklar[ına] geri döndü...”²⁹³

EA 86: ... “size Gündüz ve ge[ce ağıladı] [ve] [on]lardan Mitann[i]’ye alınanların çok fazla olduğunu[söy]lediler...”²⁹⁴

EA 95: “...Mitanni kralı Amurru ülkesini ziyaret etti ve dedi ki: “Ne kadar harika bir ülke! Ülkeniz çok büyük.”...²⁹⁵

Abdi-Aşırtı’nın aşağıda vereceğimiz EA 60 nolu metinde Hurrilerden bahsetmesi, bize Mitannilerin seferlerini Sumur’un Abdi-Aşırtı’ta tarafından alınması civarında düzenlediğini düşündürmektedir²⁹⁶.

Abdi-Aşırtı, III. Amenhotep’e gönderdiği bir mektupta Sumur’a (Tripoli yakınlarında) karşı olan faaliyetlerini²⁹⁷ şu sözlerle açıklamaktadır:

EA 60: “Güneşim, efendim olan kral’a: Hizmetçin, ayağının altındaki toprak olan Abdi-Aşırtı’nın bir [mesajıdır. Kralım, efendimin ayağına yedi kez ve yedi kez eğilirim. Zira ben, efendimin bir hizmetçisi ve hanedanının bir köpeği olarak tüm Amurru’yu kral, efendim adına korumaktayım. Pahhanate’ye, vekilime defalarca söyledim: ‘Yardımcı kuvvetleri al ve kralın topraklarını koru’. Gerçekten, Hurri kuvvetlerinin kralının (Mitanni Kralı) altındaki tüm krallar [x] topraklarını gaspetmeye çalışmaktadır, [ancak ben] onları k[oru]maktayım. [Bak:] Pahhanate, benim vekilim oradadır. Kral, güneş, ona Sumur ve Ullasa’yı korumadığımı sorabilir. Vekilim krala,

²⁹¹ Moran, *The Amarna Letters*, 155.

²⁹² Redford, *Egypt, Canaan and Israel in Ancient Times*, s. 171. Mitannilerin Amurru seferi için bak. A. Altman, “The Mitannian Raid on Amurru (EA 85: 51-55) Reconsidered”, *Altorientalische Forschungen*, Sayı: 30, (2003), s. 345-371.

²⁹³ Moran, *The Amarna Letters*, s. 157.

²⁹⁴ Moran, *The Amarna Letters*, s. 158.

²⁹⁵ Moran, *The Amarna Letters*, s. 169.

²⁹⁶ Mitanni ve Mısır krallıkları bu dönemde artık barış halindedirler. Mitanni Krallığı’nın bu seferi hakkında El-Amarna arşivleri Rib-Haddi’nin mektuplarındaki değinmeleri haricinde sessiz kalmaktadır. Mitanni devletinin başkenti ve arşivlerinin keşfedilmemiş olması seferin ayrıntılarına ulaşmamızı engellemektedir.

²⁹⁷ Darnell & Manassa, *Tutankhamun’s Armies: Battle and Conquest During Ancient Egypt’s Late 18th Dynasty*, s. 158.

güneşe bir göreve gittiğinde, ben Sumur'un tahılını ve kralımın, efendimin, güneşimin topraklarını koruyan kişiyim. Kral, efendim, Pahhanete'nin, vekilimin saldırılarına karşı beni bilsin ve bana güvensin."²⁹⁸

Ancak gerek Pahhanate, gerekse Rib-Haddi'nin mektuplarına karşılık Abdi-Aşırt'a'nın Sumur üzerinde egemenliğini koruması, bize III. Amenhotep'in onayını aldığını düşündürmektedir. Sumur ardından saldırılarına devam eden Abdi-Aşırt'a Byblos kentine kadar gitmiştir²⁹⁹. Bu durum bize Mitanni seferinin de Amurru tehlikesini azaltmadığını göstermektedir.

El-Amarna arşivinde Byblos kralı Rib-Hadda'nın yolladığı mektuplarda kral, efendisi firavuna askeri yardımda bulunması için yalvarmaktadır. Firavun Rib-Haddi'nin bu isteklerine karşılık olarak Beyrut, Sidon ve Tyre krallarına yazarak Byblos'a askeri yardımda bulunmalarını belirtmiş ve bu durum Rib-Haddi'ye de bildirilmiştir. Ancak Rib-Haddi'nin umudu, Beyrut kralı Yapah-Hadda ile Sidon kralı Zimredda'nın Amurrulara teslim olması ve Tyre kralının kendi vatandaşları tarafından öldürülmesiyle sona ermiştir. Firavuna yazdığı mektupta kendisini kendi adamlarının bile öldürmeye çalıştığını söyleyen Rib-Haddi firavundan yine cevap alamayınca III. Amenhotep'e yazdığı mektuplarda firavunu şehri terketmek veya Zimredda ile Yapah-Hadda gibi Abdi-Aşırt'a ile ittifak kurmak ile tehdit etmiştir³⁰⁰.

Tüm bu çabalarına karşılık, Rib-Haddi III. Amenhotep'ten istediği askeri yardımı elde etmeyi başarmıştır. Bu olay sonunda Abdi-Aşırt'a'dan bir daha bahsedilmemekte olup, öldürüldüğü düşünülebilir. Olay ardından yerine oğullarından Aziru geçmiştir³⁰¹.

III. Amenhotep döneminde önemli olan bir diğer gelişme, Ugarit kralı Ammitamru'nun firavuna yolladığı mektuptur. Bu mektup şu şekildedir:

EA 45: "[Krala], güneşe, [efendime söyle: Amm]istam[ru'nun mesajıdır. Ayağı]nıza 7 kez [ve 7 kez eğilirim. Kralın, güneşin, efendimin, evinin, baş eşinin ve [diğer] eşlerinin oğullarının,

²⁹⁸ Moran, *The Amarna Letters*, 131-132; Darnell & Manassa, *Tutankhamon's Armies: Battle and Conquest during Ancient Egypt's Late 18th Dynasty*, s. 158.

²⁹⁹ Bryce, *Ancient Syria: A Three Thousand Year History*, s. 48-50.

³⁰⁰ Moran, *The Amarna Letters*, s. 148, 151-153; Bryce, *Ancient Syria: A Three Thousand Year History*, s. 48-52; Darnell & Manassa, *Tutankhamon's Armies: Battle and Conquest during Ancient Egypt's Late 18th Dynasty*, s. 160-161.

³⁰¹ Bryce, *Ancient Syria: A Three Thousand Year History*, s. 48-50; Abdi-Aşırt'a'nın sonu hakkında bak. Altman, A. "The Fate of Abdi-Ashirta", s. 1-10.

*okçularının [krala, güneşe, efendime ait diğer her şeyin] [çok iyi gitmesini dile]rim....*³⁰²

Bu metine göre Ugarit kralı, III. Amenhotep'e hitap ederken Suriye-Kenan bölgesinde Mısır'ın vasalı olan diğer devletlerin kullanmış oldukları dili kullanmakta ve firavunu efendisi olarak görmektedir. Buradan hareketle bu dönemde Ugarit krallığı, Mısır'ın bir vasalı olduğu söylenebilir. Ancak bu vasallığın ne zaman başladığı henüz tartışma konusudur. Yon, Mısır'ın Ugarit krallığındaki egemenliğinin M.Ö. 1400 yılından, M.Ö. 1350 yılına kadar sürdüğünü, 1350 yılında ise Ugarit krallığının Hititlere bağlandığını belirtmektedir³⁰³. Bu konuda EA 47 nolu metin, bize Ugarit'in Mısır vasalı olduğu dönemi vermede önemli yere sahiptir:

*EA 47: ..Atalarım senin [atalar]ın için hizmet etti, [ve şimdi ben de kralın, güneşin, [efendi]min gerçek bir hizmetçisiyim...*³⁰⁴

Bu mektuba göre söz konusu Ugarit krallığı, Mısır'ın egemenliği altında bulunmaktadır ve bu egemenlik mektubu yollayan Ugarit kralından önce de söz konusudur. Buna rağmen mektubu yollayan Ugarit kralı belirlenememiştir. Ancak Ugarit'in Mısır vasalı olması M.Ö. 1400 civarında gerçekleştiği söylenebilir. Bu dönemde Mısır firavunu, IV. Tutmosis'tir. Buna karşılık bu egemenliğin başladığı dönem hakkındaki kesin bilgilere, yeni bulunacak olan yazılı belgelerle beraber ulaşılabacaktır.

III. Amenhotep'in halefi olan IV. Amenhotep, din değiştirerek "Akhenaton" adını almasıyla tanınmaktadır. Bu dönemde Mısır'da ciddi iç sorunlar yaşayan firavunun, Asya topraklarındaki gücü zayıflamış, firavun Suriye topraklarına gerekli askeri önemi verememiştir³⁰⁵. Nitekim bu dönemde Hititlerin Mitanni devletini sona erdirmesi ve Suriye'de aktif bir politika oynamasına karşılık Akhenaton'un bölge üzerine ileride değineceğimiz üzere sadece bir başarısız seferi bulunmaktadır. Bu dönemde de Ugarit Krallığı Hitit kralı ile antlaşma yapmadan önce Mısır'ın bir vasalıdır. Bu, Ugarit kralı II. Niqmaddu'nun Akhenaton'a yolladığı bir mektupta anlaşılmaktadır³⁰⁶:

³⁰² Moran, *The Amarna Letters*, s. 118-119.

³⁰³ Yon, *The City of Ugarit at Tell Ras Shamra*, s. 20; Yon'un vermiş olduğu tarihlere göre IV. Tutmosis-Akhenaton dönemlerinde Ugarit Mısır egemenliğindedir. Biz de bu görüşü paylaşarak, Mısır egemenliğinin M.Ö. 1400 civarında başlamış olabileceğini düşünmekteyiz.

³⁰⁴ Moran, *The Amarna Letters*, s. 119; Singer, "A Political History of Ugarit", s. 623.

³⁰⁵ Klengel, *Syria 3000 to 300 B. C.* s. 109.

³⁰⁶ Klengel, *Geschichte Syriens*, pt.2, s. 344; Moran, *The Amarna Letters*, s. 120 dipnot 1.

EA 49: “Krala, güneşe, efendime. Hizmetkârınız Niqm-Adda’nın mesajıdır. Kral, güneş ve efendimin [o]nun ev[inin], ba[ş] eşinin], ve [diğer] eşlerinin, [oğullarının, ok]çularının ve [krala ait olan her şeyin] güneş, efendim, iyi olsun.”³⁰⁷

Akhenaton’un egemenliği döneminde kendine çağdaş olan Hitit kralı Šuppiluliuma, Suriye topraklarında söz sahibi olmak istemiş ve Büyük Suriye Seferini düzenlemiştir. Bu sefer Mitanni ve onun Suriye toprakları üzerine olup, Mısırın egemenlik alanına doğrudan saldırı olmamıştır. Buna karşılık bu sefer sonucunda Mısırın da bölgedeki egemenliği etkilenmiş, Amurru, Kadeş ve Ugarit krallıkları Hitit egemenliğine girmiştir³⁰⁸.

Akhenaton’un Mısır tahtına gelmesiyle beraber olan gelişmelerden biri de Amurruların, Abdi-Aširta döneminde ele geçirdiği yerleri tekrar geri alma istemesidir. Nitekim Byblos kralı Rib-Hadda, Ullaza kenti hakkında şunu söylemektedir³⁰⁹.

EA 104: “Güneşime, efendime, krala söyleyin: Hizmetkârınız Rib-Hadda’nın mesajıdır. Efendimin ayağında 7 kez ve 7 kez eğilirim. Kral, efendim, bilmeli ki Pu-Bahla, Abdi-Aširta’nın oğlu, Ullaza’yı aldı. Ardata, Wahliya, Ampı ve Sigat onlarıdır... Eğer bu durumda hiçbir şey yapmazsanız onlar kesinlikle Sumur’u alacaklar ve yetkili ile yardımcı birlikleri öldürecekler. Ne yapmalıyım? Kendim Sumur’a gidemem; Ampı, Sigata, Ullaza ve Erwada benimle savaş halindeler. [Onlar] Sumur’a girdiğimi duyarlarsa gemileri olan bu şehirler ve kırsalda Abdi-Aširta’nın oğulları olacak. [Bana] saldıracaklar ve ben de çıkamayacağım ve Gubla Apıru’ya katılmış olacak.”³¹⁰

Šuppiluliuma’nın Büyük Suriye seferi civarında Abdi-Aširta’nın oğlu ve Amurru krallığının yeni kralı olan Aziru, Hititlerin bölgeye gelmesini fırsat olarak görerek babasının yolunu izlemeye devam ederek ve Sumur üzerine yürüyerek burada ağır

³⁰⁷ Moran, *The Amarna Letters*, s. 120-121.

³⁰⁸ I. Šuppiluliuma’nın Büyük Suriye Seferine ilerleyen bölümde değinilecektir. Bak. Klengel, *Syria 3000 to 300 B. C.* s. 109-110; I. Singer, *The Calm Before the Storm*, Atlanta, Society of Biblical Literature, 2011, s. 43-45; Beckman, *Hittite Diplomatic Texts*, s. 32-37; A. Goetze, “The Struggle for the Domination of the Syria”, I. E. S. Edwards vd. (Ed.). *The Cambridge Ancient History, History of the Middle East and the Aegean Region c. 1380-1000 B. C.*, Cambridge, Cambridge University Press, 1975, s. 1-16.

³⁰⁹ M. A. Eleaz, “The Egyptian Role in Ullaza During the Second Millennium B. C.”, *Egyptian Journal of Archaeological and Restoration Studies*, 2017, s. 33; Goetze, “The Struggle for the Domination of the Syria”, s. 11-12.

³¹⁰ Moran, *The Amarna Letters*, s. 177.

bir yıkım gerçekleştirmiş ve şehri almıştır³¹¹. Aziru bu durumu Akhenaton'a şöyle açıklamaktadır:

EA 157: “Kral[a], efendime] tanrım ve güneşime [s]öyleyin]: [Hizmetkârınız] olan Aziru'nun mesajıdır. [Efendimin ayağında] 7 kez ve 7 kez eğilirim]. Şimdi kral, efendim, bilmeli ki ben [sizin] daima hizmetkârınızım. Ben efendimin emirlerinden asla çıkmadım. Efendim, ilk andan beri kralın, efendimin hizmetine [girmek] istedim, ancak Sumur'un ileri gelenleri bana izin vermedi... ve böylece [xxx] eğer Hatti kralı bana karşı savaş için ilerlerse kral, efendim, bana yardım için asker ve savaş arabası vermelidir, ve ben kralın, efendimin topraklarını koruyacağım.”³¹²

Bu ağır yıkım ardından Akhenaton ve Aziru arasında olan mektuplaşmalarda Akhenaton Sumur kentinin neden tekrar imar edilmediğini sormakta ve Aziru kentini imar edeceğini bildirmektedir³¹³. Bu durumun hemen ardından Sidon kralı Zimredda da Aziru ile ittifak kurmuştur. Aziru Byblos'un topraklarını yağmalamış ve kralı Rib-Haddi'yi şehirden uzaklaştırmış ve bu esnada Niya kentini de almış, Etakama ile dost olmuştur³¹⁴. Bu sıralarda I. Şuppiluliuma Suriye'de Nuhaşşe'ye doğru ilerlemeye başlamış ve Aziru'ya elçiler yollamıştır.

Gelişen bu durumu bir tehlike olarak gören Akhenaton, Aziru'yu Mısır'a çağırmıştır. Aziru bu daveti her ne kadar kabul etse de, Hitit kralının Nuhaşşe'de olduğunu, Hitit kralının buradan ayrılır ayrılmaz geleceğini belirtmektedir. Nitekim EA 169 ve 170 nolu El-Amarna mektupları Aziru'nun Mısırdaki olduğunu göstermektedir. Aziru Mısır'da bir-iki yıl alıkonulsa da, sonunda ülkesine geri gönderilmiştir³¹⁵. Ancak

³¹¹ Redford Sumur'un alınışını Hititlerin saldırısına koymaktadır. Tezimizde konu “Büyük Suriye Seferi” olarak alındığı için Sumur'un alınışı da bu döneme denk gelmektedir. D. B. Redford, **Akhenaten the Heretic King**, Princeton, Princeton University Press, 1984, s. 200-201; Singer, **The Calm Before the Storm**, s. 208-210;

³¹² Moran, **The Amarna Letters**, s. 243.

³¹³ Moran, **The Amarna Letters**, EA 159-160.

³¹⁴ Redford, **Akhenaten the Heretic King**, s. 201; Goetze, “The Struggle for the Domination of the Syria”, s. 12; Darnell & Manassa, **Tutankhamon's Armies: Battle and Conquest during Ancient Egypt's Late 18th Dynasty** s. 166.

³¹⁵ Redford, **Egypt, Canaan and Israel in Ancient Times**, s. 176; Moran, **The Amarna Letters**, s.247-256; Ceylan, “Hitit Kralı I. Şuppiluliuma'nın Dış Politikası Üzerine Bir Değerlendirme (Suriye ve Mısır)”, s. 5. Firavun Aziru'ya yazdığı EA 162 nolu mektupta “Efendisinin savaşta olduğu bir krala karşı neden barış halinde olduğunu ve Kadeş kralı Etakama ile ittifak kurduğunu” söylemektedir. (Firavunun bahsettiği birlikte yiyecek ve içecek içmeleri, yemeklerin ittifakı kesinleştiği ve yalnızca müttefikler ve dostlar içinde paylaşıldığını göstermektedir.) Akhenaten ayrıca “kralının tarafını belirtmekte ve ona ne olduğunu” sormaktadır. Ancak bu durum Hititlerle Aziru'nun ilk bağlantısı ile ilgili olmalıdır. Firavun ardından Aziru'yu Mısır'a çağırılmaktadır. Aziru Mısır ziyareti ardından Hititlerin vasalı haline gelmiş olmalıdır. EA 162 nolu metin için bak. Moran, **The Amarna Letters**, s. 248-250.

döndüğünde Hitit kralı ile iletişime geçmiş ve Hititlerle bir vasallık antlaşması yapmıştır³¹⁶.

Böylece Šuppiluliuma Suriye seferi sonucunda Kadeş kralı Etakama, Amurru kralı Aziru ve Ugarit Hitit hükümdarlığı altına girmiş, Byblos kenti Rib-Haddi'nin krallıktan düşmesiyle Aziru'ya katılmış ve Mısır ikmâl üssü olarak faydalandığı liman kentlerini kaybetmiştir. Böylece Mısır egemenliği bu dönemde Şam'a kadar gerilemiştir. Ancak bu durum karşısında Akhenaton, sadece bir sefer girişimi yapmış, bunun haricinde herhangi bir girişimde bulunmamıştır³¹⁷.

Akhenaton'un ardından Mısır tahtına M.Ö. 1336-1327 yılları arasında Smenkhare ve Tutankhamon geçmiştir. Tutankhamon hükümdarlığı esnasında Mısır, bu duruma müdahale etme ihtiyacı hissederek, M.Ö. 1328 yılında Hititlere karşı harekete geçmiştir. Bu kayıtlarda Aziru, Hitit safında görünmektedir. Bu durumu haber alan Šuppiluliuma, halâ Mısır egemenliğinde bulunan Güney Suriye'de Beqa vadisinde Amqa'ya küçük bir karşı saldırı düzenlemiştir³¹⁸. Tutankhamon öldüğünde Mısır'ın Suriye-Kenan toprakları sahil şeridinde Byblos, iç kısımlarda ise Kadeş'in güneyine kadar gerilemiştir³¹⁹. Ancak Tutankhamon'un hükümdarlığı kısa sürmesi nedeniyle Suriye-Filistin durumu uzayarak, kaçınılmaz olan savaş ardılı dönemine sarmıştır.

Suriye-Kenan bölgesindeki bu karışıklık, Hititlerin Mitannileri güçten düşürmesi ve bu devletin Suriye vasalları kendi egemenliğine alması bölgede güç dengesini değiştirerek Mısırlılar ile Hititleri sınır komşusu yapmış ve Mısır-Hitit savaşına ortam hazırlamıştır.

Mısır firavunu Tutankhamon'un ölmesi, bu savaşa giden yolu açmıştır. Bu esnada Hitit tahtında halâ Šuppiluliuma oturmakta olup, Kuzey Suriye'de Kargamış kentini

³¹⁶ Redford, **Egypt, Canaan and Israel in Ancient Times**, s. 177; Darnell & Manassa, **Tutankhamon's Armies: Battle and Conquest during Ancient Egypt's Late 18th Dynasty** s. 166; Ceylan, "Hitit Kralı I. Šuppiluliuma'nın Dış Politikası Üzerine Bir Değerlendirme (Suriye ve Mısır)", s. 5. Antlaşma metninde Aziru'nun "Mısır topraklarının kapısından, bir Hitit vasalı olmaya geldiği" yazılıdır. Beckman, **Hittite Diplomatic Texts**, s. 32-38.

³¹⁷ Hornung, **Mısır Tarihi**, s. 110; Spalinger, "Military Institutions and Warfare", s. 441; Singer, "The Calm Before the Storm", s. 212; EA 189 nolu metinde Etakama bağlılık bildirir de, diğer tüm mektuplar bir Hitit vasalı olduğunu açıkça göstermektedir. Nitekim EA 174, 175, 176 ve 363 nolu mektuplar Kadeş kralı Etakama'nın Hitit kralına yardımcı olduğunu ve "kralının şehirlerini ateşe verdiğini" söylemektedir. Bryce, **Ancient Syria: A Three Thousand Year History**, s. 62; Moran, **The Amarna Letters**, s. 260-261, 269-270, 361-362.

³¹⁸ Hornung, **Mısır Tarihi**, s. 110-114; Bryce, **Ancient Syria: A Three Thousand Year History**, s. 62-63.

³¹⁹ G. W. Ahlström, **The History of Palestine from the Palaeolithic Period to Alexander's Conquest**, Sheffield, Sheffield Academic Press, 1993, s. 237.

kuşatmaktadır. Selef firavunlardan Ahkenaton'un bir kızı ve Tutankhamon'un eşi olan Ankhesanamon farklı bir karar alarak Hitit kralı I. Šuppiluliuma ile iletişime geçerek oğullarından birini kendisine eş olarak talep etmiş, onu Mısır firavunu olarak istemiştir. Ancak bu tekliften şüphelenen Hitit kralı oğlunu yollamadan önce durumu araştırmaya karar vermiştir. Hitit kralı yaptığı araştırma sonucu Ankhesanamon'un doğru söylediğini anlayarak, isteği kabul etmiş ve oğullarından Zannanza'yı Mısır'a yollamıştır. Buna karşılık bu vakit kaybının bir sonucu olarak Ay, Mısır'da tahta çıkmış, Zannanza ise yolda öldürülmüştür. Ancak yaşlı olan Ay kısa süre sonra ölünce (M.Ö. 1327-1323) yerine Mısır generali Horemheb (M.Ö. 1323-1295) geçmiştir. Šuppiluliuma ise oğlunun öldürülmesinden intikam almak adına Mısır'ın Suriye-Kenan bölgesindeki topraklarına bir ceza saldırısı düzenlemiştir³²⁰.

Horemheb ardından tahtına I. Ramses (M.Ö. 1295-1294) gelmiştir. Kısa süren hükümdarlığı ardından I. Seti (M.Ö. 1294-1279) Mısır tahtına oturmuştur. Bu dönemde Mısırın, Suriye-Kenan bölgesinde selef firavunların ihmâli ve kısa süreli firavunların bir sonucu olarak, kaybettikleri egemenliklerini geri kazanmaya çalıştığı söylenilebilir. Nitekim I. Seti'nin ilk seferi, Filistin coğrafyasına yönelik olmuştur. Bu dönemde Filistin dâhil olmak üzere Mısır'ın bölgede egemenliği tamamen kaybedip geri çekildiği veya Filistin dâhil olmak üzere bölge egemenliğinin ciddi bir sarsıntı geçirmiş olduğu kabul edilebilir. Nitekim I. Seti ilk seferini Filistin üzerine yaparak, Gaza kentini almıştır. Ardından kuzeye doğru ilerlemeyi sürdürerek Lübnan'a kadar gitmiş ve Tyre kentini almıştır. Bu seferi takip eden senede bu defa firavun Hitit egemenliğinde olan Kadeş üzerine yürümüştür. Firavunun 4. Seferi hakkında fazla bir bilgi olmamakla beraber, bu seferin Hititlere karşı olduğu bilinmektedir. Buna karşın hedef daha geniş tutularak Lübnan'a kadar ilerlenerek Hititlere karşı yapılacak olan savaş için art bölgeyi güven altına almayı amaçlamıştır. Buna karşılık Suriye-Kenan bölgesinin tekrar Mısır hâkimiyetine alınması ardılı

³²⁰ Hornung, **Mısır Tarihi**, s. 112-113; Bryce, **Ancient Syria: A Three Thousand Year History**, s. 44-45, 63-65; J. V. Dijk, "The Amarna Period and the Later New Kingdom", Ian Shaw (Ed.) **The Oxford History of Ancient Egypt**, Oxford, Oxford University Press, 2000, s. 283-284; C. Aldred, "Egypt: The Amarna Period and the end of the Eighteenth Dynasty", I. E. S. Edwards vd. (Ed.) **CAH History of the Middle East and the Aegean Region c. 1380-1000** v. 2 c. 2, Cambridge, Cambridge University Press, 1975, s. 69; Ceylan, "Hitit Kralı I. Šuppiluliuma'nın Dış Politikası Üzerine Bir Değerlendirme (Suriye ve Mısır)", s. 7.

döneminde gerçekleşmiştir. I. Seti'nin seferleri sonucunda Suriye-Kenan bölgesinde Mısır egemenliği Kadeş'in güneyine kadar uzanmıştır³²¹.

I. Seti'nin halefi olan II. Ramses (M.Ö. 1279-1213), düzenlediği ilk Suriye seferinde ilk önce Tyre ve Byblos'a gelmiş, ardından Amurru ülkesine dönerek Hitit vasalı olan Amurru ülkesini ele geçirmiştir. Bu dönemde Aziru ölmüş veya egemenliği kaybetmiş olmalıdır. Nitekim bu seferde Amurru kralı olarak Bentešina isimli bir kişiden bahsedilmektedir³²². Amurru ülkesinin fethi, Ugarit'e dek olan bölgeyi tekrar Mısır egemenliği altına almıştır³²³.

Suriye topraklarını elinde tutmak isteyen Hitit kralı I. Muwatalli hazırlıklara başlayarak, ordusunun başında Mısır'a karşı bir sefere çıkmıştır. Savaş alanına Mısır kuvvetlerinden önce varan Hitit kralı ile Kadeş kralı dâhil olmak üzere müttefikleri Mısır ordusuna Kadeş kentinin arkasında bir pusu kurmuştur. Bu esnada firavuna "Hitit ordusundan kaçan iki bedevi" Hitit ordusunun Tunip kentinin kuzeyinde, Halep'te olduğu ve Mısırlılardan korktukları için gelemedikleri söylenmiştir³²⁴.

Bu istihbarat bilgisi nedeniyle Mısır ordusunu henüz yürüyüş hâlinde olup, firavun dört bölüğünün ilk bölüğünü alarak hızlıca Kadeş'e ilerlemeye başlamıştır. İlk Mısır bölüğünün geçmesine izin veren Hitit kralı, ikinci bölük yürüyüş halindeyken atlı araba birlikleriyle saldırarak yok etmiş, ardından firavunun bulunduğu ilk bölüğe saldırmıştır. II. Ramses bu zor durumdan üçüncü bölüğün Hititlere arkadan saldırmasıyla kurtulmuş, gün batımına yakın dördüncü bölüğün de savaşa katılmasıyla ertesi gün savaş için hazır olunabilmiştir. Buna karşılık her ne kadar Mısır atlı araba birlikleri Hitit atlı birliklerinden fazla olsa da, Muwatalli'nin güçlü ordusu durumunu koruyabilmiş, böylece savaş kazanan olmadan bitmiştir³²⁵.

Ancak bu savaştan Hititlerin galip ayrıldığı söylenilebilir. Nitekim savaş sonucunda II. Ramses Mısır'a dönmek zorunda kalarak Amurru topraklarını Hititlere bırakmıştır. Buna karşılık Suriye-Kenan toprakları üzerinde M.Ö. 1270 yılına kadar

³²¹ Hornung, **Mısır Tarihi**, s. 114-115; Grimal, **A History of Ancient Egypt**, s. 247.

³²² Amurru Kral listesi için bak. Singer, **The Calm Before the Storm**, s. 227.

³²³ Grimal, **A History of Ancient Egypt**, s. 253; Hornung, **Mısır Tarihi**, s. 116-117. Ugarit bu dönemde bir Hitit vasalıdır. II. Ramses'in seferi Amurru ülkesini tekrar Mısır egemenliği altına alarak Ugarit'i sınır yapmıştır. Böylece Hitit kralı Muwatalli Amurru ülkesini almak için tekrar sefer yapmış ve Kadeş savaşı gerçekleşmiştir.

³²⁴ Bryce, **Ancient Syria A Three Thousand Year History**, s. 74; Dijk, "The Amarna Period and the Later New Kingdom", s. 289.

³²⁵ Grimal, **A History of Ancient Egypt**, s. 255; Hornung, **Mısır Tarihi**, s. 117; Bryce, **Ancient Syria A Three Thousand Year History**, s. 76.

Hitit-Mısır mücadelesi devam etmiş, ancak Mısırlılar bir daha Kadeş ve Amurru topraklarını alamamıştır³²⁶. Hititler Amurru kralı Bentešina'nın yerine ise Şapili'yi getirmişlerdir³²⁷.

Mısır ve Hitit krallıklarının bölgeye hâkim olmak adına yaptıkları mücadele, yine bölgede yeni bir gücün yükselmesiyle kesilmiştir. I. Muwatalli ardından tahta gelen III. Hattuşili döneminde Asur devleti tehlikeli bir şekilde yükselmeye başlayınca II. Ramses ile III. Hattuşili bir barış yapmayı kabul etmişlerdir. Mısır ve Hitit krallıkları arasındaki sınır da çizilerek Amurru'nun bir bölümü Mısırlılara verilmiş, Kadeş ise Hitit krallığına bırakılmıştır. Krallıklar arasındaki sınır, Byblos-Şam çizgisi olarak belirlenmiştir. Bu barış ardından çatışmalar kesilmiş ve Hitit ve Mısır ilişkileri düzelmeye başlamıştır. II. Ramses, III. Hattuşili'ye gönderdiği bir mektupta, Hitit kralıyla birebir görüşmek adına Kenan Diyarında buluşmayı yazmıştır. Ancak krallar arasındaki bu görüşme gerçekleştirilememiştir³²⁸. Böylece Suriye-Kenan bölgesinde kargaşa biterek geçici bir barış ve huzur ortamı sağlanmıştır.

II. Ramses'in ardından Mısır tahtına geçen Merneptah (M.Ö. 1213-1203) döneminde Hitit, Amurru ve Ugarit gibi önceden savaş hâlinde olunan krallıklar, artık dost olarak görülmektedirler. Ancak bu sefer Yakındoğu kıtlık ve deniz halklarının tehditlerine maruz kalmıştır. Bu dönemde Mısır'ın da iç karışıklığa düşmesi, dost krallıklara yardım edememesine sebep olmuştur. Deniz halkları Ugarit, Amurru ve Hitit krallıklarını yıkmış ve İsrail'de Hayfa'dan Akka'ya kadar olan kıyı bölgesini de tahrip etmişlerdir. Lübnan'da Byblos kenti bu saldırıdan etkilenmezken Güney Filistin de bir süre Mısır egemenliğinde bulunmaya devam etmiştir. İstilacı deniz kavimleri Libyalılar ile birleşerek Mısır'a saldırırsa da firavun tarafından yenilgiye uğratılmışlardır. Merneptah bu zaferinin anısına diktirdiği İsrail Stelinde (Merneptah Steli olarak da bilinen bu stelde ilk kez "İsrail" adı geçmektedir.) bir parçada Mısır'ın hâkim olduğu bölge ve halkları arasında Suriye-Kenan coğrafyasına Kenan,

³²⁶ Dijk, "The Amarna Period and the Later New Kingdom", s. 289-290; Hornung, **Mısır Tarihi**, s. 117; Bryce, **Ancient Syria A Three Thousand Year History**, s. 74-76. Kadeş antlaşması imzalanana kadar II. Ramses bölgeyi tekrar elde etmek adına seferlerde bulunsalar da kalıcı bir çözüm bulamamışlar ve barış yapmak durumunda kalmışlardır. Bak. Grimal, **A History of Ancient Egypt**, s. 256-257.

³²⁷ Singer, **The Calm Before the Storm**, s. 4.

³²⁸ Hornung, **Mısır Tarihi**, s. 117-118; Grimal, **A History of Ancient Egypt**, s. 268.

Askalon ve Gezer anılmaktadır³²⁹. Byblos kentinin saldırılardan etkilenmediği ve Hayfa-Akka arasındaki bölgenin sadece tahrip edilmesi Mısır'ın bölgede egemenliğinin devam ettiğini, ancak sarsıntı geçirmeye başladığı söylenilebilir.

Ardılı III. Ramses (M.Ö. 1184-1153) dönemine gelindiğinde Ugarit ve Hitit krallıkları artık yıkılmıştır. Deniz halkları ise saldırılarına Mısır'da halâ devam etmektedirler. Ancak Deniz halklarının denizden başlattığı saldırı Nil'in delta ağızlarında, karadan başlattıkları saldırı da Güney-Kuzey Filistin'de yenilgiye uğratarak durdurulmuştur. Bundan sonra III. Ramses bu halklarla antlaşma yaparak, deniz kavimlerinden Filistinlilere Gazze ve Askalon'da toprak vermiştir. III. Ramses'in ardıllarından olan VI. Ramses (M.Ö. 1143-1136) döneminde ise Demir Çağı nedeniyle bakır madenleri önemini kaybetmiş, Güney Filistin'deki son Mısır üsleri de böylece stratejik önemlerini kaybederek bir süre sonra terk edilmiştir. XI. Ramses (M.Ö. 1099-1069) döneminde ise Mısırın Suriye-Kenan bölgesinde gücü kalmamış olup, Lübnan'da Byblos, Sidon ve Arvad bu bölgeye kadar ilerlemiş olan Asur kralı I. Tiglat-Pileşer'e (M.Ö. 1115-1076) boyun eğmiştir³³⁰. Bu gelişme ardından Mısır'ın Suriye-Kenan bölgesi üzerindeki egemenliği son bulmuştur.

3.2. Hitit Krallığı'nın Suriye-Kenan Bölgesi Politikası

Hitit Krallığının Suriye politikası, Hitit Devleti'nin kurucusu olarak kabul edilen I. Hattuşili döneminde başlamıştır (Hitit kral listesi için bak. Tablo VI). Nitekim Hattuşili'ye ait belgeler, bize kralın ilk seferlerini Kuzey Suriye'ye düzenlediğini göstermektedir. Kuruluş aşamasını tamamlamalarının ardından Hititler, ekonomik anlamda güçlerini arttırmak istemişler ve bu doğrultuda zengin bölgelere doğru genişlemeye çalışmışlardır. Hititlerin bu dönemdeki Suriye seferleri, başkenti Halpa

³²⁹ R. O. Faulkner, "Egypt: From the Inception of the Nineteenth Dynasty to the Death of Ramesses III", I. E. S. Edwards vd. (Ed.) **CAH History of the Middle East and the Aegean Region c. 1380-1000**, v. 2, c.2, Cambridge, Cambridge University Press, 1975, s. 232-234; Hornung, **Mısır Tarihi**, s. 119-120; R. D. Barnett, "The Sea Peoples", I. E. S. Edwards vd. (Ed.) **CAH History of the Middle East and the Aegean Region c. 1380-1000**, v. 2, c.2, Cambridge, Cambridge University Press, 1975, s. 359-371; Firavunun sahip olduğunu söylediği "Kenan", ülke olarak İsrail, Filistin ve Lübnan coğrafyalarını kapsamaktadır.

³³⁰ Hornung, **Mısır Tarihi**, s. 122-127; 297; Barnett, "The Sea Peoples", s. 371-372; D. J. Wiseman, "Assyria and Babylonia c. 1200-1000 B. C.", I. E. S. Edwards vd. (Ed.) **CAH History of the Middle East and the Aegean Region c. 1380-1000**, v. 2, c.2, Cambridge, Cambridge University Press, 1975, s. 461; J. Cerny, "Egypt: From the Death of Ramesses III to the end of the Twenty-First Dynasty", I. E. S. Edwards vd. (Ed.) **CAH History of the Middle East and the Aegean Region c. 1380-1000**, v. 2, c.2, Cambridge, Cambridge University Press, 1975, s. 615, 642.

olan Yamhad Krallığı üzerine odaklanmıştır. Buna karşılık Hitit metinleri, “Yamhad Krallığı’ndan” hemen hemen bahsetmemektedir³³¹.

Bu dönemde Yamhad Kralı III. Yarim-Lim olup, bu krallığın sınırları içerisinde yer alan Alalah ile bölgedeki diğer kentler üzerine seferler düzenlemeye başlamıştır. Bu kentlerden bugün Hatay ilinde Tell Açana olarak tespit edilen ve bu dönemdeki kralı Ammi-Taqum olan Alalah kenti, Kuzey Suriye’ye açılan kapıların kilidi olması nedeniyle önemli bir konumda yer almaktaydı. Kent üzerine seferde bulunan Hattuşili, Alalah, Hahha ve Haşšu kentlerini Hitit egemenliği altına aldığını söylemektedir. Bu sefer sonucunda büyük miktarda altın ve gümüşün haricinde insan nüfusu da Hitit ülkesine aktarılmıştır³³².

Hattuşili’nin bir diğer Kuzey Suriye seferi, Urşu (Urfa?) üzerine olmuştur. Kuşatılıp düşmesi için zorlanan Urşu, Kargamış ve Halpa’dan destek alması ve Hitit komutanlarının ihmâl ve hataları nedeniyle güçlü bir direniş göstermiştir³³³. Buna karşılık kent ele geçirilerek haraç alınmıştır³³⁴.

Ancak yapılan bu seferler, bir yağma seferi olmaktan ileriye gidememiştir. Nitekim Hattuşili, 1957 yılında keşfedilen iki dilli metinde Alalah üzerine yürüyüp, yok etmesinin ardından Arzava üzerine yürüyüp büyükbaş hayvan ve koyunlarını aldığını anlatmakta ve Arzava’ya yaptığı yağma seferi ardından Hanıgalbat (Hurri) ülkesinde düşmanın ülkeye girdiğini ve ülkelerin kendinden koparak yalnız Hattuşa’nın

³³¹ Bryce, *Ancient Syria A Three Thousand Year History*, s. 25-29; T. Bryce, *Letters of the Great Kings of the Ancient Near East*, London, Routledge, 2003, s. 26; A. Ceylan, *M. Ö. II. Binde Anadolu’daki Devletlerarası İlişkiler (Antlaşmalar)*, Atatürk Üniversitesi Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum, 1991, s. 34; Ceylan, *Eski Anadolu Devletler Arası İlişkiler, Antlaşmalar (II. ve I. Binde)*, s. 35; T. Yiğit, “Eski Hitit Krallığı’nın Güneydoğu Anadolu ve Kuzey Suriye Politikası”, *XV. Türk Tarih Kongresi*, Ankara, 2010, s. 97-99; T. Yiğit, “Hitit Krallığı ile Kuzey Suriye İlişkilerinde Halpa/Halap (Halep) Kenti’nin Yeri”, *Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Merkezi Uluslararası Dördüncü Orta Doğu Semineri*, 2011, s. 367-368.

³³² Dinçol, “Hititler”, s. 29-30; Kınal, “Yamhad Krallığı”, s. 200-202; O. R. Gurney, “Anatolia c. 1750-1600”, *CAH History of the Middle East and the Aegean Region c. 1800-1380*, v. 2, c.1, Cambridge, Cambridge University Press, 1973, s. 241-244; Ceylan, *M. Ö. II. Binde Anadolu’daki Devletlerarası İlişkiler (Antlaşmalar)*, s. 35.

³³³ Dinçol, “Hititler”, s. 29-30; A. Ünal, *Hititler Devrinde Anadolu*, İstanbul, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2002, s. 69; T. Yiğit, “Urşu Kuşatması Metni’nin Yeniden Değerlendirilmesi”, *Anadolu*, Sayı: 31, (2006), s. 43-55; Yiğit, “Eski Hitit Krallığı’nın Güneydoğu Anadolu ve Kuzey Suriye Politikası”, s. 100.

³³⁴ Gurney, “Anatolia c. 1750-1600”, s. 241-242.

kaldığını söylemektedir³³⁵. Halpa'yı ele geçiremeyen I. Hattuşili, Kuzey Suriye'nin işgalini selefi olarak seçtiği I. Murşili'ye vasiyet olarak bırakmıştır³³⁶.

I. Hattuşili ardından Hitit tahtına oturan I. Murşili döneminin en büyük ve önemli olaylarından birisini Halpa kentinin alınması oluşturmaktadır. I. Hattuşili'den sonra evlatlığı olan I. Murşili, tahta oturunca babasının politikasını takip etmiştir. Onun döneminde Yamhad krallığında da taht değişikliği meydana gelmiştir. Yamhad tahtında bu dönemde, aynı zamanda son Yamhad kralı olan II. Hammurabi oturmaktadır. Bu dönemde Hititler Halpa kentini alarak Yamhad krallığını yıkmıştır. Bu zaferle yetinmeyen Hitit kralı, Babil'e kadar giderek Eski Babil Krallığına da son vermiş, bu yolculuğu esnasında Ebla kentini de yıkıma uğratmıştır³³⁷.

Ancak I. Murşili'nin Suriye, Kuzey Suriye ve Mezopotamya üzerindeki başarıları, kralın bir komplo sonucu öldürülmesi sonucu kısa süreli olmuştur. Murşili başarılı geçen Babil seferi dönüşünde ailesi üyeleri tarafından ihanete uğramış ve eniştesi Hantili ile kayınbiraderi Zidanta tarafından öldürülmüştür. Bu durum, Hitit Devletini uzun süren bir kargaşanın içine itti. Bu kargaşa ortamından Kuzey Suriye'de alınmış olan yerler de etkilenmiştir³³⁸. I. Murşili'yi öldürdükten sonra tahta oturan I. Hantili her ne kadar Kuzey Suriye'deki Hitit nüfuz bölgesini tutmaya çalışsa da bu dönemde Halpa Hitit egemenliğinden kurtulmuştur³³⁹. Ardından Mitanni Krallığı'nın kurulmasıyla beraber bu krallık Suriye üzerinde egemenlik ve nüfuzunu Kadeş kentine kadar arttırmıştır.

I. Hantili dönemiyle elden çıkan Kuzey Suriye toprakları, II. Tuthaliya dönemiyle yeniden Hitit dış politikasının bir konusu hâline gelmiştir. Bu dönemde Mısır firavununun III. Tutmosis (M.Ö. 1479-1428) olduğu ve firavunun Suriye'de tehlikeli bir biçimde yayılmaya başlayarak, Kargamış önlerine kadar geldiği bilinmektedir. Bu

³³⁵ E. Akurgal, *Anadolu Kültür Tarihi*, Ankara, TÜBİTAK, 1997, s. 57.

³³⁶ Ünal, *Hititler Devrinde Anadolu*, s. 69.

³³⁷ Dinçol, "Hititler", s. 30; Akurgal, *Anadolu Kültür Tarihi*, s. 64; Kınal, Yamhad Krallığı", s. 201-202; Bryce, *The Routledge Handbook of the People and Places of Ancient Western Asia*, s. 211; Bryce, *Letters of the Great Kings of the Ancient Near East*, s. 26-27; Ceylan, *M. Ö. II. Binde Anadolu'daki Devletlerarası İlişkiler (Antlaşmalar)*, s. 35, 42; Yiğit, "Eski Hitit Krallığı'nın Güneydoğu Anadolu ve Kuzey Suriye Politikası", s. 103-104.

³³⁸ Dinçol, "Hititler", s. 30; Ceylan, *M. Ö. II. Binde Anadolu'daki Devletlerarası İlişkiler (Antlaşmalar)*, s. 42; Akurgal, *Anadolu Kültür Tarihi*, s. 64

³³⁹ Dinçol, "Hititler", s. 30.

tehlikeli durum, Hititleri bölgedeki çıkarları açısından endişelendirmiştir³⁴⁰. Ancak Hititler açısından bir diğer sorunu da Mitanni Krallığı oluşturmaktadır.

Mısır firavunu Ahmose döneminde (M.Ö. 1550-1525) Anadolu’da Hititleri yenilgiye uğratan Mitanniler, I. Amenhotep döneminde ise (M.Ö. 1525-1504) Hititleri Kuzey Suriye’den çıkarmıştır³⁴¹. Mitanniler, I. Hantili döneminde Hititlerden kopan Halpa kentini nüfuzları altına almışlardır. Hititler, II. Tuthaliya döneminde Halpa ile bir antlaşma imzalanmış olsalar da, Halpa kralı antlaşmanın ardından Mitanni kralı Şauştatar ile ilişki kurmuştur. Bu durumu kendi açısından tehlikeli olarak gören II. Tuthaliya, Halpa ve Mitanni üzerine saldırıda bulunmuştur. Tuthaliya bu seferinde “Halpa ve Mitannileri ülkeleriyle beraber yok ettiğini” söylemekle beraber, Kuzey Suriye’de Mitannilerin devam eden egemenliği Tuthaliya’nın düzenlediği seferini abartmış olduğunu göstermektedir³⁴².

II. Tuthaliya’nın bu seferi ardından Šuppiluliuma dönemine kadar bölgeye Hitit seferi söz konusu değildir. Suriye üzerinde yeniden egemenlik kurmak isteyen Šuppiluliuma, bu amacına ulaşmak için önünde engel konumunda Mitanni Krallığı ile savaşa girmiştir. Ancak Mitanni üzerine yaptığı ilk seferde başarısız olmuştur³⁴³.

Mitanniler karşısında aldığı yenilgi ardından Šuppiluliuma tekrar hazırlanarak, M.Ö. 1340 yılında “Büyük Suriye Seferini” düzenlemiştir. Bu seferde Hitit kralı, öncelikle Mitanni üzerine saldırarak başkent Waşukanni’yi ele geçirip, yağmalamıştır. Mitanni kralı Tuşratta, hızlı Hitit saldırısını durduramamış; ancak şehirden kaçmayı başarmıştır. Ardından Šuppiluliuma Tuşratta’yı takip etmek yerine hızla Suriye’ye yönelmiştir³⁴⁴.

Kuzey Suriye’ye yönelen Šuppiluliuma, bölgede Mitanni Devletine bağlı bir vasalı olan Nuhaşše ve Niya üzerine yürümüş; Halep ve Mukiş’i de almıştır. Šuppiluliuma jftarihi metinlerde bu hareketini Ugarit kralı II. Niqmaddu tarafından yardıma çağrıldığını söyleyerek savunmaktadır. Buna göre Mukiş kralı Itur-Addu, Nuhaşše kralı Adad-Nirari ve Niya kralı Aki-Teşup Ugarit topraklarına saldırıda bulunmuştur.

³⁴⁰ Akurgal, *Anadolu Kültür Tarihi*, s. 70; Klengel, *Syria 3000 to 300 B. C.* s. 92-94.

³⁴¹ Wilkinson, *The Rise and Fall of Ancient Egypt*, s. 159.

³⁴² Dinçol, “Hititler”, s. 33-34; Akurgal, *Anadolu Kültür Tarihi*, s. 70-71; Bryce, *The Kingdom of Hittites*, s. 116-117, 140.

³⁴³ Bryce, *The Kingdom of Hittites*, s. 157.

³⁴⁴ Bryce, *Ancient Syria: A Three Thousand Year History*, s. 43; Bryce, *The Kingdom of Hittites*, s. 161; Bryce, *Letters of the Great Kings of the Ancient Near East*, s. 28.

Niqmaddu'nun yardımına gelen Hitit kralı sonradan yaptığı antlaşma ile Mısır vasalı olan Ugarit'i Mısır egemenliğinden alarak, kendi vasalı yapmıştır. Şam vahasına kadar ilerleyen Hitit kralı, Mitanni'nin güney vasallarını ele geçirmek için ilerlediği ea/snada, Mısır egemenliğinde bulunan Upe yakınlarında, Mısır'a bağlı olan Kadeş kralı Sutatarra ve oğlu Etakama tarafından saldırıya uğramıştır. Ancak savaştan zafer ile ayrılan Hitit kralı, zaferinin ardından Kadeş tahtında da değişiklik yaparak, Etakama'yı Kadeş kralı yapmıştır³⁴⁵.

Amurru kralı Aziru da Hitit kralı Humus ovasına geldiğinde Šuppiluliuma'nın elçilerini ağırlamış³⁴⁶ ve sonraki dönemde Mısır vasalyken, Hititlerle bir vasallık antlaşması yapmıştır³⁴⁷. Šuppiluliuma bu seferiyle sadece Mitannileri yenilgiye uğratıp onun Suriye topraklarını kendi egemenliğine sokmakla kalmamış, Mısır'ın Suriye topraklarını ve vasallarını da kendi egemenliği altına almıştır.

Bu sıralarda Akhenaton Kadeş üzerine bir sefere çıkmış olsa da, sefer başarısız olmuştur. EA 144 ve EA 155 nolu metinlerde Sidon kralı Zimreddi ile Tyre kralı Abimilki firavuna yardım için hazır olduklarını bildirmektedirler. Ancak Akhenaton'un düzenlediği bu sefer ve sonuçları hakkında ayrıntılı bilgi bulunmamaktadır. Akhenaton düzenlediği bu Kadeş seferinden kısa süre sonra ölmüştür³⁴⁸. Ancak gerek Kadeş kralı Etakama'nın tahtını koruması ve Hitit safına geçmesi, gerekse Amurru'nun bir Hitit vasalı olarak durumunu koruması, bize seferin başarısız olduğunu göstermektedir.

Vašukanni ile Mitanni'nin Suriye topraklarını ele geçiren Šuppiluliuma, ardından bölgedeki önemli Mitanni kalelerinden olan Kargamış'a gelerek burayı M.Ö. 1327 yılında kuşatıp ele geçirmiştir. Tuşratta her ne kadar Hitit kralından kaçmış olsa da,

³⁴⁵ Ayrıca Qatna kralı olan Akizzi EA 53 nolu metinde Etakama'nın kendisini "onunla beraber Hatti kralının yanına gitmeye davet ettiğini" söylemektedir. EA 53 nolu metin için bak: Moran, **The Amarna Letters**, s. 125

³⁴⁶ Klengel, **Syria 3000 to 300 B. C.** s. 109-110, 152; Singer, **The Calm Before the Storm**, s. 43-45; Beckman, **Hittite Diplomatic Texts**, s. 32; Darnell & Manassa, **Tutankhamon's Armies: Battle and Conquest during Ancient Egypt's Late 18th Dynasty**, s. 165-166; Bryce, **Ancient Syria: A Three Thousand Year History**, s. 42-43; Goetze Suppiluliuma'nın Suriye seferini I. ve II. Suriye seferi olarak ayrı ele almakta ve ardından Hurri savaşını ele alarak farklı bir kronoloji vermektedir. Bak. A. Goetze, "The Struggle for the Domination of the Syria", I. E. S. Edwards vd. (Ed.). **The Cambridge Ancient History, History of the Middle East and the Aegean Region c. 1380-1000 B. C.**, Cambridge, Cambridge University Press, 1975, s. 1-16.

³⁴⁷ Beckman, **Hittite Diplomatic Texts**, s. 32-37; Ceylan, A. Ceylan, **Eski Anadolu Devletler Arası İlişkiler, Antlaşmalar (II. ve I. Binde)**, s. 75.

³⁴⁸ Darnell & Manassa, **Tutankhamon's Armies: Battle and Conquest during Ancient Egypt's Late 18th Dynasty**, s. 172-178; Moran, **The Amarna Letters**, s. 230-231, 241-242.

ardından gelişecek olaylar neticesinde Hititler devletin başına Šattivaza'yı getirmiştir³⁴⁹. Böylece Mitanni Devleti sadece Suriye topraklarında vasallarını kaybetmekle kalmamış, güçten de düşmüştür. Böylece Suriye toprakları üzerinde Mısır-Hitit mücadelesinin önü açılmıştır.

Šuppiluliuma M.Ö. 1327 yılında Kargamış kentini kuşatmıştır. Kral, kuşatma esnasında iki generalini Mısır egemenliği altında olan ve Kadeş yakınlarında bulunan Amqa'yı yağmalaması için yollamış ve buradan çok sayıda tutsak, sığır ve koyun ele geçirmiştir. Kargamış kuşatması esnasında Mısır kraliçesi Ankhesenamun'un bir mektup eline geçmiştir. Mektuba göre Ankhesenamun, kocası olan Tutankhamon'un öldüğünü, Hitit kralından bir oğlunu kendine eş ve Mısır'a kral olarak istediğini yazan bir mektup yollamıştır³⁵⁰. Kraliçe, bu durumu şekilde anlatmaktadır:

“Benim kocam öldü. Oğlum ise yok. Senin çok oğlun olduğu söyleniyor. Sen oğullarından birini bana verecek olursan, o benim kocam olur. Ben asla kölelerimden birini seçip, kendime koca yapmam.
“³⁵¹

Ankhesenamun'un bu mektubuna ilk önce inanmayan Šuppiluliuma, Hattušaziti adlı birini Mısır'a konu hakkında bilgi alması için yollamıştır. Bu esnada Kargamış kuşatması devam etmekte olup, kuşatmanın sekizinci gününde kent düşmüştür. Kral, oğlu Šarri-Kušuh'u (Piyaşili) Kargamış kralı olarak atamıştır. Šuppiluliuma Halep için de aynı yöntemi uygulamış; oraya da oğlu Telipinu'yu kral yapmıştır. Kargamış Hitit egemenliğine girdikten sonra Mısır'a gönderilmiş olan Hattušaziti, yanında Mısır elçisi Hani ile beraber dönmüştür. Aldığı bilgiler sonucu kesin karara varan Šuppiluliuma, Mısır'a Zannanza'yı yollamıştır. Ancak Šuppiluliuma'nın Ankhesenamun'a inanmayarak, durumu öğrenmesi için elçi göndererek zaman kaybetmesi; Mısır'da tahta çıkmak isteyenlere gerekli zamanı sağlamış ve Zannanza Mısır yolunda öldürülmüştür³⁵².

³⁴⁹ Büyük Suriye Seferi ardından olayların hangi sırayla gerçekleştiği kesin değildir. Darnell & Manassa, **Tutankhamon's Armies: Battle and Conquest during Ancient Egypt's Late 18th Dynasty**, s. 165; Bryce, **Ancient Syria: A Three Thousand Year History**, s. 43-44; Bryce, **The Kingdom of Hittites**, s. 179-180.

³⁵⁰ Bryce, **Ancient Syria: A Three Thousand Year History**, s. 44; Dinçol, “Hititler”, s. 38; Dijk, “The Amarna Period and the Later New Kingdom (c. 1352-1069)”, s. 283; Ceylan, **Eski Anadolu Devletler Arası İlişkiler, Antlaşmalar (II. ve I. Binde)**, s. 63.

³⁵¹ Dinçol, “Hititler”, s. 38.

³⁵² Dinçol, “Hititler”, s. 38-39; Bryce, **The Kingdom of Hittites**, s. 182.

Šuppiluliuma'nın ardılı olan II. Muršili döneminde, Mısır firavunlarından Horemheb, Hitit egemenliğinde bulunan Suriye topraklarına saldırılar düzenlemeye başlamıştır³⁵³. II. Muršili'nin 7. Hükümdarlık yılında Suriye'de karışıklık çıkmış, selefi Šuppiluliuma'nın Nuhašše kralı olarak atadığı Tette isyan etmiş ve anlaşıldığı kadarıyla Kadeş de bu isyanda rol oynamıştır. Hititler bu isyan karşısında bölgedeki Amurru ve Ugarit krallıklarını yardıma çağırmıştır³⁵⁴.

II. Muršili ilk önce bu isyan hakkında bilgi toplamıştır. Aldığı bilgiler sonucunda Tette'nin ailesinin, bu hareketlerini desteklemediğini fark etmiştir. Böylece Hitit kralı, Tette'nin kardeşi Šummittara ile antlaşma yapmak istemiştir. Antlaşmaya göre Šummittara eğer Tette'yi öldürür veya Hititlere teslim edilene kadar onu esir tutarsa, Muršili tarafından Nuhašše'nin meşru kralı olarak tanınacak ve vasal kral olacaktır. Kralın sunduğu bu antlaşmayı kabul eden Summittara, bir darbe sonucu Tette'yi tahttan indirerek onu hapsedmiştir. Bu gelişme üzerine buraya küçük bir seferde bulunan kral, burası ile ilgilenmiştir. Ancak Tette hakkında herhangi bir harekette bulunmamıştır. Kralın Suriye'de bulunduğu bu esnada Kadeş üzerinde de tekrar Hitit kontrolünü sağladığı söylenilebilir³⁵⁵.

Muršili'nin Tette'ye bir şey yapmadan Anadolu'ya dönmesi, Tette'nin bu durumu değerlendirmesine giden yolu hazırlamıştır. Muršili'nin Suriye'den ayrılmasından kısa süre sonra Tette, karşı darbe'de bulunarak Nuhašše tahtını tekrar ele geçirmiş, bu esnada Mısır firavunu olan Horemheb de Nuhašše'yi desteklemiştir. Bu sırada Anadolu'da meşgul olan Muršili, Suriye için Kargamış kralı Šarri-Kušuh'u görevlendirmiştir. Mısır'ın da duruma dâhil olmasından endişe ettiği kabul edilebilecek olan Šarri-Kušuh, Amurru ve Ugarit kralı II. Niqmaddu'ya yolladığı mektuplarla onlardan destek istemiştir. Ancak Kargamış kralı isyanı bastırmayı ve Mısırlıları püskürtmeyi başarmıştır³⁵⁶. Tette ve Mısır ile işbirliği yaptığı söylenen Ugarit kralı Ar-Halba da tahttan indirilmiş ve yerine II. Niqmepa' getirilmiştir³⁵⁷.

³⁵³ Dinçol, "Hititler", s. 41; Dijk, "The Amarna Period and the Later New Kingdom", s. 284; Bryce, **Ancient Syria: A Three Thousand Year History**, s. 68.

³⁵⁴ Bryce, **Ancient Syria: A Three Thousand Year History**, s. 68; Bryce, **The Kingdom of Hittites**, s. 199; Singer, "A Political History of Ugarit", s. 636; Dinçol, "Hititler", s. 41.

³⁵⁵ Bryce, **The Kingdom of Hittites**, s. 199-200; Bryce, **Ancient Syria: A Three Thousand Year History**, s. 68; Dinçol, "Hititler", s. 41.

³⁵⁶ Bryce, **The Kingdom of Hittites**, s.200-201, 222; Bryce, **Ancient Syria: A Three Thousand Year History**, s. 68; Šarrikuşuh'un Niqmaddu'ya yolladığı mektup, Ugarit krallığına yer verdiğimiz sayfa 24'te verilmiştir.

³⁵⁷ Klengel, **Syria 3000 to 300**, s. 134-135; Singer, "A Political History of Ugarit", s. 637-638.

Ugarit tahtında değişiklik yapan Murşili'nin, Ugarit krallığına da bir ceza vermek istediği kabul edilebilir³⁵⁸.

II. Niqmepa'yı Ugarit tahtına getiren Murşili, onunla bir antlaşma yaparak, Ugarit'e bağlı olan Siyannu-Uşnatu krallıklarını Kargamış'a vermiştir. Ugarit kralının ricası üzerine toprak kayıplarıyla orantılı olarak yıllık vergisi de düşürülmüş ve kraliyet sarayı için yapılan teslimatlar haricinde hediyeler de kaldırılmıştır³⁵⁹. Hitit kralını buna iten sebebin, Ar-Halba'nın Mısır ile işbirliği yapması kabul edilebilir.

II. Murşili'nin ardından oęlu Muwatalli veliaht olarak seçilmiştir. Muwatalli döneminde Mısır-Hitit ilişkileri gerginliğini korumuş ve taraflar arasında Kadeş savaşı gerçekleşmiştir. Horemheb ardından tahta gelen I. Seti, Suriye'de aktif bir politika izleyerek ilk önce Filistin'e bir sefer düzenleyerek burada yerel liderlerin oluşturduğu koalisyonu yenerek bu coğrafyada Mısır egemenliğini sağlamlaştırmıştır. Bunun ardından artık Hititlere bağlı olan Kadeş ve Amurru krallıklarına saldırı gerçekleşmiştir. Seti'nin Hititlerle savaşa girdiği bilinmekte olup, bu savaşın detayları bilinmemektedir. Bu sırada Muwatalli'nin Anadolu ile meşgul olması, Suriye durumunu geçici olarak kabul etmesini zorunlu hâle getirmiştir. Böylece Amurru krallığının kuzey sınırına kadar kıyı şeridi ile Kadeş'in güneyindeki bölge Mısır egemenliğine girerken; Kadeş'in kuzeyi Hitit egemenliğinde kalmıştır. Seti'nin ardılı II. Ramses döneminde ise Mısır, tekrar Amurru üzerine seferde bulunmuş ve bu sırada Amurru kralı olan Bentešina'yı Mısır egemenliğine almıştır³⁶⁰. Ugarit, tüm bu olaylar sırasında Hitit vasalı olarak durumunu korumuştur.

Amurru ülkesinin Mısır tarafından alınması, I. Muwatalli'nin hazırlık yaparak Suriye'ye sefer yapmasına yol açmış ve M.Ö. 1274'te II. Ramses ile Kadeş'te savaşılmıştır. II. Ramses, Kadeş savaşını kazandığını söylese de, gerçekte savaşın kesin bir kazananı olmamıştır. Ancak savaşın sonuçlarından hareketle, çarpışmadan Hititlerin üstün çıktığı söylenebilir. Nitekim Kadeş savaşı ardından Kadeş ve Amurru krallıkları tekrar Hitit egemenliğine geçmiş, Hititler, her ne kadar zorunlu olarak da olsa, Mısır safına geçen Amurru kralı Bentešina yerine Şapili'yi Amurru tahtına

³⁵⁸ Klengel, **Syria 3000 to 300**, s. 136; Singer, "A Political History of Ugarit", s. 640. II. Murşili'nin bu toprak değişikliği Ugarit krallığına yer verilen sayfa 25 ve 26'da verilmiştir.

³⁵⁹ Singer, "A Political History of Ugarit", s. 640; Klengel, **Syria 3000 to 300 B. C.** s. 136-137 ve dipnot 274; Beckman, G. **Hittite Diplomatic Texts**, s. 161-162; Bak. Sayfa 25-26.

³⁶⁰ Bryce, **The Kingdom of Hittites**, s. 221; 228-230; Hornung, **Mısır Tarihi**, s. 116-117; Dinçol, "Hititler", s. 44; Grimal, **A History of Ancient Egypt**, s. 250-253.

getirmiştir. II. Ramses'i takip eden Hititler, Aba ülkesi (Şam)'a dek ilerlemiş ve Aba ülkesi de Hititlerce alınmıştır. Savaştan sonra Filistin-Kenan bölgesindeki yerel krallar da Mısırlılara karşı gelmiş, Ramses buraları tekrar almak zorunda kalmıştır. Ancak III. Hattuşili zamanında Kadeş barışı yapıldı kadar Suriye-Kenan bölgesindeki çatışmalar devam etmiş, Muwatalli döneminde Mısır, Amurru ve Kadeş üzerinde tehdit olmayı sürdürmüştür³⁶¹.

Suriye-Kenan üzerinde Mısır-Hitit çatışmaları devam ederken Mezopotamya'da tekrar güçlenmeye başlayan Asurlar, Adad-Nirari'nın hükümdarlığında Hanigalbat ülkesini ele geçirmiş, böylece Kargamış'ta Hitit ve Asurlar sınır komşusu olmuşlardır. Bu yeni tehdit, bu sırada Hitit tahtında olan III. Hattuşili'yi Mısır ile barış yapmaya zorlamış, böylece Kadeş barışı yapılmıştır. Antlaşmada Suriye toprakları da taraflar arasında paylaşılmış, Amurru'nun bir bölümü Mısırlılara verilirken Kadeş Hititlerde kalmış, Şam-Byblos hattı civarı sınır kabul edilmiştir. Antlaşmayı takip eden yıllarda III. Hattuşili ve II. Ramses her ne kadar Kenan ülkesinde buluşmak üzerinde konuşsalar da, III. Hattuşili "hastalığı" nedeniyle bu ziyareti gerçekleştirmemiştir³⁶².

III. Hattuşili ardından tahta gelen IV. Tuthaliya döneminde Hititlerin pek çok vasalı krala bağlılıklarını bildirmekte gerektiği gibi hızlı davranmamış³⁶³, aynı zamanda Hititlerin Kuzey Suriye egemenlikleri de zayıflamaya başlamıştır³⁶⁴. Nitekim bu dönemde Ugarit kralı İbiranu, Hitit metinlerine göre Ugarit kralı olarak tayin edilmediği hâlde tahta oturmuş, ancak gerektiği gibi hediyelerle birlikte elçilerini Hititlere yollamamış ve böylece Hitit kralını kızdırmıştır³⁶⁵.

IV. Tuthaliya döneminde bir başka sorun, bir tehdit olarak büyümeye devam eden Asurlar olmuştur. Hititler bu tehlike karşısında önlemler alınmaya ve Asur ile dost

³⁶¹ Kadeş savaşından, Mısır krallığına yer verilen sayfa 54 ve 55'te bahsedilmiştir. Bryce, **Ancient Syria: A Three Thousand Year History**, s. 74-76; Dinçol, "Hititler", s. 44-45; Grimal, **A History of Ancient Egypt**, s. 256; Dijk, "The Amarna Period and the Later New Kingdom (c. 1352-1069)", s. 290; Hornung, **Mısır Tarihi**, s. 117; Bryce, **The Kingdom of Hitties**, s. 234-241; A. Goetze "The Hittites and the Syria". I. E. S. Edwards vd. (Ed.) **CAH History of Middle East and the Aegean Region c. 1380-1000**, v. 2 c. 2, Cambridge, Cambridge University Press, 1975, s. 254-255; Ceylan, **M. Ö. II. Binde Anadolu'daki Devletlerarası İlişkiler (Antlaşmalar)**, s. 127.

³⁶² Hornung, **Mısır Tarihi**, s. 117-118; Grimal, **A History of Ancient Egypt**, s. 268; Bryce, **The Kingdom of Hitties**, s. 273-279.

³⁶³ Bryce, **The Kingdom of Hitties**, s. 299.

³⁶⁴ Drower, "Ugarit", s. 145; Bryce, **Ancient Syria: A Three Thousand Year History**, s. 88.

³⁶⁵ İlgili metin sayfa 29'da verilmiştir. Beckman, **Hittite Diplomatic Texts**, s. 121; Singer, "Political History of Ugarit", s. 684; Bryce, **Ancient Syria: A Three Thousand Year History**, s. 89.

ilişkiler devam ettirilmeye çalışılmıştır. Bu dönemde Kargamış kralı İni-Teşup, Ugarit ile ilgili bir tabletinde, bu dönem Ugarit kralı II. Ammistamru'yu "Asur ile olan savaşta olan IV. Tuthaliya'ya" asker yollamaktan azat ederek, yerine 50 mina altın yollamasını söylemektedir. Ancak II. Ammiştamru ardından tahta gelen İbiranu döneminde, Asur tehlikesi daha belirgin olmaya başlamış ve IV. Tuthaliya artık Asur'u Hititlerin düşmanı olarak ilân etmiştir. Nitekim İbiranu döneminde Ugarit asker ve at arabaları teftiş edilmiş ve Ugarit'e tekrar Hititlere asker yollama yükümlülüğü getirilmiştir³⁶⁶. Hititlere bağlı olan Amurru kralı Şauşgamuwa ile yapılan bir antlaşmada Asurlara karşı ekonomik ambargo yoluna gidildiğini göstermekle beraber³⁶⁷, IV. Tuthaliya'nın hükümdarlığı için duyduğu endişe'yi de bize göstermektedir³⁶⁸:

"Şimdi ben, majeste, Büyük Kral seni, Şauşgamuwa'yı elinden tuttum ve seni kendime damat yaptım ve kızımı sana eş olarak verdim. Ve Amurru ülkesinde seni kendime kral yaptım. Şimdi majesteyi hükümdarlığından ötürü koru! Başka bir efendi isteme!...Asur kralı ise, bana düşman olduğundan, senin için de düşman sayılmalıdır! Senin (uyruğundaki bir tüccar) Asur ülkesine gitmeyecektir. Oradan gelen bir tüccarı da sen ülkeneye bırakmayacaksın!"³⁶⁹

III. Arnuwanda döneminde de Hititlerin Suriye üzerindeki egemenliği zayıflamaya devam ettiği söylenilebilir. Nitekim bu döneme ait metinler, bize Ugarit kralı III. Niqmaddu'nun efendisine yapması gereken ziyarette ve yollaması gereken vergide isteksizliğini göstermektedir. Kargamış kralı da Hitit yetkililerine verilen hediyelerin yetersizliğinden yakınmaktadır. Bunun sonucunda bu dönemde, III. Niqmaddu'nun'da bulunduğu bir esnada, Ugarit elçileri hediye nedeniyle hapse atılmıştır. Ancak sonradan III. Niqmaddu bir şekilde Hitit kralını memnun etmiş olmalıdır³⁷⁰.

Son Hitit kralı olan II. Šuppiluliuma döneminde kralın Suriye üzerindeki politikası bilinmemektedir. Bu dönemde son Ugarit kralı olan 'Ammurapi zamanında Ugarit krallığı yıkılmıştır³⁷¹.

³⁶⁶ Singer, "A Political History of Ugarit", s. 683-690; Klengel, *Syria 3000 to 300*, s. 145; Dinçol, "Hititler", s. 49-50; Bryce, *The Kingdom of Hittites*, s. 315.

³⁶⁷ ; Dinçol, "Hititler", s. 51.

³⁶⁸ Bryce, *The Kingdom of Hitties*, s. 301.

³⁶⁹ ; Dinçol, "Hititler", s. 51.

³⁷⁰ Singer, "A Political History of Ugarit", s. 693-695.

³⁷¹ Ugarit krallığının yıkılışı ve Ugarit krallarına Ugarit krallığı ile ilgili bölümde anlatılmıştır. Bryce, *The Kingdom of Hittites*, s. 328; Bryce, *Ancient Syria: A Three Thousand Year History*, s. 90-92.

SONUÇ

Tezimizde Suriye-Filistin tarihinde önemli bir yeri olan Kenan halkı ve Kenan Ülkesi incelenerek, açığa kavuşturulmaya çalışılmıştır. Yapmış olduğumuz araştırma sonucunda Kenan Ülkesi bize göre bugün İsrail, Filistin, Ürdün'ün küçük bir bölümü ve Lübnan ülkelerinden meydana gelmekte ve Suriye'de Şam dâhil olmak üzere bir küçük bir kısım da Kenan Ülkesi'nin sınırları içerisinde bulunmaktadır. Dini metinlerde Kenan Dini tanrılarının Ugarit'e kadar geniş bir alanda görülmesi, bize Kenan kültürünün Ugarit ve Ebla'ya kadar geniş bir coğrafyaya yayıldığını göstermektedir. Böylece Ugarit ve Ebla kentleri her ne kadar Kenan Ülkesi sınırları içerisine girmese de, kültür bakımından Kenan kültürü ile aynı daireye girmekte olduğu sonucuna varılmıştır. Ancak Mısır ve Hititler haricinde bölgede rol oynamış olan Mitanniler, arşivlerinin eksikliği nedeniyle değerlendirilememiştir. Mitanni arşivleri'nin keşfi, Kenan Ülkesi hakkında yeni bilgiler edinmemizi sağlayabilir.

Mevcut kaynaklarımız dâhilinde Ugarit kentinin Kenan Ülkesi'ne dâhil olup olmadığı, henüz kesin olarak belirtilemez. Buna karşılık Kenan Ülkesi'ne dâhil olduğunu gösteren belgelerin yetersiz olduğu görülmektedir. Ugarit Dini'nde Kenan öğelerine rastlanması ve kentte yaşayan Kenanlı nüfus, bize bu kentin Kenan kültüründen etkilendiğini ve Kenan kültürü içerisinde değerlendirilebileceğini göstermektedir. Ugarit kenti tarihi boyunca ilk önce Yamhad egemenliğinde bulunmuş olup, bu krallık yıkılınca Mitanni egemenliğine girmemiştir. Kentte Mısır egemenliği'nin ne zaman başladığı tartışmalı olsa da bu egemenlik, M.Ö. 1400 civarında başlamış olmalıdır. Bölgede Hitit faaliyetlerinin artması, Hititlerin Mitanni vasallarını kendine bağlamasına neden olmuştur. Ancak bu durumdan Mısır da etkilenmiş, Ugarit kenti de Mısır egemenliğinden çıkarak bir Hitit vasalı olmuş ve yıkılana kadar bu devletin egemenliğinde kalmıştır.

Suriye-Kenan bölgesi üzerinde Mısırlıların egemenlik politikası, Ahmose ile birlikte oluşturulduğu söylenebilir. Böylece Mısırlılar Hyksos egemenliğinden kurtulmaları ardından, güvenlikleri dâhil olmak üzere çeşitli nedenlerle buraya seferler düzenlemiştir. Bu dönemde Mısır'ın karşısında Mitanniler, önemli bir engel olmuşlardır. Buna karşılık Mitanni arşivinin keşfedilememesi, Mısır-Mitanni mücadelesini sadece Mısır gözünden görmemize neden olmaktadır. Anlaşıldığı kadarıyla Mitanni nüfuzu, Suriye'de Kadeş kentine kadar ulaşması ve bölgedeki

yerel kralları Mısır'a karşı isyana teşvik etmesi, bize bu krallığın gücünü gösteren önemli işaretlerdir. Ancak Mitanniler, Anadolu'da yükselmeye başlayan Hitit tehlikesi üzerine Mısır ile antlaşma yapmak zorunda kalmış ve bölge, taraflar arasında paylaştırılmıştır.

Hititlerin tekrar güçlenmeye başlaması, kaçınılmaz olarak Mitanniler ile mücadele etmesini ve Suriye üzerine yeniden yönelmesini de beraberinde getirmiştir. Bu dönemde Suriye-Kenan bölgesinde ortaya çıkmaya başlayan Abdi-Aşirta, Amurru Krallığı'nın temelini atmış ve Habiru gruplarıyla güçlerini birleştirerek topraklarını büyütme başlamıştır. Ancak Abdi-Aşirta ve onun ardından oğlu Aziru, bir Mısır vasalı konumunda olup, saldırdıkları ve tehdit ettikleri topraklar da Mısır'a bağlı olan krallıklardır. Abdi-Aşirta ve Aziru'nun bu eylemlerine karşılık Mısırlıların III. Amenhotep ve IV. Amenhotep'in fazla bir önlem almadığı ve egemenliği altındaki Suriye-Kenan bölgesinde aktif bir rol oynamadığı görülmektedir. Bunun nedeni, bölgede artan Mitanni-Hitit mücadelesi olmalıdır. Firavun'un, kendine bağlı güçlü bir devletin bölgedeki çıkarlarını korumada daha faydalı olacağını düşünmüş olduğundan bahsedilebilir. Ancak bu düşünce gerçekleşmemiş, Amurru kralı Aziru, Şuppiluliuma döneminde bir Hitit vasalı olmuştur.

Şuppiluliuma Suriye seferleri sonucu sadece Mitanni Krallığına büyük bir darbe vurmakla kalmamış, aynı zamanda bu devletin Suriye topraklarına da saldırmıştır. Ancak bu durumdan Mısır da etkilenmiştir. Antik Mısır'a bağlı olan Ugarit Hititlere geçerken, yine Mısır vasalı olan Kadeş kralı da Hititlerle yaptığı bir savaşta yenilmesi sonucu değiştirilerek, Kadeş de Hitit safına katılmıştır. Mısır'ın bölge hâkimiyetinin büyük kayba uğraması, Mısırlıların bölgeye önem göstermesine neden olmuş ve taraflar arasında çatışmalar başlamıştır. Buna karşılık bu çatışmaların en önemli ve belirleyici olanı, Kadeş savaşı olmuştur.

Mısır ve Hitit ilişkilerinin düzelmesi, yine bölgede bir başka gücün yükselmesi sonucu olmuştur. Bu yeni güç, Asur devletidir. İki cephede savaşmak istemeyen Hititler, Mısırlılar ile Kadeş barışını yapmışlar ve bölge yeniden taraflar arasında paylaştırılmıştır. Böylece Amurru'nun bir bölümü Mısırlılara verilirken Kadeş Hititlerde kalmış, Şam-Byblos hattı civarları da taraflar arasında bir sınır kabul edilmiştir. Ancak bölgede böylece oluşan huzur ortamı, bölgeye deniz kavimlerinin gelmesiyle sona ermiştir.

KAYNAKÇA

- Ahlström, G. W. (1993). *The History of Palestine from the Palaeolithic Period to Alexander's Conquest*. Sheffield: Sheffield Academic Press.
- Akkermans, Peter M. M. G. & Schwartz, G. M. (2003). *The Archaeology of Syria*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Akurgal, E. (1997). *Anadolu Kültür Tarihi*. Ankara: Tübitak.
- Albright, W. H. (1940). "New Light on the History of Western Asia in the Second Millenium B. C. II". *BASOR*, 78: 20-32.
- Albright, W. F. (1942). "The Role of the Canaanites in the History of Civilization". *Studies in the History of Culture*, Wisconsin: Menasha.
- Albright, W. F. (1961). "The Role of the Canaanites in the History of Civilization". *The Bible and the Ancient Near East 2*. Baskı.
- Albright, W. F. (1964). "The Eighteenth-Century Princes of Byblos and the Chronology of Middle Bronze". *Bulletin of the American Schools of Oriental Research*, 176: 38-46.
- Albright, W. F. (1966). "Remarks on the Chronology of Early Bronze IV-Middle Bronze IIA in Phoenicia and Syria-Palestine". *Bulletin of American Schools of Oriental Research*, 184: 26-35.
- Albright, W. F. (1968). *Yahweh and the Gods of Canaan*. London: The Athlone Press.
- Aldred, C. (1975). "Egypt: The Amarna Period and the end of the Eighteenth Dynasty". I. E. S. Edwards vd. (Ed.) *CAH History of the Middle East and the Aegean Region c. 1380-1000 v. 2 c. 2* (s. 49-98). Cambridge: Cambridge University Press.
- Altman, A. (1977). "The Fate of Abdi-Ashirta". *Ugarit-Forschungen*, 9: 1-10
- Altman, A. (2003). "The Mitannian Raid on Amurru (EA 85: 51-55) Reconsidered". *Altorientalische Forschungen*, 30: 345-371.
- Amiran, R. (1970). "A New Acquisition – An Egyptian First Dynasty Jar". *The Israel Museum News*, 4(2): 88-94.
- Andelkovic, B. (1995). *Relations Between Early Bronze Age I Canaanites and Upper Egyptians*. Belgrade.
- Archi, A. (1979). "The Epigraphic Evidence from Ebla and the Old Testament". *Biblica*, 60(4): 556-566.
- Archi, A. (1987). "Ugarit Dans les Textes d'Ebla". *RA*, 81: 184-191.

- Archi, A. (2001). "The King-List from Ebla". T. Abusch, P.-A. Beaulieu, J. Huehnergard, P. Machinist & P. Steinkeller (Ed.). *Proceedings of the XLV Rencontre Assyriologique Internationale Vol. 1: Historiography in the Cuneiform World* (s. 1-14) . Bethesda
- Archi, A. (2011). "In Search of Armi". *Journal of Cuneiform Studies*, 63: 5-34.
- Archi, A. (2015). *Ebla and It's Archives*. Berlin: De Gruyter.
- Archi, A. & Biga, G. (2003). "A Victory Over Mari and the Fall of Ebla". *Journal of Cuneiform Studies*, 55: 1-44.
- Arnaud, D. (1999). "Prolégomenes a la rédaction d'une histoire d'Ougarit II: les bordereaux des rois divinisés". *SMEA*, 51(2): 153-173.
- Astour, M. C. (1965). "The Origin of the Terms 'Canaan', 'Phoenician', and 'Purple'". *Journal of Near Eastern Studies*, 24(4): 346-350.
- Astour, M. (1977). "Tunip-Hamath and its Region. A Contribution to the Historical Geography of the Central Syria". *Orientalia*, 46: 51-64.
- Astour, M. C. (1981). "Ugarit and the Great Powers". D. G. Young (Ed.). *Ugarit in Retrospect* (s. 3-31). Indiana: Eisenbrauns.
- Astour, M. C. (1995). "La topographie du royaume d'Ougarit". *RSO*, 11: 55-71.
- Astour, M. C. (2002). "A Reconstruction of the History of Ebla (Part 2)". C. H. Gordon & G. Rendsburg (Ed.). *Eblaitica: Essays on the Ebla Archives and Eblaite Language 4*. Eisenbrauns.
- Barnett, R. D. (1975). "The Sea Peoples". I. E. S. Edwards vd. (Ed.). *CAH History of the Middle East and the Aegean Region c. 1380-1000 v. 2, c.2* (s. 359-371).Cambridge: Cambridge University Press.
- Beckman, G. (1996). *Hittite Diplomatic Texts*. Atlanta: Scholars Press.
- Ben-Tor, A. (1982). "The Relation between Egypt and the Land of Canaan During the Third Millennium B. C.". *Journal of Jewish Studies*, 33(1-2): 3-18.
- Ben-Tor, A. (1991). "New Light on the Relations Between Egypt and Southern Palestine During the Early Bronze Age". *BASOR*, 281: 3-10.
- Biga, M. G. (2014). "Inherited Space: Third Millennium Political and Cultural Landscape", E. C. Kirschbaum, N. Brisch & J. Eidem (Ed.). *Constituent, Confederate and Conquered Space The Emergence of the Mittani State* (s. 93-111). Berlin, De Gruyter.
- Bingöl, A. (2013). "Hurri'lerin Siyasi Organizasyonları", *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 6(1): 115-134.

- Black, J., George, A. & Postgate, N. (2000). *A Concise Dictionary of Akkadian*, Wiesbaden: Harrassowitz Verlag.
- Bonacossi, D. M. (2004). "The Chronology of the Royal Palace of Qatna Revisited". *Ägypten und Levante (Egypt and the Levant)*, 14: 221-239.
- Bonacossi, D. M. (2007). "Qatna and It's Hinterland during the Bronze and Iron Ages. A Preliminary Reconstruction of Urbanism and Settlement in the Mishrifeh Region". D. M. Bonacossi (Ed.). *Studi Archeologici su Qatna. Urban and Natural Landscapes of an Ancient Syrian Capital Settlement and Environment at Tell Mishrifeh/Qatna and in Central-Western Syria, Proceedings of the International Conference held in Udine 2004* (s. 65-90). Udine, Forum Editrice.
- Bonechi, M. (1993). *I nomi geografici dei testi di Ebla (Répertoire Géographique des Textes Cunéiformes)*. 12(1). Wiesbaden: Reichert.
- Bonechi, M. (1997). "II Millennium Ebla Kings", *Revue d' Assyriologie et d'archaeologie Orientale*, 91 (1): 33-38.
- Bordreuil, P. & Pardee, D. (1989). "La trouvaille épigraphique de l'Ougarit: 1 Concordance". *Ras Shamra-Ougarit V/I*. Paris: Editions Recherche sur les Civilisations;
- Bordreuil, P. & Pardee, D. (1991). "Les Textes Ougaritiques". P. Bordreuil (Ed.). *Ras Shamra-Ougarit VII*. Paris: Editions Recherche sur les Civilisations.
- Bottero, J. (1949). "Les Inventaires de Qatna (Suite)". *Revue d'Assyriologie et d'archéologie orientale*,: 43-3(4): 137-215.
- Bourriau, J. (2000). "The Second Intermediate Period (c. 1650-1550)". I. Shaw, (Ed.). *The Oxford History of Ancient Egypt* (s. 172-207). Oxford: Oxford University Press.
- Brandl, B. (1992). "Evidence for Egyptian Colonisation of the Southern Coastal Plain and Lowlands of Canaan during the Early Bronze I Period". E. C. M. van der Brink (Ed.). *The Nile of Delta in Transition: 4th-3rd Millennium B. C.* (s. 441-477). Tel Aviv.
- Bryan, B. M. (2000). "The 18th Dynasty before the Amarna Period (c. 1550-1352 B. C.)". I. Shaw (Ed.). *The Oxford History of Ancient Egypt* (s. 207-265). Oxford: Oxford University Press.
- Bryce, T. (2003). *Letters of the Great Kings of the Ancient Near East*. London: Routledge.
- Bryce, T. (2005). *The Kingdom of Hittites*. Oxford: Oxford University Press.
- Bryce, T. (2009). *The Routledge Handbook of the Peoples and Places of Ancient Western Asia*, New York: Routledge.

- Bryce, T. (2014). *Ancient Syria: A Three Thousand Year History*. Oxford: Oxford University Press.
- Callender, G. (2000). "The Middle Kingdom Renaissance (c. 2160-1650)". Ian Shaw (Ed.). *The Oxford History of Ancient Egypt* (s. 137-172). Oxford: Oxford University Press.
- Callot, O. (1994). "La tranchée 'ville sud'. Etudes d'architecture domestique". *RSO 10*, Paris: ERC.
- Cerny, J. (1975). "Egypt: From the Death of Ramesses III to the end of the Twenty-First Dynasty". I. E. S. Edwards vd. (Ed.). *CAH History of the Middle East and the Aegean Region c. 1380-1000* v. 2, c.2 (s. 606-643). Cambridge: Cambridge University Press.
- Ceylan, A. (1991). *M. Ö. II. Binde Anadolu'daki Devletlerarası İlişkiler (Antlaşmalar)*. Atatürk Üniversitesi Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum,
- Ceylan, A. (1994). *Eski Anadolu Devletler Arası İlişkiler, Antlaşmalar (II. ve I. Binde)*. Atatürk Üniversitesi Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum.
- Ceylan, A. (2019). "Hitit Kralı I. Şuppiluliuma'nın Dış Politikası Üzerine Bir Değerlendirme (Suriye ve Mısır)", *Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Dergisi Uluslararası Tarih ve Kültür Araştırmaları Dergisi*, 1(1): 1-15.
- Charpin, D. (2012). *Hammurabi of Babylon-I*, London: I. B. Tauris.
- Darnell, J. C. & Manassa, C. (2007). *Tutankhamon's Armies: Battle and Conquest during Ancient Egypt's Late 18th Dynasty*. John Wiley & Sons inc.
- Day, J. (2002). *Yahweh and the Gods and Goddesses of Canaan*. London: Sheffield Academic Press.
- Dijk, J. V. (2000). "The Amarna Period and the Later New Kingdom". Ian Shaw (Ed.). *The Oxford History of Ancient Egypt* (s. 265-308). Oxford: Oxford University Press.
- Dinçol, M. A. (1982). "Hititler". *Anadolu Uygarlıkları Ansiklopedisi 1*. Görsel Yayınlar.
- Dossin, G. (1938). "Les Archives épistolaires du Palais de Mari". *Syria*, 19(2): 105-126.
- Dossin, G. (1950). *Correspondance de Samsi-Addu et de ses fils Archives Royales de Mari I*. Paris: Imprimerie Nationale.
- Drower, M. S. & Bottero, J. (1971). "Syria Before 2200 B. C.". *CAH Early History of the Middle East* v. 1 c. 2 (s. 315-351). Cambridge: Cambridge University Press.

- Drower, M. S. (1973). "Syria c. 1550-1400 B. C.". I. E. S. Edwards (Ed.). *CAH History of Middle East and the Aegean Region c. 1800-1380* (s. 417-519). Cambridge: Cambridge University Press.
- Drower, M. S. (1975). "Ugarit". I. E. S. Edwards (Ed.). *CAH History of the Middle East and the Aegean Region c. 1380-1000 v. 2 c. 2* (s. 130-161). Cambridge: Cambridge University Press.
- Durand, J. M. (1985). "La situation historique des Šakkanakku". *Mari: Annales de Recherches Interdisciplinaires*, 4: 147-172.
- Durand, J. M. (1987). "Villes Fantomes de Syrie et Autres Lieux". *MARI*, 5: 199-234.
- Durand, J. M. (1990). "A Review of La Terminologia dei Tessili nei Testi di Ugarit by Sergio Ribchini and Paulo Xella 1985". *MARI*, 6: 659-664.
- Edwards, I. E. S. (1971). "The Early Dynastic Period in Egypt". I. E. S. Edwards vd. (Ed.) *CAH Early History of the Middle East v. 1 c. 2* (s. 1-59). Cambridge: Cambridge University Press.
- Eleaz, M. A. (2017). "The Egyptian Role in Ullaza During the Second Millennium B. C.". *Egyptian Journal of Archaeological and Restoration Studies*, 7(1): 27-37.
- Faulkner, R. O. (1975). "Egypt: From the Inception of the Nineteenth Dynasty to the Death of Ramesses III". I. E. S. Edwards vd. (Ed.). *CAH History of the Middle East and the Aegean Region c. 1380-1000 v. 2, c.2* (s. 217-247). Cambridge: Cambridge University Press.
- Feldman, M. H. (2007). "Frescoes, Exotica, and the Reinvention of the Northern Levantine Kingdoms during the Second Millenium B.C.E". M. Heinz & M. H. Feldman (Ed.). *Representations of Political Power: Case Histories from Times of Change and Dissolving Order in the Ancient Near East* (s. 39-65). Eisenbrauns.
- Field, H. (1956). *Ancient and Modern Man in Southwestern Asia*. Florida: University of Miami Press.
- Fischer, P. M. (2004). "Coast Contra Inland: Tell El-Ajjul and Tell Abu Al-Kharaz During the Late Middle and Late Bronze Ages", *Levant*, 14: 249-263.
- Frayne, D. (1990). *Old Babylonian Period (2003-1595 B. C.)*. Toronto: University of Toronto Press.
- Freu, J. (2009). "Qatna et les Hittites". M. Al-Maqdissi (Ed.). *Studia Orontica VI* (s. 9-24).
- Gale, R., Gasson, P., Hepper, N. & Killen, G. (2000). "Wood", P. T. Nicholson, I. Shaw (Ed.). *Ancient Egyptian Materials and Technology* (s. 334-371). Cambridge University Press.

- Garcia, A. B. (2010). "Benjaminitas Y El Reino De Mari (S. XVIII A.C.): Los Censos ¿Subordinación Política Y Económica Al Palacio Real?". *Rivista Degli Studi Orientali*, 83/1-4: 49-57.
- Gelb, I. J. (1984). "The Inscription of Jibbit-Lim, King of Ebla", *StOr*, 55(8): 213-229
- Goetze, A. (1975). "The Struggle for the Domination of the Syria". I. E. S. Edwards vd. (Ed.). *The Cambridge Ancient History, History of the Middle East and the Aegean Region c. 1380-1000 B. C.* (s. 1-16.). Cambridge: Cambridge University Press.
- Goetze, A. (1975). "The Hittites and the Syria". I. E. S. Edwards vd. (Ed.) *CAH History of Middle East and the Aegean Region c. 1380-1000 v. 2 c. 2* (s. 252-274). Cambridge: Cambridge University Press.
- Gophna, R. (1987). "Egyptian Trading Posts in Southern Canaan at the Dawn of the Archaic Period". A. F. Rainey (Ed.). *Egypt, Israel and Sinai. Archaeological and Historical Relationships in the Biblical Period* (s. 13-21). Tel Aviv: Tel-Aviv University.
- Gophna, R. (1992). "The Contacts Between En Besor Oasis, Southern Canaan and Egypt During the Late Predynastic and the Threshold of the First Dynasty: A further Assessment". E. M. C. van den Brink (Ed.). *The Nile Delta in Transition: 4th. – 3rd. Millennium B. C.* (s. 385-394). Tel Aviv.
- Grabbe, L. L. (1994). "Canaanite: Some Methodological Observations in Relation to Biblical Study". G. J. Brooke, A. H. W. Curtis & J. F. Healey (Ed.). *Ugarit and the Bible*. Münster.
- Grimal, N. (1988). *A History of Ancient Egypt*. USA: Blackwell Publishing.
- Gromova, D. (2007). "Hittite Role in Political History of Syria in the Amarna Age Reconsidered". *Ugarit-Forschungen*, 39: 277-309.
- Gromova, D. (2012). "Idanda Archive and the Syrian Campaigns of Shuppiluliuma I: New Pieces for the Puzzle". *Babel & Bibel*, 6: 1-6.
- Gurney, O. R. (1973). "Anatolia c. 1750-1600". *CAH History of the Middle East and the Aegean Region c. 1800-1380 v. 2, c.1* (s. 228-256). Cambridge: Cambridge University Press.
- Hamblin, W. J. (2006). *Warfare in the Ancient Near East to 1600 B. C.* New York: Routledge.
- Hayes, W. C. (1973). "Egypt: From the Death of Ammenemes III to Seqenenre II". I. E. S. Edwards vd. (Ed.) *CAH History of the Middle East and the Aegean Region c. 1800-1300 B. C. v. I c. I* (s. 42-74). Cambridge: Cambridge University Press.

- Hayes, W. C. (1973). "Egypt: Internal Affairs from Tuthmosis I to the Death of Amenophis III". I. E. S. Edwards vd. (Ed.) *CAH History of the Middle East and the Aegean Region c. 1800-1380* v. 2, c.1 (s. 313-417). Cambridge: Cambridge University Press.
- Hayes, W. C. (2000). "The Middle Kingdom of Egypt, Internal Conflict from the Rise of the Heracleopolitans to the Death of Ammenemes III", I. E. S. Edwards (Ed.). *CAH Early History of the Middle East* (s. 464-523). Cambridge: Cambridge University Press.
- Heimpel, W. (2003). *Letters to the King of Mari*. Indiana-Winona Lake. Eisenbrauns.
- Hornung, E. (2017). *Mısır Tarihi*. İstanbul: Kabalcı Yayıncılık.
- Hortung, U. (1994). "Bemerkungen zur Chronologie der Beziehungen Ägyptens zu Südkanaan in Spätprädynastischer Zeit". *MDAIK*, 50: 107-113.
- Izre'el, S. & Singer, I. (1990). *The General's Letter from Ugarit A Linguistic and Historical Reevaluation of RS 20.33 (Ugaritica V No. 20)*. Tel Aviv: Tel Aviv University The Chaim Rosenberg School of Jewish Studies.
- James, T. G. H. (1973). "Egypt: From the Expulsion of the Hyksos to Amenophis I". I. E. S. Edwards vd. (Ed.) *CAH History of the Middle East and the Aegean Region c. 1800-1380* v. 2, c.1 (s. 289-313), Cambridge: Cambridge University Press.
- Jean, C.-F. (1950). *Lettres Diverses Archives Royales de Mari 2*. Paris: Imprimerie Nationale.
- Josephus, F. (2007). *Contra Apionem*. çev. J. M. G. Barclay, Leiden: Brill,
- Kaplony, P. (2002). "The 'En Besor Seal Impressions – Revised". E. C. M. van den Brink ve T. E. Levy (Ed.). *Egypt and the Levant: Interrelations from the 4th through the Early 3rd Millennium B.C.E.* (s. s. 487-498). Londra ve New York.
- Karageçi, M. (2019). "Fenike Dini ve Çocuk Kurbanları", *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 20: 205-238.
- Kenyon, K. M. (1973). "Palestine in the Time of the Eighteenth Dynasty". I. E. S. Edwards vd. (Ed.) *CAH History of the Middle East and the Aegean Region c. 1800-1380* v. 2, c.1 (s. 526-557). Cambridge: Cambridge University Press.
- Kınal, F. (1967). "Yamhad Krallığı". *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 8(5): 195-211.
- Killebrew, A. E. (2006). "Deir el-Balah: A Geological Archaeological and Historical Reassessment of an Egyptinizing 13th and 12th Century B. C. E. Center". *BASOR*, 343: 97-119
- Kitchen K. A. (1977). "The King List of Ugarit". *UF*, 9: 131-142.

- Klengel, H. (1969). *Geschichte Syriens im 2. Jahrtausend V. U. Z.* 2. Berlin.
- Klengel, H. (1991). *Syria 3000 to 300 B. C.* Berlin: Akademie Verlag.
- Knudtzon, J. A. (1915). *El-Amarna Tafeln*. Leipzig: J. C. Hinrichs'sche Buchhandlung.
- Kuhrt, A. (2009). *Eskiçağ'da Yakındoğu*. İstanbul: Türk İş Bankası Kültür Yayınları.
- Kupper, J. R. (1950). *Correspondance de Kibri-Dagan, Gouverneur de Terqa Archives Royales de Mari 3*. Paris: Imprimerie Nationale.
- Kupper, J.-R. (1973). "Northern Mesopotamia and Syria", *History of the Middle East and the Aegean Region c. 1800-1380*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Lauinger, J. (2015). *Following the Man of Yamhad*. Leiden: Brill.
- Lackenbacher, S. (1995). "Une correspondance entre l'administration du pharaon Merneptah et le roi d'Ougarit". *RSO* 11, 77-83. Paris: ERC.
- Leick, G. (1999). *Who's Who in the Ancient Near East*. London: Routledge.
- Leick, G. (2003). *Historical Dictionary of Mesopotamia*. USA: The Scarecrow Press.
- Lemche, N. P. (1991). *The Canaanites and Their Land, The Tradition of the Canaanites*. Sheffield: Sheffield University Press.
- Lemche, N. P. (1998). "Greater Canaan: The Implications of a Correct Reading of EA 151: 49-57". *Bulletin of the American Schools of Oriental Research*, 310: 19-24.
- Lete, Gregorio D. O. (2014). *Canaanite Religion According to the Liturgical Texts of Ugarit*. Münster: Ugarit-Verlag.
- Levy, T. & van der Brink, E. C. M. (2002). "Interaction Models, Egypt and the Levantine Periphery". T. E. Levy (Ed.). *Egypt and the Levant. Interrelations from the 4th through the early 3rd millennium B. C. E.* (s. 3-38). London: Leicester University Press.
- Liverani, M. (1962). "Storia Ugarit nell'eta degli archivi politici". *Studi Semitici*, 6.
- Liverani, M. (2001). *International Relations in the Ancient Near East*. New York: Palgrave.
- Liverani, M. (2013). *The Ancient Near East: History, Society and Economy*. New York: Routledge.
- Maczynska, A. (2006). "Egyptian-Southern Levantine Interaction in the 4th and 3rd Millennium B. C.- A View from Tell el-Farkha". *Archaeology of Early Northeastern Africa Studies in African Archaeology*, 9: 945-957.

- Malamat, A. (1971). "Mari". *The Biblical Archaeologist*, 34/1: 1-22.
- Margueron, J. C. (2003). "Mari and the Syro-Mesopotamian World". J. Aruz (Ed.). *Art of the First Cities* (s. 135-165). New York: The Metropolitan Museum of Art.
- Margueron, J.-C. (2013). "The Kingdom of Mari". H. Crawford (Ed.). *The Sumerian World* (s. 517-538). London: Routledge.
- Marqueron, J.-C. & Boutte, V. (1995). "Emar, Capital of Aštata in the fourteenth Century BCE". *The Biblical Archaeologist*, 58/3: 126-138.
- Matthiae, P. (2008). "Ebla". J. Aruz, K. Benzel & J. M. Evans (Ed.). *Beyond Babylon: Art, Trade, and Diplomacy in the Second Millennium B.C.*
- Matthiae, P. (2009). "Crisis and Collapse: Similarity and Diversity in the Three Destructions of Ebla From EB IVA to MB II". *Scienza Dell'Antichita*, 15: 43-83.
- Matthiae, P. (2013a). "A Long Journey. Fifty Years of Research on the Bronze Age at Tell Mardikh/Ebla". P. Matthiae & N. Marchetti (Ed.). *Ebla and It's Landscape Early State Formation in the Ancient Near East California* (s. 35-49). California: Left Coast Press.
- Matthiae, P. (2013b). "Ebla: Recent Excavation Results and the Continuity of Syrian Art", J. Aruz, S. B. Graff & Y. Rakic (Ed.). *Cultures in Contact: From Mesopotamia to the Mediterranean in the Second Millennium B.C.* Metropolitan Museum of Art.
- Moran, W. L. (1992). *The Amarna Letters*. Baltimore: Johns Hopkins University Press.
- Morenz, L. D. & Popko, L. (2010). "The Second Intermediate Period and the New Kingdom". A. B. Lloyd (Ed.). *A Companion to Ancient Egypt* (s. 101-120). United Kingdom: Wiley-Blackwell.
- Moscatti, S. (2004). *Fenikeliler*. Ankara: Dost Kitabevi.
- Müller, M. (2009). "A View to Kill: Egypt's Grand Strategy in her Northern Empire". S. Bar vd. (Ed.). *Egypt, Canaan and Israel: History, Imperialism, Ideology and Literature* (s. 236-251). Proceedings of a Conference at the University of Haifa.
- Na'aman, N. (1986). "Habiru and Hebrews: The Transfer of a Social Term to the Literary Sphere". *JNES*, 45: 271-288.
- Na'aman, N. (1994). "The Canaanites and Their Land: A Rejoinder". *UF*, 26: 397-418.
- Na'aman, N. (1999). "Four Notes on the Size of Late Bronze Age Canaan". *Bulletin of the American Schools of Oriental Research*, 313: 31-37.

- Nadali, D. (2007). "Monuments of War, War of Monuments: Some Considerations on commemorating War in the Third Millennium B. C.". *Orientalia NOVA Series*, 76(4): 336-367.
- Nakhai, B. A. (2003). "Israel on Horizon: The Iron I Settlement of the Galilee". B. A. Nakhai (Ed.). *The Annual of the American Schools of Oriental Research-The Near East in the Southwest: Essays in Honor of William G. Denver*, 58: 131-151.
- Noll, K. N. (2001). *Canaan and Israel in Antiquity: An Introduction*. London: Sheffield Academic Press.
- Novak, M. (2004). "The Chronology of the Royal Palace of Qatna". *Agypten und Levante (Egypt and the Levants)*, 14: 299-317.
- Nougayrol, J. (1956). *PRU IV: Textes accadiens des archives sud*. Paris.
- Nougayrol, J. (1968). "Textes Sumero-Accadiens Des Archives et Bibliothèques Privées D'Ugarit". *Ugaritica V* (s. 1-371). Paris.
- Oren, E. D. (1973). "The Overland Route between Egypt and Canaan in the Early Bronze Age". *Israel Exploration Journal*, 23: 198-205.
- Oren, E. D. (1997). *The Hyksos: New Historical and Archaeological Perspectives*, Philadelphia.
- Otten, H. (1953). *Keilschrifturkunden aus Boghazköi*. Berlin: Akademie.
- Pardee, D. (1984). "Literary Sources for the History of Palestine and Syria: The Mari Archives". *The Biblical Archaeologist*, 47/2: 88-99.
- Pardee, D. (1988). *Les textes para-mythologiques de la 24e campagne (1961)*. Paris.
- Pardee, D. (2001). "Canaan", L. G. Perdue (Ed.). *The Blackwell Companion to the Hebrew Bible*. Cornwall: Blackwell Publishers.
- Pardee, D. (2002). *Ritual and Cult in Ugarit*. Atlanta: Society of Biblical Literature.
- Pfalzner, P. (2007). "Archaeological Investigations in the Royal Palace of Qatna". D. M. Bonacossi (Ed.). *Studi Archaeologici Su Qatna. Urban And Natural Landscapes Of An Ancient Syrian Capital Settlement And Environment At Tell Mishrifeh/Qatna And In Central-Western Syria Proceedings Of The International Conference Held in Udine 2004* (s. 29-64). Udine.
- Pfalzner, P. (2012). "Levantine Kingdoms of the Late Bronze Age". D. T. Potts (Ed.). *A Companion to the Archaeology of the Ancient Near East* (s. 770-796). John Wiley & Sons.
- Pföh, E. (2016). *Syria-Palestine in the Late Bronze Age*. New York: Routledge.

- Podany, A. H. (2010). *Brotherhood of Kings: How International Relations Shaped the Ancient Near East*, Oxford: Oxford University Press.
- Rainey, A. F. (1963). "A Canaanite at Ugarit". *Israel Exploration Journal*, 13 (1): 43-45.
- Rainey, A. F. (1979). "Toponymic Problems (cont.)". *TA*, 6: 158-162.
- Rainey, A. F. (1996). "Who is a Canaanite? A Review of the Textual Evidence". *Bulletin of the American Schools of Oriental Research*, 304: 1-15.
- Redford, D. B. (1984). *Akhenaten the Heretic King*. Princeton: Princeton University Press.
- Redford, D. B. (1992). *Egypt, Canaan and Israel in Ancient Times*. Princeton: Princeton University Press.
- Redford, D. B. (2003). *The Wars in Syria and Palestine of Thutmose III*. Leiden, Brill.
- Redford, D. B. (2006). "The Northern Wars of Thutmose III", E. H. Cline & D. O'Connor (Ed.). *Thutmose III a New Bibliography* (s. 325-344). USA: The University of Michigan Press.
- Rendsburg, G. A. (1997). "Ancient Hebrew Phonology". A. S. Kaye (Ed.). *Phonologies of Asia and Africa (Including the Caucasus)* (s. 65-83). Winona Lake-Indiana: Eisenbrauns.
- Richter, T. (2002). "Der 'Einfährige Feldzug' Šuppiluliumas I. von Hatti in Syrien nach Textfunden des Jahres 2002 in Mišrife/Qatna". *UF*, 34: 603–618.
- Richter, T. (2005). "Qatna in the Late Bronze Age". *Studies on the Civilization and Culture of Nuzi and the Hurrians*, 15: 109-126.
- Richter, T. (2007). "Topographical Names in Late Bronze Age Texts Unearthed in Misrife/Qatna". *Studi Archaeologici Su Qatna. Urban And Natural Landscapes Of An Ancient Syrian Capital Settlement And Environment At Tell Mishrifeh/Qatna And In Central-Western Syria Proceedings Of The International Conference Held in Udine 2004* (s. 305-311). Udine.
- Roux, G. (1992). *Ancient Iraq*. London: Penquin Books.
- Ryholt, K. S. B. & Bülow-Jacobsen, A. (1997). *The Political Situation in Egypt during the Second Intermediate Period c. 1800-1550*. Copenhagen: Museum Tusculanum Press.
- Safren, J. D. (1989) "Dur-Yahdun-Lim: The Raison d'être of an Ancient Mesopotamian Fortress-City". *Journal of Economic and Social History of the Orient*, 32/1: 1-47

- Schaeffer, CL. F. A. (1968). "Commentaires Sur Les Lettres Et Documents Trouves Dans Les Bibliotheques Privees D'ugarit". *Ugaritica V* (s. 607-760). Paris.
- Schneider, V. T. (2002). "Sinuhes Notiz Über Die Könige: Syrich-Anatolische Herrschertitel in Agyptischer Überlieferung". *Ägypten und Levante (Egypt and the Levant)*, 12: 257-272.
- Singer, I. (1999). "A Political History of Ugarit". W. G. E. Watson vd. (Ed.). *Handbook of Ugaritic Studies* (s. 603-704). Leiden: Brill.
- Singer, I. (2011). *The Calm Before the Storm*. Atlanta: Society of Biblical Literature.
- Smith, W. S. (1971). "The Old Kingdom in Egypt and the Beginning of the First Intermediate Period". *CAH Early History of the Middle East*, v. 1 c. 2 (s. 145-200). Cambridge: Cambridge University Press.
- Sowada, K. N. (2009). *Egypt in the Eastern Mediterranean During the Old Kingdom An Archaeological Perspective*. Switzerland: Academic Press Fribourg.
- Spalinger, A. J. (2010). "Military Institutions and Warfare". A. B. Lloyd (Ed.). *A Companion to Ancient Egypt*, United Kingdom: Wiley-Blackwell, , s. 425-446.
- Speiser, E. A. (1936-1938). "The Name Phoinikes". *Language*, 12(2): 121-126.
- Tammuz O. & Sheva, B. (2002). "Canaan- A Land Without Limits", M. Dietrich & O.Loretz (Ed.). *Ugarit-Forschungen* (s. 501-543). Münster: Ugarit-Verlag.
- Thuesen, I. (2000). "The City-State in Ancient Western Syria". M. H. Hansen (Ed.). *A Comparative Study of Thirty City-state Cultures: An Investigation* (s. 55-65). Copenhagen.
- Tubb, J. N. (1998). *Peoples of the Past: Canaanites*. University of Oklahoma Press.
- Van de Mieroop, M. (2005). *King Hammurabi of Babylon, A Biography*. UK: Blackwell Publishing.
- Vaux, R. De (1971). "Palestine in Early Bronze Age", I. E. S. Edwards, C. J. Gadd & N. G. L. Hammond. *CAH Early History of the Middle East, I/II* (s. 208-233), Cambridge: Cambridge University Press.
- Vidal, J. (2006). "The Origins of the Last Ugaritic Dynasty". *Altorientalische Forschungen*, 33/1: 168-175.
- Vigano, L. & Pardee, D. (1984) "Literary Sources for the History of Palestine and Syria: The Ebla Tablets", *The Biblical Archaeologist*, 47(1): 6-16.
- Virolleaud, C. (1965). *PRU V: Textes En Cuneiformes Alphabetiques Des Archives Sud. Sud-Ouest Et Centrales*, Paris.
- Vogel, C. (2010). *The Fortifications of Ancient Egypt*. UK, Osprey Publishing.
- Wyatt, N. (2002). *Religious Texts from Ugarit*. New York: Sheffield Academic Press.
- Ward, W. A. (1969). "The supposed Asiatic campaign of Narmer". *Mélanges de l'Université Saint-Joseph*, 45: 203-222.
- Weill, R. (1961). "Recherches sur la Ire Dynastie et les Temps Prépharaoniques". *Bibliothèque d'Etude* 38, Cairo: IFAO.

- Wilkinson, T. A. H. (1999). *Early Dynastic Egypt*. London: Routledge.
- Wilkinson, T. A. H. (2010). "The Early Dynastic Period". A. B. Lloyd (Ed.). *A Companion to Ancient Egypt* c. 1 (s. 48-63). United Kingdom: Blackwell Publishing.
- Wilkinson, T. (2010). *The Rise and Fall of Ancient Egypt*. New York: Random House.
- Wilson-Wright, A. M. (2019). "The Canaanite Languages". John Huehnergard, Na'ama Pat-El (Ed.). *The Semitic Languages 2nd Edition* (s. 509-532). New York: Routledge.
- Wiseman, D. J. (1953). *The Alalakh Tablets*. London: The British Institute of Archaeology at Ankara.
- Wiseman, D. J. (1975). "Assyria and Babylonia c. 1200-1000 B. C.". I. E. S. Edwards vd. (Ed.). *CAH History of the Middle East and the Aegean Region c. 1380-1000* v. 2, c.2. (s. 443-477). Cambridge: Cambridge University Press.
- Uljas, S. (2007). *The Modal System of Earlier Egyptian Complement Clauses*. Leiden: Brill.
- Ünal, A. (2002). *Hititler Devrinde Anadolu*. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Ünal, A. (2014). *Eskiçağ Anadolu Toplumlarında Kadın Anayanlı bir Hitit Kraliçesi: Puduhepa ve Zamanı*. Çorum: Hitit Üniversitesi.
- Yadin, Y. (1955). "The earliest record of Egypt's military penetration into Asia?". *IEJ*, 5(1): 1-17.
- Yiğit, T. (2006). "Urşu Kuşatması Metni'nin Yeniden Değerlendirilmesi", *Anadolu*, 31: 43-55.
- Yiğit, T. (2010). "Eski Hitit Krallığı'nın Güneydoğu Anadolu ve Kuzey Suriye Politikası". *XV. Türk Tarih Kongresi*, Ankara, s. 97-108.
- Yiğit, T. (2011). "Hitit Krallığı ile Kuzey Suriye İlişkilerinde Halpa/Halap (Halep) Kenti'nin Yeri", *Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Merkezi Uluslararası Dördüncü Orta Doğu Semineri*, s. 365-384.
- Yon, M. (1992). "The End of the Kingdom of Ugarit". W. A. Ward & M. S. Joukowsky (Ed.). *The Crisis Years: The 12th B.C.* (s. 111-122.). Iowa: Kendall.
- Yon, M. (1997). "Ugarit". M. E. Meyers (Ed.). *The Oxford Encyclopaedia of Archaeology in the Near East* c. IV, s. 258;
- Yon, M. (2006). *The City of Ugarit at Tell Ras Shamra*. Indiana: Eisenbrauns.
- Ziegler, N. (2007). "Les données des archives royales de Mari sur le milieu naturel et l'occupation humaine en Syrie centrale ". Daniele Morandi Bonacossi (Ed.). *Studi Archaeologici Su Qatna. Urban And Natural Landscapes Of An Ancient Syrian Capital Settlement And Environment At Tell Mishrifeh/Qatna And In Central-Western Syria Proceedings Of The International Conference Held in Udine 2004* (s. 311-318). Udine.

EKLER

Hükümdar	Hüküm Sürdüğü Yıl	Vezir
Abur-Lim	-	-
Agur-Lim	-	-
Ibbi-Damu	-	-
Baga-Damu	-	-
Enar-Damu	-	-
Işar-Malik	-	-
Kun-Damu	-	-
Adub-Damu	-	-
İgriş-Halab	-	-
İrkab-Damu	7 Yıl (?)	Arrukum (4 Yıl)
Işar-Damu	35 Yıl	İbrium (18 Yıl) İbbi-Zikir (17 Yıl)

Tablo I: M.Ö. III. Binyılın ortalarına ait Ebla kral listesi (Archi, A. & Biga, G. (2003)).

Ikun-Mari	-
Ikun-Şamagan	-
Ikun-Şamaş	-
Anubu	-
Sa'um	-
İştup-Işar	-
Iblul-II	-
Nizi	3 Yıl (?)
Enna-Dagan	4 Yıl (?)
Hida'ar	?
İşqi-Mari	10 Yıl (?)
-	-
Yaggid-Lim	M.Ö. 1820
Yahdun-Lim	M.Ö. 1815-1799
Yaşmah-Adad	M.Ö. 1798-1780
Zimri-Lim	M.Ö. 1780-1758

Tablo II: M.Ö. III. Binyılın ortalarından **Hammurabi döneminde yıkımına kadar Mari kral listesi Archi, A. & Biga, G. (2003).

Yaqaru	
I. Ibiranu	
I. Niqmaddu	
I. Niqmepa'	
I. Ammitamru	Yaklaşık M.Ö. 1350
II. Niqmaddu	Yaklaşık M.Ö. 1350-1315
Ar-Halba	Yaklaşık M.Ö. 1315-1313
II. Niqmepa'	Yaklaşık M.Ö. 1313-1260
II. Ammitamru	Yaklaşık M.Ö. 1260-1235
II. Ibiranu	Yaklaşık M.Ö. 1235-1225/1220
III. Niqmaddu	Yaklaşık M.Ö. 1225/1220-1215
'Ammurapi	Yaklaşık M.Ö. 1215-1190/1185

Tablo III: Ugarit Kral Listesi. (J. Vidal, The Origins of Last Ugaritic Dynasty. Kral Yaqaru'nun hüküm sürdüğü yıllar bilinmemekte olup, M.Ö. II. Binyılın başları ile M.Ö. 15. Yüzyılın ortaları verilmektedir.)

ELI I	Aşağı Mısır Maadi-Butoa/ Kültürü	Kalkolitik Güney Levant	Yaklaşık M.Ö. 3900
ELI II	Aşağı Mısır Maadi-Buto Kültürü	Erken Bronz IA Güney Levant (Gaza Vadisi H bölgesi; Afridar, G alanı)	Yaklaşık M.Ö. 3650
ELI III	Yukarı Mısır Nagada IIc-d kültürü	Erken Bronz IB ilk dönemleri (Azor)	Yaklaşık M.Ö. 3650-3300
ELI IV	Nagada IIIa2 (U-j/MAO)	Orta Erken Bronz IB Güney Levant (Tell Erani, Str. C)	Yaklaşık M.Ö. 3300
ELI V	Nagada IIIb-c1JF	Geç Erken Bronz IB Güney Levant (Tell Erani C sonrası)	Yaklaşık M.Ö. 3100
ELI VI	Nagada IIIc2-3	Erken Bronz II Güney Levant	Yaklaşık M.Ö. 2900

Tablo IV: Kalkolitik Dönemden Mısır I. Hanedan Dönemine kadar Mısır-Kenan İlişkisi (T. Levy ve E. M. C. van den Brink, Interaction Models, Egypt and the Canaanite Periphery, tab. 1.7; Agnieszka Maczynska, Egyptian-Southern Levantine Interaction in the 4th and 3rd Millennium B. C.- A View from Tell el-Farkha, s. 946 fig. 2)

HANEDANLAR ÖNCESİ DÖNEM	
Akrep	Yaklaşık M.Ö. 3050
Ka (Zehen)	-
Narmer	-
ARKAİK DÖNEM	
I. Hanedan (Yaklaşık M.Ö. 3000-2890)	
Aha (Athothis)	-
Cer (Kenkenes)	-
Cet (Unephes)	-
Den (Usaphais)	-
Anedjib (Miebis)	-
Semerhet (Semempses)	-
Ka'a (Ubienthes)	-
II. Hanedan (Yaklaşık M.Ö. 2890-2686)	
Hotepsehemvi	-
Reneb	-
Nineçer	-
Peribsen	-
Hasehemvi	-
ESKİ KRALLIK (M.Ö. 2686-2160)	
III. Hanedan (Yaklaşık M.Ö. 2686-2613)	
Nebka	M.Ö. 2686-2667
Zoser	M.Ö. 2667-2648
Sehemhet	M.Ö. 2648-2640
Sanakht(?)	-
Huni	M.Ö. 2637-2613
IV. Hanedan (Yaklaşık M.Ö. 2613-2494)	
Snefru	M.Ö. 2613-2589
Keops (Hufu)	M.Ö. 2589-2566
Cedefra (Recedef)	M.Ö. 2566-2558
Kafra (Kefren)	M.Ö. 2558-2532
Menkaure (Mikerinos)	M.Ö. 2532-2503
Şepseskaf	M.Ö. 2503-2498
V. Hanedan (Yaklaşık M.Ö. 2494-2345)	
Userkaf	M.Ö. 2494-2487
Sahure	M.Ö. 2487-2475
Neferirkare	M.Ö. 2475-2455
Şepseskara	M.Ö. 2455-2448
Raneferef	M.Ö. 2448-2445
Neuserre	M.Ö. 2445-2421
Menkauhor	M.Ö. 2421-2414
Cedkare	M.Ö. 2414-2375
Unas	M.Ö. 2375-2345
VI. Hanedan (Yaklaşık M.Ö. 2345-2181)	
Teti	M.Ö. 2345-2323
Userkare	M.Ö. 2323-2321
I. Pepi (Merire)	M.Ö. 2321-2287

I. Merenre	M.Ö. 2287-2278
II. Pepi (Neferkare)	M.Ö. 2278-2184
Nitikret	M.Ö. 2184-2181
VII. ve VIII. Hanedanlar (Yaklaşık M.Ö. 2160-2055) Neferkare isimli çok sayıda firavun	
İLK ARA DÖNEM (M.Ö. 2160-2055)	
IX. ve X. Hanedanlar (M.Ö. 2160-2055)	
Heti (Meribre)	-
Heti (Nebkaure)	
Heti (Wahkare)	
Merikare	-
XI. Hanedan (Sadece Teb- M.Ö. 2125-2055)	
[I. Mentuhotep] I. İnyotef (Sehertauı)	M.Ö. 2125-2112
II. İnyotef (Vahanh)	M.Ö. 2112-2063
III. İnyotef (Nahtnebtetnefer)	M.Ö. 2063-2055
ORTA KRALLIK (M.Ö. 2055-1650)	
XI. Hanedan (Tüm Mısır- M.Ö. 2055-1985)	
II. Mentuhotep (Nebhepetre)	M.Ö. 2055-2004
III. Mentuhotep (Sanhare)	M.Ö. 2004-1992
IV. Mentuhotep (Nebtaure)	M.Ö. 1992-1985
XII. Hanedan (Yaklaşık M.Ö. 1985-1773)	
I. Amenemhet (Sehetepibre)	M.Ö. 1985-1956
I. Senusret (Heperkare)	M.Ö. 1956-1911
II. Amenemhet (Nubkaure)	M.Ö. 1911-1877
II. Senusret (Haheperre)	M.Ö. 1877-1870
III. Senusret (Hakaure)	M.Ö. 1870-1831
III. Amenemhet (Nimaatre)	M.Ö. 1831-1786
IV. Amenemhet (Maaherure)	M.Ö. 1786-1777
Kraliçe Sobekneferu (Sobekkare)	M.Ö. 1777-1773
XIII. Hanedan (Yaklaşık M.Ö. 1773-1650)	
Vegaf (Hutavure)	
II. Sobekhotep (Schemre-Hutauı Schemre-Hutauı)	-
Iyhernefert Neferhotep (Sanhtavu Schemre)	-
Amenu-İntef-Amenemhet (Sabhibre)	-
Hor (Aubre)	-
Hencer (Userkare)	-
III Sobekhotep (Schemre-Seuactauı)	-
I. Neferhotep (Hasehemre)	-
Sahothor	
IV. Sobekhotep (Haneferre)	-
Ay (Merneferre)	-
XIV. Hanedan (Yaklaşık M.Ö. 1773-1650)	
XIII. veya XV. Hanedan ile çağdaş küçük krallar	
İKİNCİ ARA DÖNEM (M.Ö. 1650-1550)	
XV. Hanedan (Hyksos- Yaklaşık M.Ö. 1650-1550)	

Salitis (Sekerher)	-
Hian (Hayan, Seuserenre)	M.Ö. 1600
Apepi (Aauserre)	M.Ö. 1555
Hamudi	-
XVI. Hanedan (XV. Hanedan ile çağdaş erken Teb firavunları)	M.Ö. 1650-1580
XVII. Hanedan (Teb- Yaklaşık M.Ö. 1640-1539)	
Rahotep	-
I. Sobekemsaf	-
VI. İntef (Sehemre)	-
VII. İntef (Nubheperre)	-
VIII. İntef (Sehemreherhermaat)	-
II. Sobekemsaf	-
Siamun (?)	-
Taa (Senahtenre/ Sekenenre)	M.Ö. 1560
Kamose (Uacheperre)	M.Ö. 1555-1550
YENİ KRALLIK (M.Ö. 1550-1069)	
XVIII. Hanedan (Yaklaşık M.Ö. 1550-1295)	
Ahmose (Nebpehtire)	M.Ö. 1550-1525
I. Amenhotep (Zoserkare)	M.Ö. 1525-1504
I. Tuthmosis (Aaheperkare)	M.Ö. 1504-1492
II. Tuthmosis (Aaheperenre)	M.Ö. 1492-1479
III. Tuthmosis (Menheperre)	M.Ö. 1479-1428
Kraliçe Hatşepsut (Maatkare)	M.Ö. 1473-1458
II. Amenhotep (Aaheprure)	M.Ö. 1427-1400
IV. Tuthmosis (Menheprure)	M.Ö. 1400-1390
III. Amenhotep (Nebmaatre)	M.Ö. 1390-1352
IV. Amenhotep/Akhenaton (Neferheprureuaenra)	M.Ö. 1352-1336
Neferneferuaten (Smenhkare)	M.Ö. 1338-1336
Tutankhamon (Nebheperure)	M.Ö. 1336-1327
Ay (Heperheprure)	M.Ö. 1327-1323
Horemheb (Zoserheprure)	M.Ö. 1323-1295
RAMSES DÖNEMİ (M.Ö. 1295-1069)	
XIX. Hanedan (Yaklaşık M.Ö. 1295-1186)	
I. Ramses (Menpehtire)	M.Ö. 1295-1294
I. Seti (Menmaatre)	M.Ö. 1294-1279
II. Ramses (Usermaatre Setepenre)	M.Ö. 1279-1213
Merneptah (Baenre)	M.Ö. 1213-1203
Amenmessu (Menmira)	M.Ö. 1203-1200 (?)
II. Seti (Userheprure Setepenre)	M.Ö. 1200-1194
Saptah (Ahenresetepenenre)	M.Ö. 1194-1188
Kraliçe Tausret (Satremeriamun)	M.Ö. 1188-1186
XX. Hanedan (Yaklaşık M.Ö. 1186-1069)	
Sethnaht (Userhaure Meriamun)	M.Ö. 1186-1184
III. Ramses (Usermaatre Meriamun)	M.Ö. 1184-1153
IV. Ramses (Hekamaatre Setepenamun)	M.Ö. 1153-1147

V. Ramses (Usermaatse Seheperenre)	M.Ö. 1147-1143
VI. Ramses (Nebmaatse Meriamun)	M.Ö. 1143-1136
VII. Ramses (Usermaatse Setepenre Meriamun)	M.Ö. 1136-1129
VIII. Ramses (Usermaatse Akhenamun)	M.Ö. 1129-1126
IX. Ramses (Neferkare Setepenre)	M.Ö. 1126-1108
X. Ramses (Hepermaatse Setepenre)	M.Ö. 1108-1099
XI. Ramses (Menmaatse Setepenptah)	M.Ö. 1099-1069

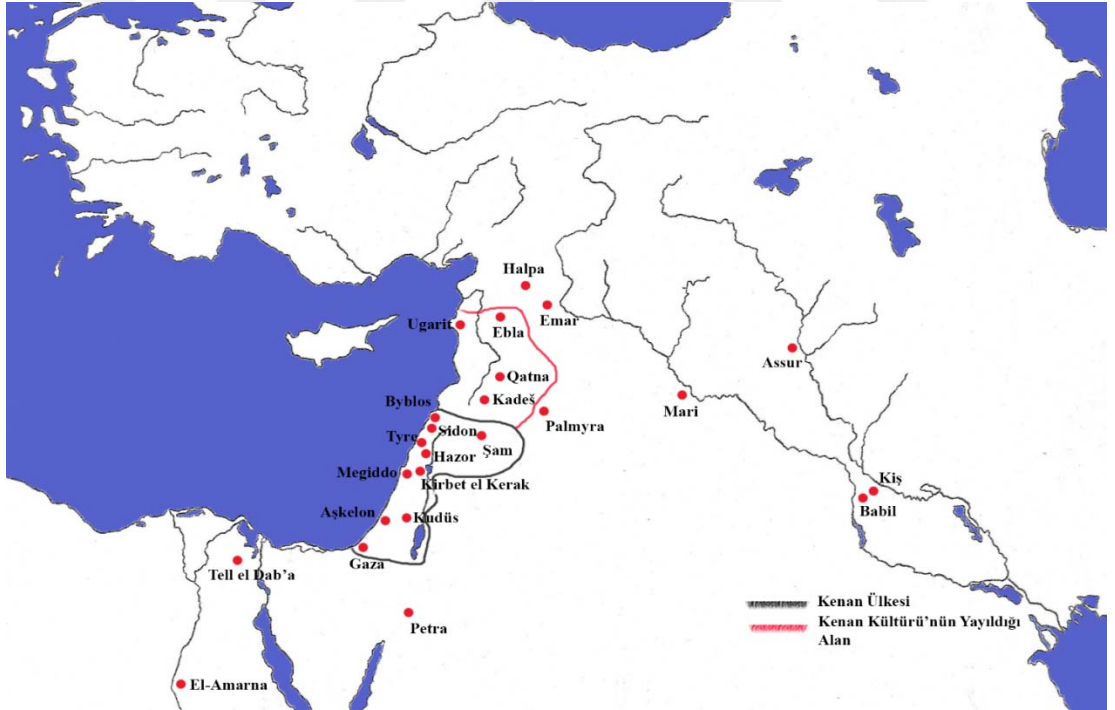
Tablo V: Başlangıçtan M.Ö. II. Binyılın sonuna kadar Mısır hanedan listesi.

I. Hattuşili	M.Ö. 1650-1620
I. Murşili	M.Ö. 1620-1590
I. Hantili	M.Ö. 1590-1560
I. Zidanta	M.Ö. 1550
Ammuna	M.Ö. 1540-1520
I. Huzziya	M.Ö. 1520-1510
Telipinu	M.Ö. 1510-1485
Tahurwaili	M.Ö. 1480
Alluwamna	M.Ö. 1470-1460
II. Hantili	-
II. Zidanta	-
II. Huzziya	-
I. Muwatalli	-
II. Tuthaliya	M.Ö. 1445
I. Arnuwanda	M.Ö. 1400-1370
II. Hattuşili	M.Ö. 1440
III. Tuthaliya	M.Ö. 1430-1400
I. Šuppiluliuma	M.Ö. 1370-1340
II. Arnuwanda	M.Ö. 1339
II. Murşili	M.Ö. 1339-1310
II. Muwatalli	M.Ö. 1310-1285
III. Murşili	M.Ö. 1285-1280
IV. Tuthaliya	M.Ö. 1250-1225
Kurunta	Geçici bir süre
III. Arnuwanda	M.Ö. 1225-1210
II. Šuppiluliuma	M.Ö. 1210-1190

Tablo VI: I. Hattuşili'den itibaren Hitit kral listesi. Ünal, A. (2002).

Harita 1: M.Ö. II. binyılda Suriye-Kenan Bölgesi.

Harita 2: Kenan Ülkesi sınırları ve Kenan Kültürü'nün Yayıldığı Alan

ÖZGEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLER

Adı Soyadı	Burak TAŞDÜVENÇİ
Doğum Yeri	Balıkesir / Bandırma
Doğum Tarihi	05.04.1995

LİSANS EĞİTİM BİLGİLERİ

Üniversite	Ege Üniversitesi
Fakülte	Edebiyat Fakültesi
Bölüm	Tarih Bölümü

YABANCI DİL BİLGİSİ

İngilizce	YDS (78) YÖKDİL (90)
.....	

KATILDIĞI

Etkinlikler	I. Uluslararası Mitoloji Sempozyumu
-------------	-------------------------------------

İLETİŞİM

E-mail	buraktasduvenci@gmail.com
--------	---------------------------